

MAGYAR TUDOMÁNY

Monok István
AZ MTA KÖNYVTÁR
ÉS INFORMÁCIÓS
KÖZPONT KÉT
BICENTENÁRIUMI ÉVE

Ferkai András – Lövei Pál
és munkatársaik
MŰEMLÉKVÉDELEM –
DOKUMENTUMOK, INTÉZMÉNY-
TÖRTÉNET, PROBLÉMÁK

MAGYAR TUDOMÁNY

Monok István
AZ MTA KÖNYVTÁR
ÉS INFORMÁCIÓS
KÖZPONT KÉT
BICENTENÁRIUMI ÉVE

Ferkai András – Lővei Pál
és munkatársaik
MŰEMLÉKVÉDELEM –
DOKUMENTUMOK, INTÉZMÉNY-
TÖRTÉNET, PROBLÉMÁK

MAGYAR TUDOMÁNY

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

Főszerkesztő

BOLLOBÁS ENIKŐ

Szerkesztőbizottság

BAZSA GYÖRGY – BORHY LÁSZLÓ – BOZÓ LÁSZLÓ – CSABA LÁSZLÓ

HAMZA GÁBOR – KECSKEMÉTI GÁBOR – KENESEI ISTVÁN

MOLNÁR ANTAL – PÉCELI GÁBOR – PLÉH CSABA – RÓNYAI LAJOS

SIMON FERENC – SOLTI LÁSZLÓ – SPÄT ANDRÁS – VÉRTESSY BEÁTA

Vezető szerkesztő

GEIGER ILDIKÓ

Felelős szerkesztő

SZABÓ ÉVA ESZTER

Szaklektorok

HEGYI PÁL – SZABADOS LÁSZLÓ – TERNÁK GÁBOR

Olvasószerkesztők

FÖLDES ZSUZSANNA – MAJOROS KLÁRA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

HU ISSN 0025 0325

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója

Felelős szerkesztő: Thimar Márta

Olvasószerkesztő: Pócsi-Fodor Petronella

Korrektúra: Török Tünde

Termékmenedzser: Egri Róbert

Fedélterv: Petrányi Réka

Tipográfia, tördelés: Orlai Mátyás

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban.

Felelős vezető: Balla László vezérigazgató

www.gyomaikner.hu

Megjelent 12,16 (A/5) ív terjedelemben

TARTALOM

BICENTENÁRIUMI ÖSSZEÁLLÍTÁS

Monok István

Az MTA Könyvtár és Információs Központ két bicentenáriumi éve 943

TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS

MŰEMLÉKVÉDELEM – DOKUMENTUMOK, INTÉZMÉNYTÖRTÉNET,
PROBLÉMÁK

Vendégszerkesztők: Ferkai András – Lővei Pál

Ferkai András – Lővei Pál

Bevezetés 950

Kovács Gergely

A műemléki gyűjtemény múltja és jelene 956

Krähling János

Válogatás a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti
és Műemléki Tanszék frissen feldolgozott terv- és fotóarchívumából 972

Entz Géza Antal

A Műemlékek Országos Bizottságától az Országos Műemléki Felügyelőségig
Magyar műemlékvédelem 1945–1957 985

Erő Zoltán

A 20. század épített örökségének helyi védelme Budapesten 996

TANULMÁNYOK

Kucsera Bence – Varga-Péterfi Petra – Péti Márton

És most hogy élnek a magyarok?

A Kárpát-medencei magyarság életminőségét vizsgáló átfogó kutatás utókövetése 1011

Karsai Krisztina

Uniós bűnüldözési együttműködés és politikai torzulás: két eset tanulságai a politikai befolyás és a jogállamiság határterületén

1027

Jakab Ágnes – Vér András – Dunay Anna

Szaktanácsadás és tudásmegosztás a fenntartható mezőgazdaság szolgálatában 1040

MEGEMLÉKEZÉS

Bazsa György

250 éve született Amedeo Avogadro, az Avogadro-állandó névadója 1054

TUDÓSPORTRÉ

Rájkai Kálmán – Makó András

Id. és ifj. Várallyay György – apa és fia, a magyar talajtani tudományok két klasszikusa

1063

KÖNYVSZEMLE

Pléh Csaba

Köpeczi Béla

A tények igazsága. Fejezetek a művelődéspolitika történetéből 1953–1988 1067

Perecz László

Ungvári Zrínyi Imre

Egy életmű „képződésének” konstellációi. Böhm Károly filozófiájának utóélete 1070

BICENTENÁRIUMI ÖSSZEÁLLÍTÁS

Az MTA Könyvtár és Információs Központ két bicentenáriumi éve The Two Bicentennial Years of the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences

Monok István

az MTA doktora, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója
monok.istvan@konyvtar.mta.hu

A Magyar Tudós Társaság Könyvtára megalapításának szimbolikus dátuma 1826. március 17. Gróf Teleki József (1790–1855), az Akadémia első elnöke felajánlotta a család pesti könyvtárát a leendő tudományos tevékenységet támogatandó. Ahogy maga a Tudós Társaság és annak Könyvtára sem egy napon alakult meg, és fogott azonnal intézményi működésbe, a bicentenáriumi ünneplést is hosszú évek előkészítő munkája előzte meg. A Könyvtárban is ez történt, összhangban az MTA200 Elnökségi Bizottság és az MTA Székház Rekonstrukciós Szakértői Elnöki Bizottság munkájával.

Bevezetőnkben rögtön kiemeljük, hogy sajnos a bicentenáriumra tervezett könyvtári épületátalakításból nem valósulhatott meg semmi, azt tartalmában is újra kell terveznünk. Az alapelv nem változik: ahogy az egész akadémiai tudományos életnek nyitnia kell a társadalom felé, úgy a könyvtári terek átalakítása is ezt fogja szolgálni. Új, állandó kiállítási helyre van szükségünk, az olvasótermek – a Könyvtár helyben használatának csökkenése miatt is – csak részben maradnak a csendes olvasás terei, kisebb szemináriumok, tervmegbeszélések helyszíneit is kialakítjuk. Ez azonban immár a jövő feladata.

Az ünnepre készülve a Könyvtár elkészítette új stratégiai tervét (2026–2031), amelyben a legfontosabb változást röviden úgy lehet összefoglalni, hogy a Könyvtár és Információs Központ váljék Könyvtár, Levéltár és Kutatástámogatási Központtá, egyben az MTA egyik kutatóintézetévé. A szükséglet a kutatástámogatás hagyományos formáiban megmutatkozott az elmúlt két évben: az MTA egyik tudományos osztálya sem tudta volna olyan színvonalon bemutatni önmagát, ahogyan tette, a Kézirattár és az Akadémiai Levéltár munkája nélkül, és a történeti emlékkiadványok adatgazdagsága sem lenne a megvalósult szinten. A kutatástámogatás modern formájában – a magyar nemzeti tudományos kibocsátás bibliográfiai számbavétele, digitális másolatának teljességre törekvő megjelenítése, az erre alapozott, mesterséges intelligenciát bevonó kutatások, modern és új irányokat mutató tudománymetria – pedig új korszak kezdődött.

Az ünnepi munkánk jelentős része a két évszázad akadémikusai munkásságának bemutatására irányult. A <https://akademikus.mtak.hu/> honlap jól mutatja azt az irányt, amelynek alapozása megtörtént, a következő években teljessé kell tennünk, továbbá ki kell bővítenünk az MTA doktoraira vonatkozó adatokkal, digitális anyagokkal.

Eddigi, illetve a két év során elért eredményeink csak a többi könyvtárral és a tudományos intézményekkel való folyamatos együttműködésben valósulhattak meg. Ezt a közös munkát érdemes folytatni. Elosztott feladatokkal és ehhez rendelt források elosztott felhasználásával. A munkában az MTA KIK valamennyi dolgozója lelkesen vett részt annak ellenére, hogy sokszor a napi rutinfeladatokon túl számos formában segíteni kellett egymást, illetve az MTA osztályainak ünnepségeit.

A meglévő dokumentumállomány elmélyült tudományos igényű leírása is megkezdődött, az első eredmények már abban is megmutatkoztak, hogy megtörtént az alapító könyvtár, a Batthyány-könyvadomány (Hursán 2019) és a Nemzeti Casino könyvtára (Gyuricza 2024) maradványainak tételes azonosítása, így lehetővé vált a Teleki család tudós társaságot alapítani szándékozó terveinek (Monok 2023) és a Könyvtár alapításának (Molnár 2019) részletesebb bemutatása. A Teleki család egyes tagjainak művelődéstörténeti szerepére talán sikerült nagyobb figyelmet fordítani (Szabó 2020), ezért támogattunk más kiadóknál megjelent kötetet is (Fábi 2022). Gyuricza Andreának köszönhetően a Nemzeti Casino könyveiből egy állandó kiállítást is rendeztünk az Akadémiai Klub Vörösmarty-termében. Számos kötetetadtunk ki egy-egy kisebb gyűjtemény újbóli katalogizálása során keletkezett ismeretekről, kezdve a Kézirattárban (Krähling 2021), a Keleti Gyűjteményben (Kun dga' chos legs rdo rje 2022; Zsom 2023; Ligeti 2024; Dombay 2025; Quaglia 2026), folytatva az MTA szabályzatainak számbavételével (Molnár 2022). Az ünnepi év végéig kézbe vehető lesz a 16. században nyomtatott könyveink részletes, példányleírást is tartalmazó katalógusa is.

Nincsen itt hely a Könyvtár könyvtörténeti kiadványainak a felsorolására, amelyeket a bicentenáriumi előkészületek kapcsán számos egyetemmel és kutatóintézettel együtt hoztunk létre (10 kötet), de aláhúzom, hogy ezeket a Habsburg Birodalmon belüli intézményi rendszerek változásai mentén mutattuk be, és kitértünk a 19–20. századi magyarországi egyesületek (olvasóköri, szabadkőműves társaságok) gyűjteményeire is.

A Könyvtár tudományos tevékenysége nem korlátozódik a történeti diszciplínákra, illetve a saját könyvgyűjtemény elemzésére. A tudományometriában új fejezetet nyitottunk, alapozva korai magyarországi előzményeire a Rózsa György vezette könyvtárban az 1960-as évektől kezdődően (Molnár 2023). Az új metrika egy időben kerül bemutatásra (Vida 2024; Soós 2024; Kiss 2026) a nyílt tudomány (*open science*) körül felvetődő elméleti kérdésekkel (Gaálné Kalydy 2021; Holl–Maróthy 2022; Kalydy 2026). Meggyőződésem, hogy a Kiss Anna és Soós Sándor szerkesztésében készülő, 2026-ban megjelenő kötet a tudomány társadalmi beágyazottságáról

(Kiss–Soós 2026) mérföldkő lesz abban a párbeszédben, amelyet csak tudományos körökben folytattunk, de nagyon hiányzott hozzá a tudománypolitikai partner.

Az ünnepi évek tudományos könyvkiadási gyakorlatát kétségtelenül *négy különleges kötet* jellemzi. Könyvtárunk kiadóként is belépett az értékőrző hasonmás könyvek világába. Kaufmann Dávid (1852–1899) gyűjteményében maradt fenn egy katalóniai eredetű, 14. századi Haggáda, amelynek hasonmása (*Kaufmann Haggadah* 2025) a legmodernebb technikával készült. Hasonló módon sikerült kiadni a Nemzeti Casino *Széchenyi lakomák emlék könyve* másolatát is, amely a fakszimile értékein túl új filológiai eredményeket is hozott (Gyuricza 2025). A Könyvtár közössége összefoglalta az intézmény történetét egy monumentális magyar nyelvű (Hay–Molnár 2026) és egy terjedelmes angol nyelvű (Máté 2026) kötetben. A következő évtizedekben szorgos forrásfeltárássra lesz szükség, ha egy jövőbeli kerek évforduló alkalmával valaki újat szeretne mondani erről a históriáról. Ez évi könyvkiadási terveinkben szerepel még a Kézirattár, a Keleti Gyűjtemény és a Magyar Tudományos Művek Tára részletesebb történetének külön-külön kötetekben való közreadása. Jelezve, hogy a „történeti korszak” egy táguló időintervallum, mindenképpen kiadnánk egy további „Calliotheca”-kötetet (Krähling 2017) is a 19–20. századi törzsgyűjteményben lapangó kincseinkről.

A könyvkiadást részben tudományos eszmecsere előzi meg. A konferenciák egyben arra is alkalmasak, hogy könyvtárak, kutatóintézetek azon képviselőivel, akikkel együtt dolgozunk itthon és külföldön, személyesen is találkozzunk. *Symposion* – igen, *lakoma*. Hiszen a munkanap végén fehér asztal mellett a magyar borok hírnevét is öregbíthettük és öregbíthetjük, bemutatók – vagyis tudományos ismeretterjesztés – keretében. Jubileumunkat a 2025 novemberében tartott és 2026 októberében rendezendő „Focus on Open Science” nemzetközi konferenciáink keretezik, jelezve, hogy múltunkat mindig szem előtt tartva, de a jövő intézményén kell gondolkodnunk. E konferenciák alkalmával a beszélgetés kiindulópontja mindig maga a gyűjtemény, ami nagyon változó összetételű. Napjainkban a helyben őrzött és a távoli elérésű digitális könyv- és folyóirat-állomány terjedelmesebb a fizikai dokumentumok együttesénél.

A másik két konferenciánkat nyugodtan nevezhetjük „ikerszimpoziumnak” is, hiszen az első az európai és brazíliai akadémiai könyvtárak alapításainak jellegzetességeiről szólt, a másik a jövő szakkönyvtárai előtt álló kihívásokról („Bicentenary Conferences to Remember the Foundation of the Library of the Hungarian Academy of Sciences”; „The Library of the Academy or the Academy of the Library”; „The Modern Research and Special Libraries of the 21st Century”).

A hazai könyvtárosokkal és kutatókkal több találkozónk volt, a könyvtáros és a népművelő szervezetek éves konferenciáit is Könyvtárunk évfordulójának szentelték. A szakkönyvtárak képviselőit külön is meghívtuk az Akadémiára, ahol a közösségi tudomány (*citizen science*) programjait vitattuk meg.

A bicentenárium előkészítését és magát az ünnepi évet kiállítások sora gazdagította. Amellett, hogy a Könyvtár és a Levéltár aktívan dolgozott az MTA nagy

kiállításának megvalósításán a Magyar Nemzeti Múzeumban, egyes jelentős gyűjteményeinkről kisebb kamarakiállításokat rendeztünk a Könyvtáron és az MTA-n kívül is. Sárospatakon a Rákóczi-vár adott otthont a Thomas Ender akvarelljeit (Babus–Mázi 2022), a mádi zsinagóga pedig a Kaufmann Dávid életét és gyűjteményét bemutató tárlatnak (Quaglia–Kelecsényi 2024). Könyvtárunk azon dokumentumait, amelyek az UNESCO Világemlékezet listáján is szerepelnek, Párizsban, az UNESCO székházában volt alkalmunk megismertetni az érdeklődőkkel (Vas 2025).

Átalakítottuk a Könyvtár Arany János utcai bejáratánál lévő földszinti tereinket. Molnár Andrea kurátor figyelme mellett állandó kiállítás jelleggel bemutatjuk a Könyvtár történetét idővonalon, illetve az alapító gróf Teleki József életét az alapítás dokumentumaival. Máté Ágnes ötlete nyomán, mintegy „záróköként”, jól illik ehhez a LEGO Hungary vállalkozással együttműködésben az MTA székházának és az egykori bérháznak LEGO makettként való felépítése, amely mostantól gyűjteményünket gazdagítja.

Magyar és angol nyelvű imázsfilmet („200 éves az MTA Könyvtár és Információs Központ”; „200 Years – Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences [MTA KIK]”) készítettünk a Könyvtár kiemelkedő kincseinek és szolgáltatásainak bemutatásával, melyet nem mulasztottunk el bemutatni a nemzetközi és a hazai rendezvényeinken.

2026 májusa az MTA ünnepi rendezvénysorozatának keretében a Könyvtár és Információs Központ hónapja volt. Az MTA székházának aulájában, ugyancsak Molnár Andrea kurátori munkájának, valamint Kalocsai László és Fodor Eszter kiállításépítő tudásának köszönhetően filmen, tárgyakon, kéziratokon és nyomtatványokon jelent meg történetünk. A Könyvtár itt emlékezett a 120 éve született Victor Vasarelyre (1906–1997) annak a falikárpitnak a kiállításával, amelyet a művész 1987-ben ajándékozott a gyűjteménynek. A 2026. évi Múzeumok Éjszakája program-sorozat témáját is úgy alakítottuk ki, hogy az az intézmény történetét tárja fel a látogatók előtt.

A legsikeresebb kiállításunk azonban Babus Antal kurátori munkájával született „Borúra derű” címmel (Babus 2025; Babus 2026) a „200 év kincsei: Kiállítások a Magyar Tudományos Akadémián” részeként. Komoly üzenete e kiállítás vitathatatlan népszerűségének az, hogy a magyar lakosságban igenis él a *nemzeti ereklék* iránti tisztelet, talán azt is mondhatjuk, hogy társadalmunk pozitív értelemben archaikus műveltségű. A siker a 2006-ban rendezett „Nagy Könyv” felmérés eredményét juttatja eszembe. A 21. század első évtizedében a valóban reprezentatív mintán elvégzett kutatás szerint – nem 1000, hanem közel 60 000 megkérdezettel – a legnépszerűbb irodalmi műnek Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye bizonyult. Fontos üzenetek ezek azoknak, akik „gyors modernizálást” szeretnének, jelentősebb támogatást belterjes, igaz, valóban a magaskultúra szintjén álló elképzeléseiknek. *Natura non facit saltus* – és tegyük hozzá rögtön, a társadalom sem, hanem reped, és a feszültségeket a gazdagodni vágyók és politikai előőrseik gyűlöletkeltésre, egymás elleni bosszúra használják.

A Könyvtár részt vesz az MTA-nak abban a munkájában is, amellyel a magyarországi és a határon túli magyar lakosság körében népszerűsíti a tudományos tevékenységet, illetve a tudományos eredményeket. A Magyar Könyvtárosok Egyesületével és a Magyar Népművelők Egyesületével összefogva *roll-up kiállításon* foglaltuk össze az MTA és Könyvtára rövid történetét, minden helyszínen kiegészítve az ottani tudósok és tudományos intézmények bemutatásával. Minden eseményt egy tudományos ismeretterjesztő előadás kísért és kísér. Másfél év alatt *108 helyszínre* jut el így az MTA és Könyvtára.

Az ünnepi évről való beszámolóinkat jó érzés azzal befejezni, hogy az az *akadémiai eszme*, amely akkor született, amikor arisztokraták, nemesek, polgárok és közemberek együtt adták össze a tudós közösség székházához, gyűjteményeihez szükséges anyagiakat (pénzt, műkincseket, könyveket), nem halt meg, sőt mintha feltámadása látszódná. Az ünnepi évben ugyanis jelentős adományokkal gazdagodtunk. Rozsondai Marianne és férje, Rozsondai Béla egy komoly ösnyomtatvány-gyűjteményt vásárolt meg nekünk (Monok 2025), Horváth József antikvárius az élete során összegyűjtött ritka kora újkori egyetemi promóciós nyomtatványokat (Horváth 2025), Buzinkay Géza pedig felmenőjének, Ney Ferenc (1814–1889) akadémikusnak a könyveit, kéziratait ajándékozta az Akadémiai Könyvtárnak.

Az *akadémiai eszme* születését a Teleki család aktívan előkészítette és támogatta. Nem mulasztottuk el a főhajtást a család Szirákon lévő síremléke előtt sem.

Irodalomjegyzék

- „200 éves az MTA Könyvtár és Információs Központ”. *YouTube* (letöltés 2026. máj. 27.). <https://www.youtube.com/watch?v=7IlJs2Rww-M>.
- „200 Years – Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences (MTA KIK)”. *YouTube* (letöltés 2026. máj. 27.). https://www.youtube.com/watch?v=b_yF9i6TcPE.
- Babus Antal (2025). *Borúra derű. A 200 éves Akadémia kincsei. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kiállítása 2025. november 5-től 2026. december 13-ig*. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.14755/MTA200.kincs.2025>.
- Babus, Antal (2026). *Serenity Follows Gloom: Treasures of the 200-year-old Academy*. Budapest: MTA KIK.
- Babus Antal – Mázi Béla, szerk. (2022). *Felvidéki tájakon. Thomas Ender akvarelíjei*. Budapest: MTA KIK – Sárospatak: Tokaj Hegyalja Egyetem. <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/11693>.
- Dombay Ferenc (2025). *A mór-arab nyelv grammatikája. A népnyelvi használat szerint latin–mór-arab szószedettel*. Ford., tan., jegyz. Dévényi Kinga – Jablonkay Judit – Varsányi Orsolya. Keleti tanulmányok, 20. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/Oriental.Studies.20>.
- Fábri Anna (2022). *Arany idők: Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.
- Gaálné Kalydy Dóra, szerk. (2021). *Open Science – Nyílt tudomány magyar szemmel. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei*, 45(120). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2021.OpenS>.
- Gyuricza Andrea (2024). *A Nemzeti Casino könyvtára. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei*, 52(127). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2024.Casino>.
- Gyuricza Andrea, szerk. (2025). *A Széchenyi-lakomák emlékkönyve 1883–1938. Hasonmás kiadás – Serlegbeszéd 1864–1938–1944*. Budapest: MTA KIK. <https://real-eod.mtak.hu/id/eprint/20504>.

- Hay Diana – Molnár Andrea, szerk. (2026). *200 év a tudomány szolgálatában: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának története 1826–2026*. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK200ev.2026>. Megjelenés alatt.
- Holl András – Maróthy Szilvia, szerk. (2022). *A kutatásiadat-kezelés gyakorlata. Bevett eljárások és kísérleti projektek*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 47(122). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2022.KutAdat>.
- Horváth József (2025). *A nagyszombati, a kassai és a kolozsvári jezsuita felsőfokú iskolák promóciós könyveinek bibliográfiája*. S. a. r., szerk. Kónya Franciska. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 53(128). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2025.1>.
- Hursán Szabolcs (2019). „Batthyány-könyvtárak az Akadémia Könyvtárában”. In: Molnár Andrea, szerk. Teleki József. *Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 40(115). Budapest: MTA KIK, 196–216. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI>.
- Kalydy, Dóra (2026). *Citizen Science in Central and Eastern Europe*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 54(129). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2026.1>.
- Kaufmann Haggadah (2025). *Facsimile – Shalev-Eyni, Sarit – Dávid, Nóra. Studies for the Facsimile Edition*. Budapest: Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences – Szekszárd: Schöck ArtPrint Kft.
- Kiss Anna (2026). *Korszerű módszerek a tudománykommunikáció vizsgálatában: a sporttáplálkozás-tudomány társadalmi reprezentációja*. Tanulmányok a tudományelemzés mai gyakorlatáról, 3. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/tudomanyelemzes.2026.3>.
- Kiss Anna – Soós Sándor, szerk. (2026). *A tudomány társadalmi beágyazottságának rétegei multidiszciplináris megközelítésben. Tanulmányok a tudomány és társadalom kapcsolat aktuális kérdéseiről*. Tanulmányok a tudományelemzés mai gyakorlatáról, 4. Budapest: MTA KIK. doi.org/10.36820/tudomanyelemzes.2026.3.
- Krähling Edit (2021). *Radnóti Miklós és Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni hagyatéka*, I–II. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárának katalógusai, 26/1–2. Budapest: MTA KIK. <https://real-eod.mtak.hu/11482/>.
- Krähling Edit, szerk. (2017). *Calliotheca. Kincsek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából*. Budapest: MTA KIK – Kossuth Kiadó. <http://real.mtak.hu/id/eprint/72989>.
- Kun dga' chos legs rdo rje (2022). *Bevezetés a tibeti buddhizmusba – Válaszok Körösi Csoma Sándor kérdéseire*. Ford., kritikai kiadás, bev. és jegyz. Orosz Gergely. Keleti Tanulmányok, 18. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/Oriental.Studies.18>.
- Ligeti, Lajos (2024). *Journey to Kabul: Louis Ligeti's Turkmen Materials*. Szerk. Rottár, Máté – Stumpf, Anna. Budapest: MTA KIK. <https://real.mtak.hu/id/eprint/90246>.
- Máté, Ágnes (2026). *The Library of the Hungarian Academy of Sciences: Two Hundred Years of Growth in Anecdotes 1826–2026*. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/LHAS200years.2026>.
- Molnár Andrea, szerk. (2019). *Teleki József. Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 40(115). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI>.
- Molnár Andrea, szerk. (2022). *Megőrizni és megváltoztatni. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a hozzá kapcsolódó alapszabály, ügyrend és módosításai, 1994–2022*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 46(121). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2022.MTAtorveny>.
- Molnár Andrea, szerk. (2023). *Mitől korszerű egy szakkönyvtár? – A modern szakkönyvtár régen és napjainkban. Emlékkötet Rózsa György (1922–2005), az Akadémiai Könyvtár főigazgatója születésének centenáriuma alkalmából*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 49(124). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2023.Rozsa100>.

- Monok István, szerk. (2023). *Teleki László tervezete egy Magyar Tudós Társaságról, 1810*. Ford. Keveházi László. A Magyar Tudományos Akadémia Közleményei, 50(125). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2023.Teleki.TudTarsasag>.
- Monok István, szerk. (2025). *Horas Tuas Quia Breves Immortalibus Operibus Vove. A Rozsondai házaspár ajándéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Budapest: MTA KIK. https://real-eod.mtak.hu/20366/1/ROZSONDAI_fuzet_REAL.pdf.
- Quaglia, Fabrizio, szerk. (2026). 'Questa terra è di Dio. Questo libro è il mio.' *Catalogue of Fifteenth- to Eighteenth-Century Books from the David Kaufmann Collection*. Keleti tanulmányok, 21. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/Oriental.Studies.21>.
- Quaglia, Fabrizio – Kelecsényi Ágnes (2024). *Egy különös utazás. Kaufmann Dávid (1852–1899) és gyűjteménye. – An Amazing Journey. David Kaufmann (1852–1899) and His Collection*. Budapest: MTA KIK. https://real-eod.mtak.hu/18478/1/REAL_kaufmann_fuzet.pdf.
- Soós, Sándor (2024). *Enhanced Knowledge Discovery in Scientific Communities Via the Integration of Science Mapping Methods and Its “Proof of Concept” Application to Complex Research Problems*. Tanulmányok a tudományelemzés mai gyakorlatáról, 2. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/tudomanyelemzes.2023.2>.
- Szabó Ádám, szerk. (2020). „Anyai nyelvünk pallérozása”: Teleki József, az ismertlen nyelvújító. Bev. Péntek János. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 42(117). Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2020.TELEKI>.
- Vas, Viktória, szerk. (2025). *Celebrating 200 Years of the Hungarian Academy of Sciences. A Chamber Exhibition at UNESCO Headquarters Paris, 11 December 2025*. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.14755/kiallitas.2025>.
- Vida Zsófia Viktória (2024). *Távolság a tudományos együttműködési hálózatokban*. Tanulmányok a tudományelemzés mai gyakorlatáról, 1. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2023.Rozsa100>.
- Zsom Dóra, szerk. (2023). *A zsidó evangélium: Jézus élettörténete (Toledot Jesu)*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 559. Ford. Zsom Dóra. Keleti Tanulmányok, 19. Budapest: MTA KIK. <https://doi.org/10.36820/Oriental.Studies.19>.

TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS

Műemlékvédelem – dokumentumok, intézménytörténet, problémák

Protection of Historic Monuments: Documents, Institutional History, Problems

Vendégszerkesztők: Ferkai András – Lővei Pál

Bevezetés

Introduction

Ferkai András¹ – Lővei Pál²

¹ az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Budapest
ferkai@mome.hu

² az MTA levelező tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja
Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest
lovei.pal@abtk.hu

A 2024. évi Magyar Tudomány Ünnepe mottója a „Tudományos tanácsadás a társadalom szolgálatában” volt. A műemlékvédelem mindenképpen azok közé az interdiszciplináris területek közé tartozik, ahol erre a tanácsadásra manapság különösen nagy szükség lenne. 2024. november 22-én ezért is került sor műemlékvédelmi konferenciánkra, a II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Művészettörténeti Tudományos Bizottsága és a VI. Műszaki Tudományok Osztályának Építészeti Tudományos Bizottsága együttműködésével. Ennek megfelelően az előadók fele művészettörténész, fele építészmérnök volt. Bevezetőnk követően a konferencia szerkesztett előadásainak szövege olvasható.

A műemlékvédelemmel kapcsolatban nagyon sok aktuális kérdést lehetne fölvetni, és ezt a területet sokféle szempontból lehet tárgyalni. Hogy ezúttal milyen megközelítést választottunk, arról a konferencia alcíme ad tájékoztatást: „Dokumentumok, intézménytörténet, problémák”. A „hivatalos” műemlékvédelem manapság főként a látványos helyreállításokról és visszaépítésekről szól, miközben ritkán beszélünk arról a 150 év alatt felhalmozódott dokumentumanyagról – felmérésekről, helyreállítási tervekről, az alapjukat képező tudományos dokumentációkról, iratanyagokról és fényképekről –, amely nélkül a műemlékek történeti feldolgozása, konzerválása és hiteles helyreállítása elképzelhetetlen. Ez a hatalmas anyag önmagában történeti érték,

miközben a szakterület műveléséhez nélkülözhetetlen forrás. Egyik előadónk, Kovács Gergely, aki az egykori és több ízben átalakított műemlékvédelmi hivatal archívumát ma őrző intézmény, a Magyar Művészeti Akadémia Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ gyűjteményi referense, a magyar állami műemlékvédelem 1872 óta bővülő gyűjteményeit mutatja be. Krähling János tanszékvezető egyetemi tanár a munkahelyén, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén fennmaradt és az utóbbi években gondosan feldolgozott hatalmas rajz- és fényképanyagról számol be. Az archívum elsősorban a hajdani professzorok oktató- és tervezőmunkájának dokumentumait, illetve a hallgatók Tanszéken beadott rajzait és terveit tartalmazza, de számos műemlék-felújítás terveit és a hallgatók bevonásával készült nyári felméréseket is megőrizte.

Az előadások másik blokkja a hazai műemlékvédelem kevésbé ismert korszakairól és témáiból ad ízelítőt. Entz Géza, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal egykori elnöke, a műemléki topográfia ügyének elhivatott képviselője arról az 1945 és 1957 közötti időszakról ad képet, amikor a Műemlékek Országos Bizottságának súlytalanra válásával, majd feloszlásával a műemlékvédelemnek – a mai helyzethez hasonlóan – egyre kevésbé volt önálló, független intézménye. Ez a „vákuum” az Országos Műemléki Felügyelőség megalakulásával ért véget: az intézmény a következő 35 éven át kiválóan működött. Erő Zoltán, Budapest főépítésze, a műemléki védelem kevésbé ismert helyi – adott esetben fővárosi – szintjét állítja előtérbe, mindazokkal az elvi és gyakorlati problémákkal, amelyeket ez a kategória fölvet, és eredményekkel, amelyeket az Építészeti Értékvédelmi Csoport az utóbbi években a 20. századi emlékek védelmének terén elért.

Nemrég az interneten egy végtelen beszélgetésfolyamban természettudóstól hangzott el az az összehasonlító vélemény, miszerint a hosszú távú tudományos kutatás olyan beruházás, mint a műemlékvédelem, melynek előnyei nehezen mérhetők, de a pénzt mégis most kell rászánni, nem akkor, amikor értékeit majd unokáink fogják látni. A műemlékvédelemmel kapcsolatban a közgazdaság oldaláról Csaba László akadémikus már 2011-ben rámutatott ugyanerre, miszerint az állami döntésekben akkor már legalább egy évtizede hivatkozási alapként szolgáló költséghatékonyság azt jelenti, hogy a döntésekben a rövid távú szempontok uralkodnak, és ez kedvezőtlen egy olyan távlatos terület számára, mint az építészeti alkotásokkal foglalkozó műemlékvédelem (Csaba 2011). Előadása egy, a mostaninál jóval nagyobb szabású, „Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?” című, nemzetközi akadémiai konferencián hangzott el. Annak a programnak a célja az akkori helyzet felvázolása volt: bemutatta a műemlékek és az annál szélesebb körű épített örökség fenntartásának problémáit, a műemlékvédelem erőfeszítéseit, tevékenységének különböző oldalait, az építészethez, a gazdasági élethez fűződő viszonyát. A házigazda a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA) volt, az MTA Művészettörténeti Bizottságának – mindenképpen ki kell emelnünk Marosi Ernő akadémikus szerepét (vö. Marosi 2011) – és az ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) Magyar Nemzeti Bizottságának szakmai segítségével. Az előadások anyagát még 2011

végén közreadta a SZIMA az MTA anyagi támogatásával (Ferch 2011). A kötet részletes bemutatása a *Magyar Szemlé*ben a következő év nyarának végén jelent meg (Lővei 2012). A külső szemlélőknek és a történések résztvevőinek egyaránt az lehetett a benyomásuk, hogy mindez sillabuszként és vezérfonalként szolgált – no nem a helyzet jobbításához, hanem – a műemlékvédelemért felelős állami intézmény, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 2012. szeptemberi felszámolásához, mely intézmény elnöke 2011-ben – több munkatársa közreműködésével – még egy, az utolsó fél évszázadban egyedülálló, hosszú távú stratégiát is megfogalmazott (Tamási 2011), bár a 2001-ben kezdődött jogalkotási és intézményalakítási folyamatra jellemző, a műemlékvédelmet erősen relativizáló „örökségvédelmi” szósszal leöntve (ehhez lásd Lővei 2020). (Zárójeles megjegyzés: egy munkacsoport néhány évvel azt megelőzően a múzeumokkal kapcsolatban közzétett helyzet- és jövőképe hasonlóan a szakmai vélemények és szándékok teljes visszajára fordításával máig ható kártékony cselekvések kiindulópontjaként tűnhet [Csehi et al. 2009].)

A műemlékvédelem és a tudományos kutatás fenti összehasonlítása nem csupán a két tevékenység hosszú időbeli távlatai miatt állja meg a helyét. Nem véletlen ugyanis, hogy az ilyesfajta konferenciaprogramok egyik ismétlődő szervezője, közreműködője, programadója a Magyar Tudományos Akadémia – a műemlékvédelem ugyanis alapvetően a tudományos tevékenységre épül, függetlenül attól, hogy művelői milyen szakmák képviselői, régészek, építészek, művészettörténészek, restaurátorok, jogászok, hatósági szakemberek.

A kapcsolat a műemlékvédelem és a Magyar Tudományos Akadémia között a kezdetekre vezethető vissza (a *Magyar Tudomány*ban részletesebb összefoglalás olvasható: Marosi 2019). A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága Kassán és Eperjesen 1846-ban megrendezett VII. nagygyűlésének határozatai között szerepelt, hogy felhívják az Akadémia figyelmét a műemlékek védelmére, és kéri ebben az ügyben a támogatását. Ennek eredményeképp a következő évben az Akadémia felszólítást intézett minden, a nemzeti becsületet szíven viselő magyarhoz a hazai műemlékek ügyében, kérte az ország minden honpolgárát a műemlékek bejelentésére, a régi épületek és műtárgyak tulajdonosait pedig a birtokukban lévő értékeknek a tudomány és a nemzeti becsület érdekében történő megóvására és fenntartására (Cs. Plank-Csengel 1996, 27–28). Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után a folyamat egy időre megszakadt, majd néhány évre a Bécsben is csak 1853-ban működni kezdő Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale kapta feladatául a magyarországi műemlékek védelmét is. 1858-ban megalakult az Akadémia Archaeologiai Bizottsága, és fel kívánta venni az elejtett fonalat az adatgyűjtés, a dokumentálás, a publikálás területén. Az intézmények közötti jogköri vitát követően végül 1866-ban a bizottság hivatalosan is átvette a Central-Commission teendőit (D. Mezey–Szentesi 1996; Valter 1996). Mindezekben a folyamatokban a kezdetektől fogva egy sor akadémikus vagy leendő akadémikus játszott kulcsszerepet, ahogy a többször – eleinte még sikertelenül – megalkotni kívánt műemlékvédelmi törvény megfogalmazásában is. Az 1872-ben végül megalakított kormány szerv – törvény

híján eleinte Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, majd az 1881. évi műemléki törvényt követően már Műemlékek Országos Bizottsága – még évtizedeken át, lényegében a műemlékvédelem 1949-es, valamint az Akadémia ezzel szinte egyidejű átalakításáig akadémikusok egész sorával büszkélkedhetett tagjai és hivatalnokai között. Az Akadémia szerepe ezt követően sem szűnt meg, *Magyarország Műemléki Topográfijának* az 1950-es évek elejétől az 1980-as évekig megjelentetett tucatnyi vaskos kötete akadémiai támogatás segítségével született, és mind ezeket, mind az 1957-ben megalakult Országos Műemléki Felügyelőség évkönyveit az 1970-es évekig az Akadémiai Kiadó gondozta.

Az Akadémia Művészettörténeti Tudományos Bizottsága több-kevesebb rendszerességgel értékeli a magyarországi művészettörténet-tudomány általános helyzetét, intézményeinek állapotát, a tudományos eredményeket. Ennek keretében természetesen a műemlékvédelmet is vizsgálja. 2012–13-ban különösen részletes jelentés készült – megtöltötte az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet folyóirata, az *Ars Hungarica* egy teljes, 190 oldalas számát („A magyar művészettörténet-tudomány helyzete” 2013). A műemlékvédelemmel foglalkozó tanulmány az utóiratában a történesekkel teljes mértékben szinkronban számolhatott be az állami intézményrendszer szétveréséről (Lövei 2013).

Érdemes felvillantani azokat a pillanatokat, amikor a közelmúltban a művészet-történész- és az építészszakma együtt lépett fel. 2016-ban az MTA Építészettörténeti, Építészetelméleti és Műemléki Állandó Bizottsága az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságával közösen rendezte meg a „Műemlék, identitás, rekonstrukció” című konferenciát az MTA Dísztermében („Műemlék...” 2016). A konzerválás, helyreállítás és rekonstrukció elméleti és gyakorlati kérdéseit sokoldalúan tárgyaló eseményen főként építészek vettek részt (köztük két alkotó építész akadémikus), a régészeket Feld István, a művészettörténészeket Marosi Ernő és a jogi diplomával is rendelkező Virág Zsolt képviselte.

A budai Várhegyen zajló bontások és újraépítések készítették 2022 tavaszán az MTA Építészeti Tudományos Bizottságát, valamint Építészettörténeti, Építészetelméleti és Műemléki Állandó Bizottságát arra, hogy konferenciát szervezzenek „Város, lakókörnyezet, karakter. Fejezetek a budai Várnegyed történetéből” címmel. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára előadótermében tartott tudományos ülésre meghívott régészek és építészek – az új kutatási eredmények ismertetésén túl – arra kaptak felkérést, hogy tegyék mérlegre az egyes korszakok hozzájárulását a Várnegyed karakterének alakulásához: milyen értékeket hoztak létre, hogyan befolyásolták e zárt településrész funkcióit, a benne zajló élet minőségét, esetleg milyen hibákat követtek el. Ezek az ismeretek segíthetnek megítélni, mi számít műemléki, építészeti vagy települési léptékű értéknek, és hogyan lehet ezekből – és a Várnegyed karakteréből – minél többet megőrizni a jövő generációi számára (Ferkai 2022a; Papp 2022; Gyetvainé Balogh 2022; Ferkai 2022b; Kádár 2022; Maróty 2023).

Az MTA említett két osztályának szakembereiből 2022 februárjában munkacsoport alakult, hogy „az ország jövőjéért viselt felelősségük tudatában” megvizsgálják a

hazai műemlékügy jelenlegi helyzetét. Úgy találták, hogy a műemlékvédelem hatékony működésének legfőbb akadálya e szakterület egymással elválaszthatatlanul összefüggő feladatköreinek hosszú ideje meglévő szétaprózottsága. A nemzetközi tudományos eredményekkel összhangban és a IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának szakmai segítségével javaslatot tettek arra, hogyan lehetne megnyugtatóan rendezni az épített örökség értékeinek megőrzésével, fenntartásával és méltó használatával foglalkozó szakterület sorsát („Állásfoglalás a műemlékügyről” 2023). Állásfoglalásukat elküldték a műemlékügyért felelős Építési és Közlekedési Minisztérium vezetőinek.

Irodalomjegyzék

- „Állásfoglalás a műemlékügyről” (2023). A Magyar Tudományos Akadémia Műemléki Munkacsoportjának állásfoglalása a műemlékügyről. MTA (2023. jún. 8.). https://mta.hu/mta_hirei/a-magyar-tudomanyos-akademia-muemleki-munkacsoportjanak-allasfoglalasa-a-muemlekugyrol-112981.
- „A magyar művészettörténet-tudomány helyzete 1996–2011” (2013). *Ars Hungarica* 39/4, 409–599.
- Csaba László (2011). „Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia”. In: Ferch Magda, szerk. *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?* Nemzetközi konferencia, 2011. március 1–2. Budapest: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 79–94.
- Csehi Zoltán et al. (2009). „Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről”. *Magyar Szemle* Ú. f. 18/7–8, 33–54.
- Cs. Plank Ibolya – Csengel Péter (1996). „A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 21–45.
- D. Mezey Alice – Szentesi Edit (1996). „Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860)”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 47–67.
- Ferch Magda, szerk. (2011). *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?* Nemzetközi konferencia, 2011. március 1–2. Budapest: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia.
- Ferkai András (2022a). „A budai Várnegyed műemléki kutatása és helyreállítása 1945–1960”. *Építés – Építészettudomány* 50/3–4, 253–270.
- Ferkai András (2022b). „Bevezető”. *Építés – Építészettudomány* 50/3–4, 209–214.
- Gyettvainé Balogh Ágnes (2022). „Itáliai és német építőmesterek tevékenysége a budai polgárvárosban a török kiűzése után”. *Építés – Építészettudomány* 50/3–4, 233–251.
- Kádár Bálint (2022). „A budai Várnegyed fejleszthetőségének városépítészeti vonatkozásai”. *Építés – Építészettudomány* 50/3–4, 271–294.
- Lővei Pál (2012). „Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?” [ismertetés]. *Magyar Szemle* Ú. f. 21/7–8, 128–146.
- Lővei Pál (2013). „Műemlékvédelem”. *Ars Hungarica* 39, 469–477.
- Lővei Pál (2020). „Örökségvédelem versus műemlékvédelem: a nagy hal megeszi a kis halat”. In: Szívós Erika – Veress Dániel, szerk. *Örökség, történelem, társadalom. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának tanulmánykötete*. Rendi társadalom – polgári társadalom 32. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 9–22.
- Marosi Ernő (2011). „Kinek az öröksége?” In: Ferch Magda, szerk. *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?* Nemzetközi konferencia, 2011. március 1–2. Budapest: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 18–26.

- Marosi Ernő (2019). „A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékvédelem”. *Magyar Tudomány* 180/10, 1560–1568.
- Marótyz Katalin (2023). „A historizmus léptékváltó építkezései a budai polgárvárosban”. *Építés – Építészettudomány* 51/1–2, 39–49.
- „Műemlék, identitás, rekonstrukció” (2016). *MTA* (2016. nov. 8.). <https://mta.hu/esemenynaptar/2016-11-08-muemlek-identitas-rekonstrukcio-766#>.
- Papp Adrienn (2022). „Buda, a keleties város”. *Építés – Építészettudomány* 50/3–4, 215–231.
- Tamási Judit (2011). „Hogyan építsünk a múltból jövőt? A kulturális örökség védelme mint állami feladat 2011–...” In: *Magyar Műemlékvédelem 15*. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Műemlékvédelmi Tudományos Közleményei. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 145–161.
- Valter Ilona (1996). „A Magyar Tudományos Akadémia Archaeológiai Bizottsága és annak működése (1858–1872)”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 69–77.

A műemléki gyűjtemény múltja és jelene

The Past and Present of the Monument Collection

Kovács Gergely

művészettörténész, gyűjteményi referens, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály Tervtár, Budapest
kovacs.gergely@mma-mem.hu

Absztrakt

A tanulmány a több mint másfél évszázados múltra visszatekintő műemléki gyűjteményt mutatja be. A főként tervrajzokat, fényképeket, iratokat tartalmazó, továbbá egy hiánypótló szakkönyvtárral kiegészülő együttes a Kárpát-medence egyik legtekintélyesebb építészeti-építészettörténeti archívuma. 1872-ben, az intézményes magyar műemlékvédelem megalakulása során jött létre, jelenleg pedig a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ fenntartásával működik. A gyűjtemény mind a mai napig tartó gyarapodását egyrészt az aktuális műemlékfelmérési, kutatási, helyreállítási, restaurálási munkák dokumentációinak, illetve fotóinak hivatalos úton való bekerülése, másrészt a hagyatékok megszerzése, az ajándékozások és a vásárlások biztosítják. A kronologikus áttekintés a gyűjtemény történetének főbb mozzanatait tárgyalja, zárásaként pedig az archívummal kapcsolatos, napjainkban végzett tevékenységre is kitérünk.

Abstract

This study presents the Monument Collection, which spans more than a century and a half. Primarily comprising blueprints, photographs, and documents, and supplemented by a specialized library which fills a gap in the field, the collection is one of the most prestigious archives of architecture and architectural history in the Carpathian Basin. Established in 1872, at the time of the foundation of institutionalized Hungarian monument protection, it is currently operated by the Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center. Thanks to the official acquisition of documentation and photographs from current monument surveys, research, restoration and conservation projects, as well as bequests, donations, and purchases, the collection continues to grow to this day. The chronological overview discusses the major milestones in the collection's history and concludes with an examination of the archive's current activities.

Kulcsszavak: műemléki gyűjtemény, tervrajz, építészeti fotográfia, könyvtár

Keywords: Monument Collection, blueprint, architectural photography, library

A műemléki gyűjtemény a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) 1872-es megalapításával jött létre, és azóta is folyamatosan gyarapszik, gyűjtve a különböző műemléki beavatkozások során keletkező dokumentumokat, az egyes műemlékekhez, az egykori hivatalhoz, a műemlékvédelem szereplőihez kapcsolódó forrásokat, valamint a tudományos munkához elengedhetetlen szakkönyveket, kiadványokat. A gyűjteményt 2017 óta a Magyar Művészeti Akadémiához tartozó Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) felügyeli,¹ mely intézmény 2020 szeptemberében kamarakiállítást rendezett a hazai műemlékvédelem korai forrásanyagaiból. Erre az adott okot, hogy a gyűjtemény hosszú és viszontagságos éveket követően új helyszínen, megfelelő körülmények között nyithatta meg kapuit a kutatók előtt. A tárlatot Somorjay Sélysette nyitotta meg, beszédében pedig elhangzott a magyar műemlékvédelemnek és a gyűjteménynek korábban évtizedeken át otthont adó Táncsics Mihály utcai székházban is gyakran hallható tételmondat, miszerint: „[a]hol a gyűjtemény, ott az intézményes magyar műemlékvédelem” (Somorjay 2020, 118). Vegyük ehhez hozzá az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) Gyűjteményi Osztályát igazgató Borsos Béla több mint fél évszázaddal korábbi gondolatát: „Fennállásuk hosszú ideje alatt, míg az őket használó műemléki hivatal elnevezése, elhelyezése, hatásköre és célkitűzései gyakran változtak, a gyűjtemények mindig a viszonylagos állandóságot jelentették.”²

Jelen dolgozatban egy általános, kronologikus áttekintést célzunk meg, rámutatva azokra az eseményekre, fordulatokra, továbbá e speciális összetételű és a mai napig formálódó anyag azon fontosabb sajátosságaira, amelyek alapján képet kaphatunk a gyűjteménynek a hazai műemlékvédelem több mint másfél évszázados történetében betöltött szerepéről. Zárásképpen az archívum jelenlegi helyzetének és működésének rövid ismertetésére is kitérünk. Az itt következő történeti narratíva három fő pillérre épül, úgymint 1) az anyag gyarapodásának és nyilvántartásának; 2) őrzésének – illetve ehhez szorosan kapcsolódva a gyűjtemény intézményi helyzetének –; valamint 3) gyakorlati használatának bemutatására.

Az 1872-ben megalapított hivatalnak a következő évtől a Zerge utca 23. (ma Horánszky utca 6.) számú épület adott otthont. Az irodát úgy alakították ki, hogy alkalmas legyen a jövőbeli gyűjtemény tárolására, amelynek rendben tartásáért kezdetben Geduly Ferenc bizottsági titkár felelt (Borsos 1970, 45–46). A MIB elsődleges feladata hazánk azon – megkülönböztetett művészi és történeti értékkel bíró – épületállományának a feltérképezése volt, amelynek védelmére törvényt kívántak alkotni. Ehhez a munkához a meglehetősen csekély létszámú apparátussal rendelkező Bizottság külső segítséget vett igénybe, felhívást intézve az ország különböző területein élő egyháziakhoz, tanárokhoz, művészekhez, hivatalnokokhoz, hogy írják

¹ Az intézmény Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztályához tartozó gyűjtemény – az 1990-es évek közepére kialakult rendszer szerint – az alábbi alegységekre (tárakra) oszlik: Tudományos Irattár, Tervtár, Fotótár, Könyvtár.

² Tudományos Irattár, OMF iratok II.: 1968/29/5.

össze, illetve lehetőség szerint rajzilag is örökítsék meg a környékükön lévő műemlékeket (Horler 1996, 90). A dokumentáláshoz ún. törzsíveket használtak, azt a formulát, amelyet korábban a bécsi Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale (1853–1860 között), majd a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága (1858–1872 között) is alkalmazott. A kültagok a kiküldött íveken szereplő kérdések megválaszolásával írták le az adott épületet, amelyről így kiderült többek közt, hogy milyen anyagból, milyen stílusban épült, rendelkezik-e festménnyel vagy faragvánnyal, illetve hogy milyen történeti adatai ismeretesek (D. Mezey–Szentesi 1996, 49; Horler 1996, 92–93, 114). A kérdésekre adott válaszokat sok esetben vázlatokkal illusztrálták, illetve további rajzokat is mellékeltek a beadványokhoz; e tekintetben alighanem a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét bejáró Arányi Lajos járt el a legakkurátusabban (1. ábra).

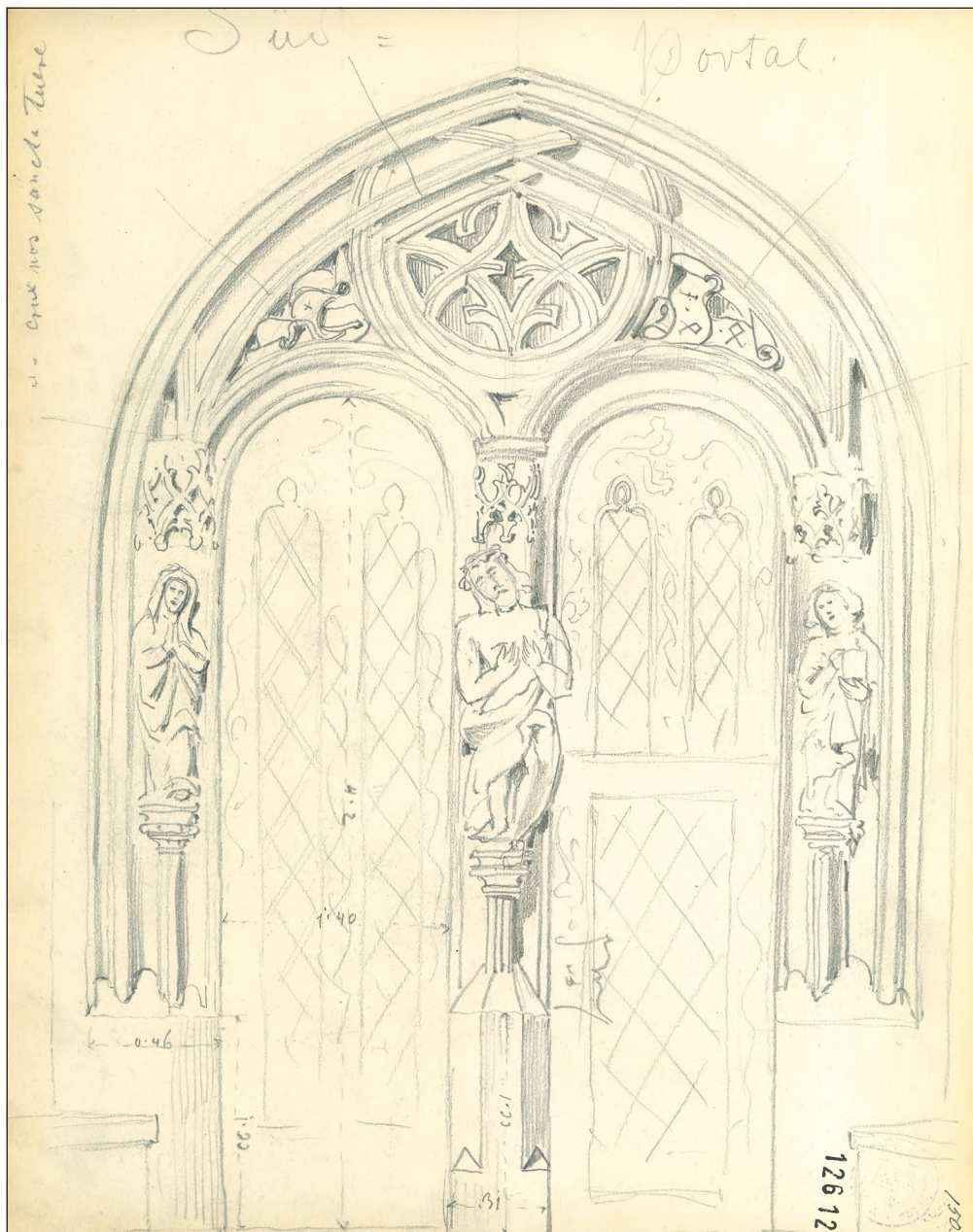
A MIB által kezdeményezett gyűjtőmunka vetette meg a későbbi gyűjtemény alapjait, amely ekkor még nem úgy oszlott különböző alegységekre, mint a 20. század második felétől. Az archívum hárompólusú volt: a levéltárba kerültek a kitöltött törzsívek, míg rajzi, fényképi, valamint térképmellékleteiket a rajztárban gyűjtötték. A harmadik egységet a könyvtár képezte, az adminisztratív iratanyagot – a mai Tudományos Irattár³ hivatali iratait – pedig a gyűjteménytől külön kezelték. Egyes kültagok társadalmi munkában, mások pénzbeli juttatás ellenében dolgoztak (Borsos 1970, 48). Utóbbiak közül aktivitás tekintetében mindenképp kiemelkedett a teljes Felvidéket bejáró Myskovszky Viktor, valamint a főként Észak- és Nyugat-Magyarország középkori eredetű templomait, illetve várait dokumentáló Könyöki József. Mivel mindketten Felső-Magyarországon dolgoztak, az ország egyéb területeinek műemlékeiről nem maradt fenn ilyen mélységű, szisztematikus dokumentációs anyag a korai időkből. (Erdélyben főként a korszak ugyancsak aktív kültagja, id. Storno Ferenc – döntően 1872 előtti – kirándulásai alkalmával születtek rajzi dokumentációk.) Myskovszky és Könyöki munkásságán keresztül a dokumentációs munka során alkalmazott szemlélet, valamint a felmérési anyagokkal szemben támasztott elvárások változásai is nyomon követhetők. Mivel a rajzaik – pontosság és megbízhatóság szempontjából – nem mindig érték el a szükséges színvonalat, a Bizottság az 1880-as évektől egyre kevésbé tartott igényt tevékenységükre, a felvételekkel szemben pedig alapkövetelménnyé vált a precizitás és az építészeti szemlélet elsődleges érvényesítése (Borsos 1974, 29–30; Váliné Pogány 2000, 22). A gyűjtemény a hivatali dokumentációs munka mellett hagyatékok megvétele, valamint ajándékozások és vásárlások útján bővült. Myskovszky halálát követően azok az anyagai is a gyűjteménybe kerültek, amelyeket korábban nem küldött el a hivatalnak, köztük a kisserkesztett rajzait megalapozó vázlatai (2–3. ábra) vagy éppen művészi ígénnel készült akvarelljei.

³ Tudományos Irattár: Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály Tudományos Irattár.

A Bizottság több alkalommal másutt őrzött rajzokat is lemásoltatott az együttes gyarapítása érdekében. August Essenwein lébényi terveiről például Schulek Frigyes irodájában készítettek másodpéldányokat. Emellett az első fényképbeszerzésekre is hamar, jóval a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) 1881-es megalapítása előtt sor került. 1873 tavaszán Henszlmann Imre eladó erdélyi műemlékek nagyméretű fotográfiáira hívta fel a MIB figyelmét, Cséplő Péter tanár pedig felajánlotta, hogy végigfotóztatja a nagyváradi várat. A gyűjtemény a dokumentálási munkák mellett folyamatosan gyarapodott az aktuális helyreállítások-restaurálások terveivel is. Schulek Frigyes 1874-ben elhelyezte a rajztárban a budai Nagyboldogasszony-templom fényképeit, később pedig saját rajzai is odakerültek számos egyéb purista szemléletű, az ideálisnak vélt középkori stílussegység megteremtését előirányzó restaurálás tervanyagához hasonlóan. Ily módon ezek a korai beavatkozások a mai napig jól tanulmányozhatók a Tervtárban (Borsos 1970, 52, 55). Utóbbi az egyetlen gyűjteményi egység, amely nemcsak a meglévő vagy a megvalósult állapot dokumentumait őrzi, hanem tervek formájában azokat az építési elképzeléseket is, amelyek nem valósultak meg. A stílszerű restaurálásokhoz kapcsolódó írásos anyagok (jelentések, műleírások, költségvetések) természetesen szintén bekerültek a gyűjteménybe. Az iratok sorszámt rendszerint feltüntették a kapcsolódó rajzokon, így az azonos ügyhöz tartozó, ma már külön gyűjteményi tárban őrzött dokumentumok összepárosíthatók.

A Könyvtár eleinte lassabban gyarapodott. Az első költség-előirányzatban 500 forintot különítettek el könyvvásárlásra, amelyből 1873 derekára mintegy 419 forintot költöttek el, ezért a következő évben már csak 300 forintot állítottak be erre a célra. 1873-ban a Könyvtár leltára 127 kötetet sorolt fel. Az állomány a vásárlások mellett ajándékozás útján is gyarapodott – kiemelendő Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter tiszteletpéldányként kapott könyveinek átadása a Bizottság számára. Henszlmann 1874-es jelentése szerint ekkor még mindig hiányoztak bizonyos, a mindennapi munkához elengedhetetlenül szükséges kötetek, ezért ettől kezdve minden évben kimerítették a könyvvásárlásra szánt keretet, az állomány pedig szerény, de egyenletes gyarapodásnak indult (Borsos 1970, 48, 53–54). Az 1880-as években a MOB tagjai a bizottsági üléseken már konkrét javaslatokat tettek egyes könyvbekészítésekre.

Geduly Ferenc bizottsági titkár példás rendben tartotta az egyre csak bővülő gyűjteményt, amelynek nyilvántartásához pecséteket készíttetett. Az állomány 1877-ben 445 rajzlapból, 210 fényképből és 126 térképből állt. Gyors ütemű gyarapodása rövidesen helyhiányhoz vezetett, amely egyébként is elodázhatalanná tette volna az 1883-ban a Zerge utcai lakás bérleti szerződésének a tulajdonos részéről történő felmondása miatt bekövetkezett költözködést, ám a Vas utca 10. számú épület második emeletén bérelt lakás már az átvételkor sem volt elég tágas a gyűjtemény elhelyezésére. Ezen a helyzeten némileg javított, amikor a hivatal 1889-ben a Sugár (ma Andrásy) út 60. számú bérház első emeletén bérelt magának irodahelyiséget. A gyűjtemény jelentős gyarapodása megkívánta az elavult bútorzat kicserélését, az új szekrényeket Thék Endre készítette (Borsos 1984, 42–43). Ettől az évtől fogva Czobor Béla tevékenykedett a MOB előadójaként, aki több, a gyűjteményt alapjaiban érintő újítást eszközölt.

2. ábra. Myskovszky Viktor: A késmárki római katolikus templom déli kapuja (vázlatrajz)

Forrás: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 12612

© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

3. ábra. Myskovszky Viktor, A késmárki római katolikus templom déli kapuja

Forrás: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 1973.

© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

Sikerült megszereznie például Rómer Flóris hagyatékát. Az egykori nagyváradi kanonok helyszínen készült jegyzőkönyvei, valamint az általa gyűjtött szöveges és képi források mellett könyvtára is hiánypótlónak bizonyult, főleg miután az egy évvel korábban elhunyt Henszlmann Imréé a kassai Felső-Magyarországi Múzeumhoz került. 1890-ben a MOB beszerzett egy Watson típusú hordozható fényképezőgépet, a készülék használatának elsajátítását pedig az előadó és Möller István vállalta magára. 1891-ben Czobor a Bizottság elé terjesztette a rajztárról készített lajstromot, a hazai műemlékvédelem történetének első szisztematikus gyűjteményi jegyzékét (Szakács 2011, 106). Az előadó épülettípusonként, illetve szerzők szerint csoportosította a dokumentumokat. Külön kezelte a felméréseket és a restaurálási terveket, és azt is feltüntette, ha valamiről kizárólag törzsív állt rendelkezésre. Czobor jegyzéke minden bizonnyal fontos alapul szolgált a történelmi Magyarország Gerece Péter által összeállított, 1906-ban közreadott műemlékjegyzéke számára, amely az egyes emlékek szakirodalmi mellett addig keletkezett gyűjteményi forrásait is feltüntette (Gerece 1906).

Az egyre gyarapodó dokumentációs anyag jelentős mértékben segítette a Bizottság ellenőrző tevékenységét, ahogy „külsősök” is mind többen és többen vették igénybe a gyűjteményt. 1880-ban Wagner János Steindl Imre avasi felméréseit használta fel Miskolc-monográfiája illusztrálásához (Borsos 1974, 37). Megemlítendők azok a kiállítások is, amelyekhez a gyűjtemény anyagait felhasználták. Az első, kizárólag az archívum forrásait bemutató tárlat 1880. május 20-án nyílt meg a Zeneakadémia Sugár úti palotájában, a nagy érdeklődésre való tekintettel nyitvatartását meg is hosszabbították (összesen 5000-en tekintették meg) (Schulek 1880, 233–241). A gyűjteményi dokumentumok az 1878-as székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállításon, az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállításon, továbbá az 1896-os Ezredéves Országos Kiállításon is nagy számban voltak láthatók.

A gyarapodás 1900 után is töretlenül folytatódott, a dokumentálás terén azonban jelentős változások történtek. Mivel már korábban felmerült, hogy a Bizottság kizárólag pontos felmérésekre alapozhatja helyreállítási terveit-szakvéleményeit, a külső tagok munkáit egyre szigorúbban zsűrizték, és mindinkább előtérbe került a műszaki szempontok figyelembevétele, ami miatt a felvételeket a legnagyobb számban már építészek készítették. Hasonló történt a fotózással kapcsolatosan is. Mivel a Bizottság tagjai által készített fényképek változó színvonalat képviseltek, 1902-től alkalmaztak egy fotográfust, Hollenzer Lászlót, akit rendszeresen különböző emlékek megörökítésével bíztak meg (Szakács 2011, 106). Természetesen a vásárlások is folytatódtak: a MOB 1905-ben jelentős anyaghoz jutott, ugyanis Divald Kornél megvételre ajánlotta mintegy 700 db 13 × 18 cm-es üveglemezét, amelyeket a lehető legelősebb beállítás miatt két-háromszorosára lehetett felnagyítani.⁴

⁴ Tudományos Irattár, MOB iratok: 1905/94.

Az 1920-as évektől Lechner Jenőt, a MOB Végrehajtó Bizottságának gyűjteményi felelősét bízták meg a vásárlások lebonyolításával. Rendszeresen tett javaslatot hagyatékok, tervek, könyvek, fényképek megszerzésére, például ő hívta fel a Bizottság figyelmét Müllner János (4. ábra), majd Petrik Albert fényképlemez- és reprodukció-gyűjteményére.⁵ Az archívum gyarapodása ekkoriban is töretlen volt, az 1920-as évek elején is jelentős összeget irányoztak elő könyvvásárlásra. A rajz-, a lemez- és a fényképtár tetemes anyagát 1925–1926-ban Szabó Lóránd műegyetemi hallgató⁶ rendezte.⁷ Őt még megbízással alkalmazták erre a feladatra, majd 1932-ben Mészáros Gyulát, a Magyar Nemzeti Múzeum korábbi őrét nevezték ki a MOB főtitkárává, az újonnan létrehozott feladatkörbe pedig a gyűjtemények irányítása is beletartozott.⁸ Az archívum ekkor már több tárra oszlott, az egyes rajzokat, fényképeket, könyveket pedig kizárólag a Bizottság helyiségeiben, az elnök engedélyével lehetett tanulmányozni.

4. ábra. A dévényi várrom távlati képe, Müllner János felvétele
Forrás: MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 084.877P.

© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

⁵ Tudományos Irrattár, MOB iratok: 1922/216, 224; 1923/151. – vö. Granasztóiné Györffy 1996, 155.

⁶ A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1922/23. tanévre szerint Szabó Lóránd az 1921/1922-es tanévben kezdte meg építészeti tanulmányait a Műegyetemen.

⁷ Tudományos Irrattár, MOB iratok: 1925/190; 1926/214.

⁸ Tudományos Irrattár, MOB iratok: 1933/52, 109. – vö. Granasztóiné Györffy 1996, 149.

A gyűjtemények komolyabb veszteség nélkül vészelték át a második világháborút. A következő években a legjelentősebb vállalkozás az anyag újrendezése és egy új leltár elkészítése, valamint a MOB saját fotólaboratóriumának berendezése volt. Előbbire 1946 és 1948 között Berkovits Ilona, Gangel Judit, Rozványiné Tombor Ilona, valamint Szabó Erzsébet művészettörténészek részvételével került sor.⁹ Az önálló fotóműhely kialakítása már 1922-ben felmerült, ekkor azonban nem sikerült kivitelezni, a Bizottság pedig évtizedeken át a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozó Lehoczky Andrással készítettett nagyításokat (Morgós 2005, 19–20).¹⁰ 1948-ban az Iparművészeti Múzeum átengedett a MOB-nak három helyiséget az épületében, amelyekben a fényképtár anyagát is sikerült elhelyezni.¹¹ A raktárbővítésre többek közt azért volt szükség, mert a Bizottság ugyanebben az évben megszerezte a felszámolással megszűnt Magyar Filmiroda 80 000 tételes lemezanyagát, több mint megtriplázva az addig mintegy 30 000 darabot számláló állományt (5. ábra).

A fotóműhely vezetését a Filmiroda volt osztályvezetőjére, Petrás Istvánra bízta, a labor felszereléséhez pedig külföldről szerezték be az eszközöket.¹² Több száz tucat különböző méretű lemezt, sík- és rollfilmet rendeltek az Egyesült Királyságban működő patinás Ilford Photo vállalatától, továbbá megvásároltak egy Linhof Technika II. típusú fényképezőgépet a hozzá tartozó kiegészítőkkel.¹³

A MOB 1949-es megszüntetését követően a gyűjteményt előbb a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, 1953-ban fél éven át a Népművelési Minisztérium illetékes főosztálya, végül az Építészeti Tanácshoz, majd a Várgondnoksághoz tartozó ún. Műemléki Csoport felügyelte. A Tervtár és a Könyvtár az Iparművészeti Múzeumból a Puskin utca 24. számú épületbe, a Fotótár pedig a belvárosi Károlyipalotába költözött, 1956-tól pedig a teljes gyűjtemény a Dísz tér 4–5. számú épületben kapott helyet (Kovács 2023, 98). A korszak fontos újításait a 13/1949. számú törvényerejű rendelet foglalta magában, amelynek értelmében minden műemléki tervezés dokumentációjának egy példányát kötelezően le kellett adni a Tervtárnak (Keszegh 1960, 250). A gyűjtemény tehát 1872 óta folyamatosan gyarapodott, jogszabály azonban csak 1949-től írta elő mindezt. A tervtári köteles példányok leadása a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) 2012-es megszüntetéséig folyamatos volt, jelenleg pedig hivatalosan a 68/2018-as kormányrendelet írja elő mindezt.

Az OMF 1957-es megalapítását követően a kutatási-helyreállítási munkák számának növekedése miatt korábban nem tapasztalt mértékben gyarapodott a gyűjtemény. 1967-ig az Entz Géza vezette Tudományos Osztályhoz tartozott a részleg, amely 1959-ben 37 917 db üveglemezt, 49 280 db fényképet, 7000 tervtári dokumentumot, valamint több mint 9000 kötetet őrzött (Entz 1959, 67; Keszegh 1960, 249–250). Ebben

⁹ Tudományos Irattár, MOB iratok: 1946/63.

¹⁰ Tudományos Irattár, MOB iratok: 1922/154.

¹¹ Tudományos Irattár, MOB iratok: 1948/106, 107.

¹² Tudományos Irattár, MOB iratok: 1948/208.

¹³ Tudományos Irattár, MOB iratok: 1948/100, 264, 1949/302, 527, 596.

5. ábra. A pesthidegkúti (ma remetekertvárosi) Szentlélek-templom délnyugat felől,
a Magyar Filmiroda felvétele

Forrás: MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 026.147N.

© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

az időszakban az éves jelentések és a munkatervek többnyire a folyamatos leltározásról számoltak be. Míg a MOB idejében a nyilvántartásba vétel a gyarapodási napló, a Fotótár esetében pedig az üveglemezek és a dobozok szerint zajlott, addig ebben az időszakban a tervtári rajzok, tervdokumentációk és fényképek külön leltárkönyvekbe kerültek. Az anyagok továbbra sem voltak kölcsönözhetőek, azonban a fotólabor indokolt esetben reprodukciót készített a tudományos kutatók és a sajtó részére. A *numerus kurrens* rendszerben felállított könyvanyag állandó gyarapodását a vásárlások mellett többek közt nemzetközi cserepéldányok biztosították, aminek következtében hazai viszonylatban egyedülálló kollekció állt össze például Ausztria topográfiai kiadványaiból. Az évtizedek során több művészettörténész dolgozott hosszabb-rövidebb ideig a Könyvtárban, például Tóth Melinda vagy Faller László, a könyvtárosi minimumvizsgát azonban okvetlenül le kellett tenniük; 1958-ban a pályáját még a MOB munkatársaként kezdő Rozványiné Tombor Ilonát kötelezték a vizsga abszolválására.¹⁴ Ebben a korszakban a Tervtár fénynyomatok formájában igyekezett begyűjteni akkori hiányokat, illetve az egyestervezőirodák addigát nem adott rajzait,¹⁵ a Fotótár legfontosabb fejlesztését pedig az üveglemezek 6 × 9 cm-es nézőképeinek elkészíttetése és albumokba ragasztása jelentette.¹⁶ Az archívum az 1950-es évek végétől immár az inventarizációs, illetve a műemlékjegyzékek összeállításához kapcsolódó munkák dokumentációs anyagaival is gyarapodott, ami évtizedes gyakorlatot teremtett. 1959-től az ún. „távlati tervek” megírásának keretében az OMF munkatársai az ország valamennyi műemlékét felkeresték a készülő jegyzékbe való felvétel végett, majd 1964-ig megtörtént az egyéb, műemlék jellegű épületek lejárása is, amit valamennyi esetben levéltári kutatások kísérték. A távlati terv kötetekben szereplő adatlapokhoz fényképet csatoltak, illetve több ízben hatósági kataszteri helyszínrajzot mellékeltek. A megyénként, topografikusan rendezett, esetenként hiánypótló jelentőségű anyag a mai napig a Tervtár gyűjteményét gazdagítja (Dümmerling 1964, 252–253).

1967-ben létrejött az önálló Gyűjteményi Osztály Borsos Béla vezetésével, a következő évben pedig az akkor alapított Magyar Építészeti Múzeum is a részleghez került. Borsos 1968-ban az OMF vezetése elé terjesztette az Osztály fejlesztési koncepciótervét.¹⁷ A Könyvtár esetében fontosnak tartotta a céltudatosabb, szűkebben a műemlékvédelem területére koncentráló gyűjtési stratégia kidolgozását, valamint a kéziratár feldolgozását. A Fotótárban egyes területek, korok, műfajok már-már felülreprezentálva, míg mások rendkívül kis számban jelentek meg, ezért szerette volna pótolni ezeket a hiányokat, miközben a Tervtárban épp a felesleges másod-, harmadpéldányok kiszűrésével és az anyag újrendezésével igyekezett volna áttekinthetőbb gyűjteményt kialakítani. Nagy változást hozott az 1972-es év, amikor az OMF

¹⁴ Tudományos Irattár, OMF iratok II.: 1958/108/2.

¹⁵ Tudományos Irattár, OMF iratok II.: 1958/108/2, 1968/29/5.

¹⁶ Tudományos Irattár, OMF iratok II.: 1962/7/4, 1963/8/2, 1963/8/3, 1964/9/1, 1965/10/1, 1965/10/2.

¹⁷ Tudományos Irattár, OMF iratok II.: 1968/29/5.

elfoglalhatta új székházát a budavári Táncsics Mihály utca 1. szám alatt. A Könyvtár és a Fotótár elhelyezése megnyugtatónak bizonyult az új épületben, az Építészeti Múzeum azonban rögtön helyhiánnyal szembesült, ahogy rövidesen a Tervtár is minden irányban kinőtte a raktárhelyiségét.

1976-ban, Borsos Béla nyugdíjazásával megszűnt az önálló Gyűjteményi Osztály. Az egyes táruk visszakerültek a Tudományos Osztályhoz, oly módon, hogy a fényképtár a Dobos Lajos vezette fotólaborba tagozódott. Az önálló Gyűjteményi Osztály 1983-ban állt fel újra Granasztóiné Györfly Katalin vezetésével, aki strukturális változtatásokat eszközölt. Megszüntette például az anyagoknak a korábbi hét évben érvényes, korlátlan kölcsönözhetőségét. Megszervezte a MOB hivatali iratainak mikrofilmezését, valamint a Rómer-jegyzőkönyvek oldalankénti lefényképezését (Granasztóiné Györfly 1999, 325, 327), továbbá fontos dokumentumok és hagyatékok megszerzésével gyarapította az archívumot. Ekkor sikerült megszerezni Henszlmann Imre rajzi hagyatékát, Lohr Ferenc néhány, akvarelltechnikával készült vázlattervét, valamint a Kolozsvári Magyar Filmiroda mintegy száz darab, az 1930-as évekből származó fényképfelvételét (Granasztóiné Györfly 1991, 94). A legnagyobb változást a leltározás újbóli fellendülése, valamint az egyes hagyatékok tematikus feldolgozása jelentette (ehhez lásd Granasztóiné Györfly 1994, 155–158), amely az 1990-es években számos kiállítást, illetőleg forráskiadványt eredményezett (ezeknek a publikációknak a felsorolása: F. Dóczi–Kovács 2022, 35, 63. jegyzet). Emellett a korszak kiemelkedő teljesítményeként 1996-ban került megrendezésre „A magyar műemlékvédelem korszakai” című, műemlékvédelmünk első száz évét bemutató kiállítás a hozzá kapcsolódó kötettel, amelynek anyagát az archívum szolgáltatta (Bardoly–Haris 1996).

Az intézményrendszer lassú felbomlását értelemszerűen a gyűjtemény is megérezte; a KÖH megszüntetésével a részlegen dolgozók létszáma radikálisan lecsökkent, amit csak apránként sikerült visszaépíteni, 2017-ben pedig egy Táncsics Mihály utcai csőtörés következtében jelentős, helyenként pótolhatatlan károk keletkeztek a Tervtár állományában.

A Tudományos Irattár, a Tervtár, a Fotótár és a Könyvtár, immár a MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztályának részeként, 2018 végén költözött át az intézmény Jász utcai telephelyére.¹⁸ A következő évben megtörtént a raktárak klimatizálása, új polcrendszerrel való ellátása, valamint az anyagok elhelyezése és a kutatószolgálat elindítása. Az archívum munkatársainak feladatai lényegében ugyanazok, mint amikkel a gyűjteményben tevékenykedő szakemberek a korábbi évtizedekben is foglalkoztak. Az elmúlt években a gyűjtemény anyagára építve az Osztály több kiállítást rendezett különböző témákban. A bevezetőben említett kamarakiállítást követően, 2022-ben az intézményes magyar műemlékvédelem megalapításának 150. évfordulója alkalmából a Pesti Vigadóban intézmény- és tudománytörténeti tárlat nyílt

¹⁸ Budapest XIII., Jász utca 33–35. A következőkben említett kiállításokhoz, programokhoz, egyéb információkhoz lásd a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ honlapját: „Üdvözlő honlapján a Magyar Építészeti Múzeum...”.

(Entz 2023, 164–169).¹⁹ A következő évben Budapest egyesítésének jubileuma alkalmából a Városháza térre készült plakátkiállítás a Fotótár anyagából. 2024-ben a MÉM MDK első alkalommal volt jelen a kapolcsi Művészetek Völgye fesztiválon, amelyre az egyes műemléktípusokat bemutató tablókiallítás készült, 2025 januárjában pedig Budapest ostromának jubileuma alkalmából fotókiállítást rendezett az intézmény.

Az Osztály munkatársai a gyűjtemény tudományos feldolgozását, az egyes anyagrészek publikációk formájában való bemutatását sem hagyják figyelmen kívül, ahogy az intézményi honlapon, valamint a közösségi felületeken való népszerűsítésre is nagy hangsúlyt fektetnek. Rendszeresen tartanak raktársétákat a Kulturális Örökség Napjai és a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében, ahogy az egyes tanszékeknek a műemlékvédelem történetét hallgató diákjai is rendre megfordulnak az intézményben.

A legfontosabb feladat természetesen a gyűjteményi anyagok nyilvántartásba vétele, valamint kutathatóvá tétele, amihez a Tervtár és a Fotótár esetében jelenleg a Monari akkreditált múzeumi adatbázist, a Könyvtár esetében pedig a HunTéka integrált könyvtári (közgyűjteményi) rendszerét használják. 2023-ban közel 1000 kutató végzett regisztrált helyszíni kutatást az olvasó- és kutatótermekben, és több száz információszolgáltatás történt e-mailen, illetve telefonon keresztül – legtöbbször az aktuális műemléki beavatkozások kapcsán, hogy az azt megelőzően szükséges építéstörténeti dokumentáció és műemléki értékleltár, valamint a kutatási, helyreállítási, restaurálási tervek összeállításához felhasználhassák a gyűjtemény anyagát. Tudományos kutatásokhoz, szakdolgozatok, diplomamunkák, doktori disszertációk megírásához is egyre többen használják ezt az anyagot.

Egy ilyen típusú archívum fennmaradásának egyik biztosítéka a folyamatos gyarapodás. A gyűjtemény dokumentumaira épülő kutatások eredményei, írásos, rajzi és fotóanyagai a különböző publikációkhoz, kiadványokhoz hasonlóan bekerülnek az archívumba, amely így válik elszakíthatatlan részévé ennek a körforgásnak.

Irodalomjegyzék

- Bardoly István – Haris Andrea, szerk. (1996). *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.
- Borsos Béla (1970). „A »Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságá«-nak működése és a gyűjtemények kialakulásának kezdete”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1967–1968*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 43–64.
- Borsos Béla (1974). „A magyar műemlékvédelem hivatala és gyűjteményei az 1881. évi törvény megjelenésétől Henszlmann haláláig (1888)”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1971–1972*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 7. Budapest: Akadémiai Kiadó, 23–46.
- Borsos Béla (1984). „A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a Millenniumig 1888–1891”. In: *Magyar Műemlékvédelem*. Az Országos Műemléki Felügyelőség évkönyve, 9. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ, 33–50.
- D. Mezey Alice – Szentesi Edit (1996). „Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi

¹⁹ A kiállítás katalógusa megjelenés előtt áll.

- működése (1853–1860)”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 47–67.
- Dümmerling Ödön (1964). „A magyar műemlékvédelem távlati terve”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1959–1960*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 252–253.
- Entz Géza (1959). „Jelentés az Országos Műemléki Felügyelőség 1958. évi munkájáról”. *Műemlékvédelem* 3/2, 65–74.
- Entz Géza Antal (2023). „Évszázadok öröksége. A magyar műemlékvédelem 150 éve”. *Buksz* 35/2, 163–171.
- F. Dóczi Erika – Kovács Gergely (2022). „»Minden jótett elnyeri méltó büntetését« – interjú Lövei Pál művészettörténésszel”. *Enigma* 29/113, 13–42.
- Gerecze Péter (1906). *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Budapest: Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.
- Granasztóiné Györfly Katalin (1991). „Tudományos kutatás, új szerzemények az OMF gyűjteményeiben”. *Műemlékvédelmi Szemle* 1/2, 94–95.
- Granasztóiné Györfly Katalin (1994). „Az OMvH gyűjteményeiben lévő hagyatékok fondjegyzékszerű, tudományos feldolgozása”. *Műemlékvédelmi Szemle* 4/2, 155–158.
- Granasztóiné Györfly Katalin (1996). „A Műemlékek Országos Bizottságának tevékenysége a trianoni békekötés után (1920–1934)”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 145–169.
- Granasztóiné Györfly Katalin. „Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal gyűjteményei”. *Műemlékvédelem* 43, 321–328.
- Horler Miklós (1996). „Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 79–144.
- Keszegh Istvánné [Gerőné Krámer Márta] (1960). „Műemléki gyűjtemények”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1949–1959*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 249–250.
- Kovács Gergely (2023). „Nehéz idők (?). A magyar műemlékvédelem története (1945–1957)”. In: Dobosyné Antal Anna, szerk. *Múltunk a jelenben. XXXI. Országos Műemléki Konferencia*. Budapest: ICOMOS MNB, 77–102.
- Morgós András (2005). „A restaurálás története a Magyar Nemzeti Múzeumban 1960 előtt”. In: Török Klára, szerk. *Műtárgyvédelem 2005*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 7–46.
- Schulek Frigyes (1880). „A hazai műemlékek rajzaiból rendezett első nyilvános kiállításról”. *Archaeologiai Értesítő* 14, 233–241.
- Somorjay Sélysette (2020). „»...hogya a bizottság rajzai és fényképei készletéből kiállítást eszközöljenek«: válogatás a műemléki gyűjtemények korai forrásanyagaiból”. *Enigma* 27/102, 118–122.
- Szakács Béla Zsolt (2011). „Czobor Béla és a magyarországi műemlékvédelem megújulása (1889–1904)”. In: *Magyar Műemlékvédelem 15*. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Műemlékvédelmi Tudományos Közleményei. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 105–113.
- „Üdvözlí honlapján a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ!” *Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ* (letöltés 2026. máj. 12.). <https://memmdk.hu/>.
- Váliné Pogány Jolán (2000). *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfeltérési 1869–1890*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.

Válogatás a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszék frissen feldolgozott terv- és fotóarchívumából

A Selection from the Newly Processed Drawing and Photo Archive of the Department of History of Architecture and Monument Preservation at the Budapest University of Technology and Economics

Krähling János

CSc, dr. habil., Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésztechnológiai Kar
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest
krahling.janos@epk.bme.hu

Absztrakt

A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajz- és fotógyűjteménye az építészettörténet, a műemlékvédelem és a tervezés oktatásának, valamint az intézménytörténetnek kivételesen fontos dokumentumait őrzi. A három elődtanszék örökségének rendszerezése, feldolgozása, kutatása, digitalizálása és elérhetővé tétele a kutatók számára alapvetően megtörtént a 2014–2021 közötti időszakban. A Tanszék megalakulásának 150 éves évfordulójára elkészült a rajz- és fotógyűjteményt magába foglaló, szélesebb körű intézményi használatot biztosító repozitórium és a könyvtár használatát is segítő tudástár, amely a kutatók kiszolgálásának mint alapfeladatnak messzemenően meg tud felelni. A rajz- és fotógyűjtemény kutatása és feldolgozása a műemlékfelmérés, az építészettörténet, a tervezésoktatás és a műemlékvédelem története, a szerkezzettörténet, a rekonstrukció témájában számos új publikációt eredményezett, és jelöl ki újabb kutatási irányokat.

Abstract

The Department of History of Architecture and Monument Preservation at the Budapest University of Technology and Economics (BME) has an exceptional collection of drawings and photographs, which preserve important documents relating to architectural history, monument preservation, and design education, as well as institutional history. The systematization, processing, research, and digitization of the heritage of the three predecessor departments, and making it available to researchers, was essentially completed between 2014 and 2021. To celebrate the Department's 150th anniversary, a repository was created that now incorporates the Drawing and Photo Collection, ensuring wider institutional use and providing a knowledge base to assist with library use. This largely fulfils the fundamental task of supporting researchers. Researching and processing the collection has resulted in numerous new publications on topics such as monument survey, architectural history, the history of design education and monument preservation, the history of structures, and reconstruction. These publications also identify new research directions.

Kulcsszavak: rajzgyűjtemény, építészeti rajz, épületfotó, repozitórium

Keywords: Drawing Collection, architectural drawing, building photography, repository

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajz- és fotógyűjteménye anyagát tekintve egyidős a Tanszékkel. A legrégebbi rajzok az egyetemi építészképzés megalapítása előtti évtizedből, az 1860-as évekből ismertek, a fotók is a 19. század végétől gyűlte az elődtanszékeken. A Tanszék 150 éves történetét megünneplő eseménysorozat részeként, egy hosszabb időre tervezett kutatási folyamat fontos állomásaként készült el a Tanszék gyűjteményeinek rendezett és kutatható katalógusa, amely a hallgatói, professzori és egyéb rajzok mellett fotókat és a könyvtár kötetein túl annak speciális, történeti katalógusait és ennek dokumentumait is magába foglalja.

A gyűjtemény azért különleges, mert három előd építészettörténeti tanszék anyagát mutatja be, amelyek akkor nemcsak az építészettörténet megismertetését, oktatását, de a magyar műemlékvédelem kezdeteit és egyúttal a tervezésoktatás irányait is kijelölték. 1869-től számíthatjuk a rendszerezett építészettörténet oktatást Szkalnitzky Antal révén, majd 1870-től Steindl Imre Műépítész Tanszéke – a jelenlegi Tanszék egyik elődje – jelenti az építészettörténet – itt a középkor építésze – műegyetemi oktatásának tanszéki-szervezeti megalakulását, amelyet 1871-ben a Kar és az Egyetem alapítása követett. 1872-ben a Száraz- Mű- és Díszépítéstan Tanszék Hauszmann Alajos vezetésével – az „Újkor Tanszék” –, 1887-ben pedig Czigler Győző vezetésével az Ókori Építéstan Tanszék alapításával nemcsak az építészettörténet, hanem arra alapozva a tervezés oktatásának szervezeti keretei is kialakultak (Szentkirályi 1971; Istvánfi 2021; Gy. Balogh 2021; Marótzky 2021; Kiss 2021). Az Építésztechnika Kar, azaz a magyar egyetemi szintű építészképzés struktúrája 1929-re alakult ki olyan formára, amely a 20. századi építészképzést – a Tanácsköztársaság idején tervezett reformok itt nem részletezendő eltérő koncepciója mellett – meghatározta: 1898-ban Czákó Adolf ny. rendkívüli tanári kinevezésével az Alkalmazott Szilárdságtan Tanszék, 1926-ban a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék (1901) átszervezésével a Lakóépülettervezési Tanszék, majd 1929-ben Wurga László vezetésével a Városerőssítési Tanszék jött létre. A három építészettörténeti tanszék – különböző névváltozatokkal, illetve árnyalt tartalmi-diszciplináris módosulásokkal – 1957-ig fennmaradt, majd ezután egy tanszékként működött 1971-ig és 1996 után, 1971–1996 között pedig az Építészettörténeti és Elméleti Intézetbe szervezve.

A tanszéki Rajz- és Fotótárban ezeknek az előd oktatási egységeknek a rajz- és képanyagai találhatók meg az 1860-as évektől: nagy többségükben a szervezett építészettörténet és tervezésoktatás keretében készült hallgatói rajzok, illetve a professzorok oktatási tevékenységéhez és kutatásaihoz kapcsoló rajzi és fotódokumentumok.

A gyűjtemény rajzi anyaga 1945-ig közel 8000 dokumentumot tartalmaz, a későbbi időszakot is hozzászámolva (amely még nem szerepel a repozitórium anyagában) ez több mint 30 000 rajzot jelent. Ennek számottevő része, nagyjából a háromnegyede hallgatói rajz, közülük a döntő többség hallgatói felmérés, amelyet 1980–1993 között Hajnóczi Gyula, Istvánfi Gyula, Guzsik Tamás szakmai vezetésével és a Tanszék oktatóinak felügyeletével hallgatók készítettek nyári műemlékfelméréseik során. A gyűjtemény képi anyaga több mint 4000 fotót számlál az 1945-ig tartó első periódusban.

Az 1945 utáni anyag egyrészt a felmérésekhez, másrészt az oktatás szemléltetéséhez kapcsolódik. A gyűjteményt kisebb számban oktatási segédletek (fotók, mintalapok), szemléltetőanyagok, gipsz- és fémmodellek, szobormásolatok teszik műfaj szerint gazdaggá. A tanszéki könyvtár őrzi a professzorok kézikönyvtárait és egy fontos dokumentumot: a Műegyetem Középkori Építéstan Tanszékének címjegyzékét.

A rajz- és fotógyűjtemény rekordjainak téma és szám szerinti eloszlását tekintve megállapítható, hogy tematikusan a Középkori Építészeti Tanszék (elődei, illetve utódai), míg volumenében az 1957 utáni Tanszék és Intézet anyaga a meghatározó.

A tanszéki Rajz- és Fotótár létrehozása elsődlegesen azzal a célkitűzéssel indult, hogy rendezett és katalogizált formában lehessen kutatni és egyes darabjait tudományosan feldolgozni, ami az oktatás- és intézménytörténeten túl, tematikai gazdagsága révén tágabb értelemben a magyar építészettörténet és műemléki kutatás számára nyújt gazdag forrásanyagot, de a rajzok, fotók és a tanszéki könyvtár állományában lévő régi könyvek között számos európai viszonylatban is fontos tétel található, amely a gyűjteményt nemzetközi jelentőségűvé emeli.

A gyűjtemény egyes részeinek tudományos kutatására és rendezésére az első kísérlet az 1990-es évek elején történt OTKA- (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok) kutatás keretében, Horváth Alice tudományos főmunkatárs vezetésével, ennek eredménye lényegében az anyag újbóli reflektorfénybe helyezése volt. A gyűjtemény rendszerezett feldolgozása, kezelése a 2010-es évek elején kezdődött, a Tanszék oktatói, kutatói, demonstrátorai és az érdeklődő hallgatók fokozatos bevonásával. 2014-től a munka négy fő fázis mentén haladt: egy előzetes rendezés után az első fázisban katalogizálás történt tartalmi feltárással és az adatok felvitelével, a második szakaszban digitalizálás szkenneléssel és fotózással, ezt követte a harmadik szakasz a tudományos feldolgozással és publikálással, majd a negyedik szakaszban a szakszerű tárolást és kutathatóságot kellett megszervezni. E folyamatokban a tanszéki oktatói állomány mellett tudományos kutatók, doktoranduszok és demonstrátor hallgatók vettek részt. A kutatást 2013-tól öt nagyobb volumenű kutatási pályázat segítette.¹ Az első összegzés a rajzok lehetséges metaadat-struktúrájának kidolgozását bemutató, bélyegképekkel illusztrált három vaskos kötetben jelent meg, amelyek elsődlegesen az áttekintést szolgálták, a pdf-formátumú változatok sem az adatok kezelhetősége, sem a visszakereshetőség, sem pedig a tartalom hozzáférhetősége és részletes elemzése területén nem adtak jól használható eszközt a kutatóknak (Krähling–Baku 2016; Krähling–Baku–Fehér 2017). Az addig feldolgozott anyag 7258

¹ „Építészettörténeti rajztár”, MMA Építőművészeti tagozat 1573-MMA-13-KUT MMA 2013–2014; „Tervrajz és építészsképzés: az Építészeti rajztárhoz kapcsolódó workshop megvalósítására és katalógus elkészítésére”; NKA 101108/00277 2015–2016; „Építészeti rajz és építészsképzés – adalékok egy tudományág fejlődéstörténetéhez” – NKFIH/OTKA szám: 112906, 2016–2017; „Tervrajz és építészsképzés – az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék digitális archívumának felépítése” – NKA 207122/00004 2018–2019; „150 éves az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék”, NKA-pályázat 2020–2021.

tétele a BME Műegyetemi Digitális Archívumába (BME MDA) is felkerült („BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótára”).

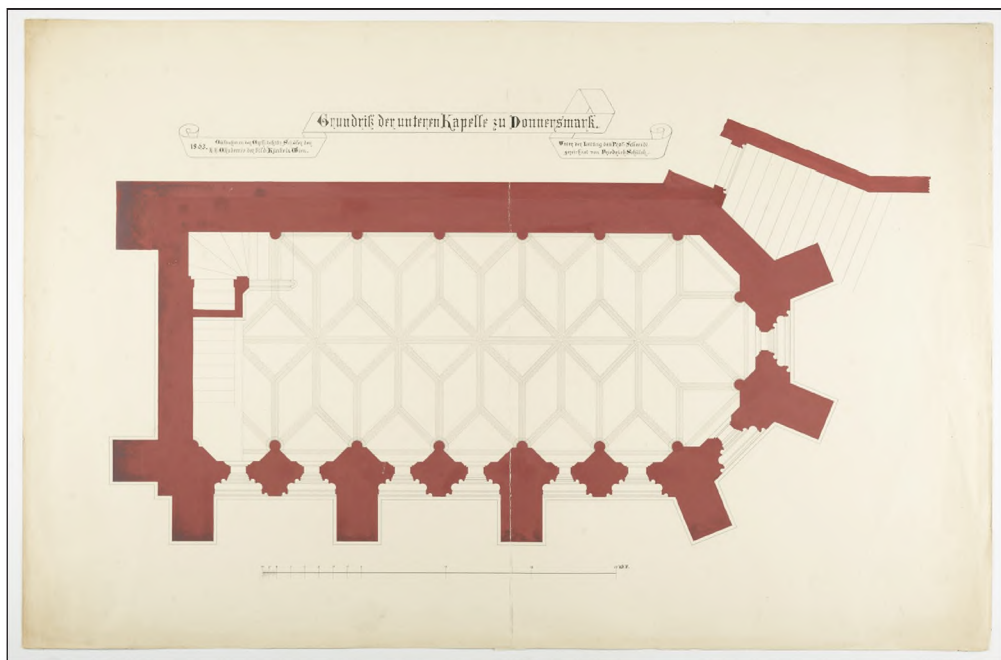
A rajz- és fotógyűjtemény anyagainak további katalogizálása, majd a feldolgozott anyag digitalizálása a „150 éves az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék” címmel rendezett eseménysorozattal zárult, a kiállítás és a digitális formátumban is elérhető összefoglaló kötet tartalmát szintén a Rajztár értékes dokumentumai tematizálták, összefoglalva a Tanszék történetét, bemutatva jelenét és utalva a jövő feladataira (Gy. Balogh et al. 2021). A tanszéki képzés és kutatás történetének bemutatását a 2021-ben megújult tanszéki honlap biztosítja, azon belül a Tudástár menüpont alatt egy saját repozitórium fejlesztésére is sor került, amelyben a Rajz- és Fotótár mellett – azzal egységes megjelenésbe szerkesztve – a könyvtár speciális digitalizált tartalmi, keresőfelületeinek linkjei és szolgáltatási keretei is megjelennek (Leitgéb 2021; „Tudástár”). A repozitórium a nyílt forráskódú DSpace rendszerben jött létre, hazai és külföldi, részben hasonló profilú digitális gyűjtemények előzetes tanulmányozása után (Leitgéb 2023a, 179–180). A Rajz- és Fotótár anyagain túl felmerült a projekt bővítésének gondolata, amellyel tematikus és dokumentumtípus szerinti hibrid rendszerben az Építésztechnika Kar számára pilotprojektként szolgáló digitális gyűjtemény jött létre („ÉPTÖRT. Repozitórium”). A repozitórium hibrid sokszínűségében a diplomatervek, hallgatói dolgozatok, disszertációk, publikációk/preprintek, e-könyvtári egységek, fotó-, videó- és plakáttár, kéziratok, valamint tematikus gyűjtemények speciális igényei szerint hoztunk létre metaadat-struktúrákat és űrlapokat (Leitgéb 2023a, 181). A Rajz- és Fotótár speciális digitális technikai paraméterei, továbbá a hozzáférési jogosultságok rendszere a gyűjteménytípusok sajátos tartalmi, szerzői jogi és felhasználási feltételei szerint lettek meghatározva.

A tanszéki rajzgyűjtemény előzményének tekinthető az 1856-tól működő, 1860-tól magyar nyelven építészetet oktató József Politechnikum (K. K. Josephs Polytechnicum), a Műegyetem jogelődjének részleteiben nem ismert rajzgyűjteménye. Ennek 50 tervrajzát a „K. K. Joseph Polytechnicum in Ofen” pecsételéssel ma az Építészeti Múzeum néhány barokk tervében ismerhetjük fel, amelyek eredetileg Hauszmann Alajos tanszékének birtokában voltak, majd később Hauszmannhoz kerültek, és a Hauszmann-örökösök az Országos Műemléki Felügyelőség Építészeti Múzeumnak adták át 1972-ben.²

A műemlékfelmérés, a műemlékvédelem kezdetei és a történeti stílusokban történő tervezés témái jelölték ki azt a három kutatási vonalat – az alább részletezendő további négy irány mellett –, amely a gyűjtemény tudományos feldolgozását segítette.

A gyűjteményben található legrégebbi rajzok egyike Schulek Frigyes 1863-ban készített hallgatói rajza (*1. ábra*), amely jellemző a kor építész- és építészettörténet-oktatására: a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna felmérése Friedrich von Schmidt bécsi professzor vezetésével később megjelent sokszorosítva a *Wiener Bauhütte*

² Erre vonatkozóan fontos adatokat közöl Pusztai László (1974, 379–381).

1. ábra. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna felmérési alaprajza, Schulek Frigyes hallgatói rajza, 1863
 Forrás: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár, 101752

gyűjteményében, amelyet azután mintalapként használtak a középkor építészetének és az erre alapozott stílusban tervezési feladatok kidolgozásához: az építészettörténet és a tervezésoktatás teljes egységében (Fehér 2017).

Fehér Krisztina kutatása nyomán ismert a gyűjtemény legrégebbi fotója, Andreas Groll 1864-es felvétele, amelyet szintén ehhez a témakörhöz rendelhetünk: Friedrich von Schmidt „műhelye” jelentős hatással volt a magyar műemlékvédelem kezdeti szakaszának alakulására és a középkori stílusokban alkotó historizáló építészet itthoni kibontakozására (2. ábra).

A középkori rajz- és tervanyag gazdagsága mellett figyelemre méltó a könyvtár középkori építészeti szakkönyveinek gyűjteménye, amelynek katalógusa is fennmaradt. A Tanszék azon kevés műegyetemi tanszékek egyike, ahol professzionális könyvtár működik, közel 22 000 kötettel, továbbá ahol a legkorábbi nyomtatott könyv 1540-ből származik. A professzorok könyvtári hagyatéka rendkívül értékes oktatás- és tervezéstörténeti forrást jelent. A BME vonatkozásában ennek egyik előzménye Marótzky Katalinnak Weber Antal könyvtárára vonatkozó kutatása (Marótzky 2006). Leitgeb Mária könyvtáros doktori kutatás keretében foglalkozik a tanszéki könyvtár történetével, annak műegyetemi előzményeivel, külön hangsúlyt fektetve a több forrás és „helyszíni lelet” alapján feldolgozható középkori tanszék könyvtárára (Leitgeb 2024; Krähling et al. 2018; Leitgeb 2023b).

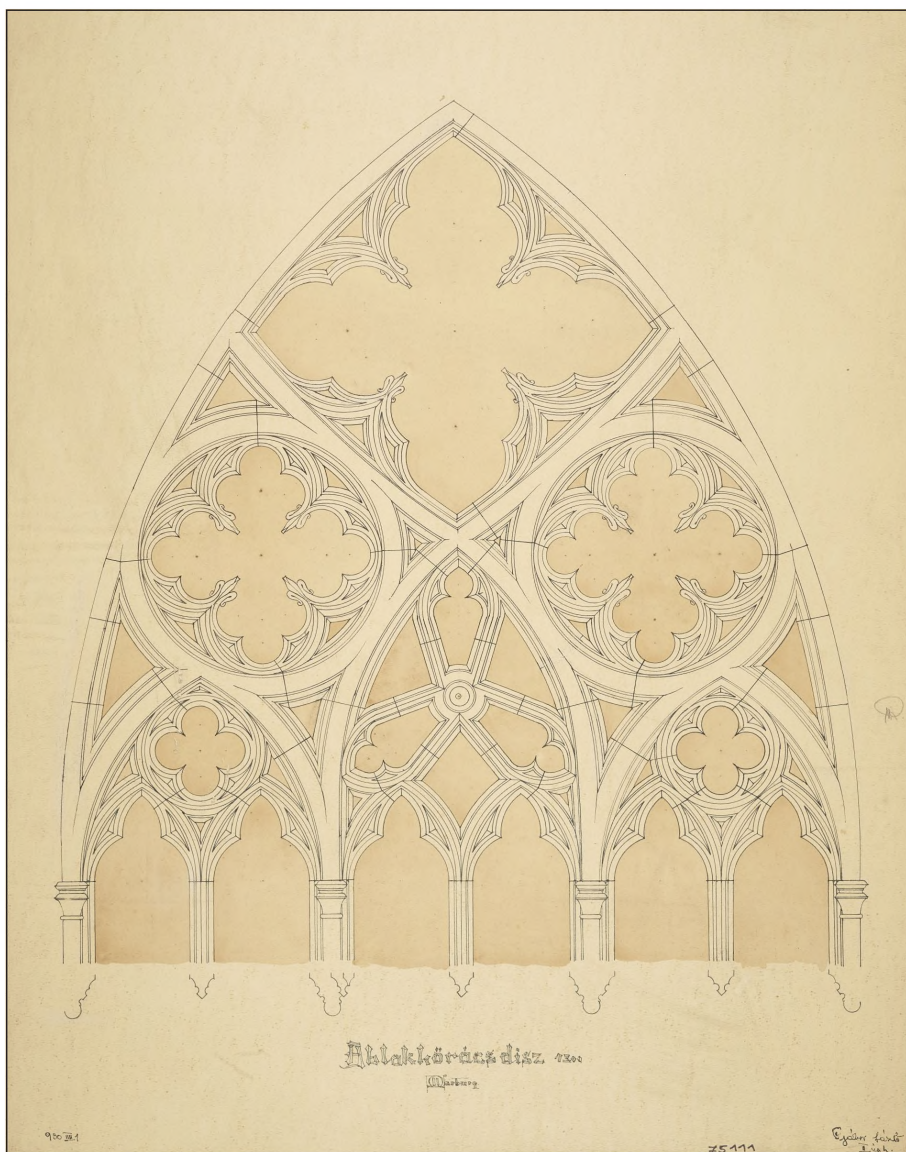

2. ábra. A 19. század második felének jelentős magyar építészei, a középkori építéstan professzorai: Schulek Frigyes (b2, létrán), Steindl Imre (j4) és Schulcz Ferenc (j1) a Friedrich von Schmidt bécsi professzor vezette kolini felmérésen, 1864-ben
Forrás: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár, 800745

A műemlékfelmérés, a stílusban tervezés és a műemlékvédelem tematikai összefonódása az ókori és újkori építéstan oktatása esetében is hasonló módszertannal történt. Wälder Gyula – aki diplomatervét 1905-ben „Kegyúri templom paplakkal” címmel a neobarokk stílusban tervezés mintájaként készítette el – 1930-ban Eger műemlékeinek hallgatók bevonásával történő felmérésével szintén a műemlékvédelem érdekeit is szolgálta (3. ábra).

A professzorok rajzi hagyatéka, kutatási dokumentációi, oktatási segédanyagai, diagyűjteményei újabb kérdéskört jelölnek ki, szorosan kapcsolódnak az imént vázolt felmérés-tervezés-műemlékvédelem hármas témacsoporthoz, hiszen a gyűjteményben megtalálhatók – igaz, nem egyenletes számban – Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Schulek Frigyes, Kismarty-Lechner Jenő, Möller István, Lux Kálmán, Lux Géza, Rados Jenő, Hajnóczi Gyula – hogy csak a legfontosabbakat említsük – tudományos kutatási és tervezési munkái is (4. ábra).

E tematikai egységhez kapcsolódva az 1930-ban Budapesten rendezett XII. Nemzetközi Építészkongresszus alkalmával szervezett hallgatói tervkiállítás a történeti stílusok dominanciája mellett a modern építészet elveit követő munkákat is felvillantotta. A történeti építészetet oktató tanszékek elsősorban alaktani és rekonstrukciós feladatokkal jelentek meg a kiállításon (5. ábra).

5. ábra. Mérműves ablak szerkesztése, Marburg. Gábor László, 1930. 04. 01.
Forrás: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár, 103242

Összegezve az elmondottakat, a tanszéki tudástár és repozitórium a folyamatos karbantartás (tárolás, restaurálás, digitalizálás, adatbázis-bővítés, honlapműködtetés) kérdésein túl folyamatos fejlesztést és tartalmi bővítést is igényel. Speciális feladatot jelent a kutatók segítése – publikációhoz digitális anyag biztosítása, szerzői jogok tisztázása, a közzététel feltételeinek meghatározása.

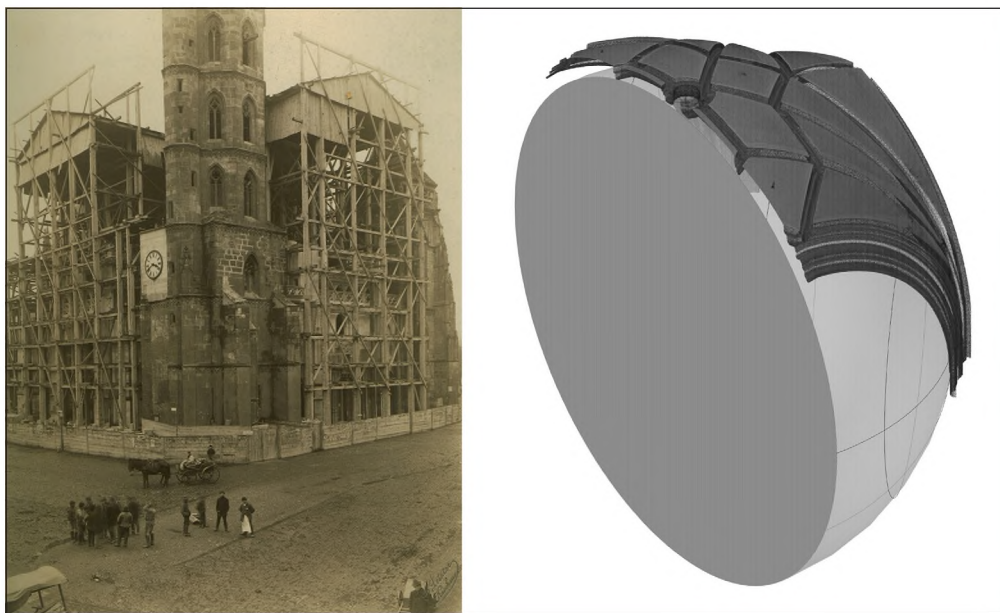
Örökségünk védelmének feladatai közt kiemelt szerepet jelent a virtuális építészeti örökség megóvása. Célunk a hallgatói digitális rajzok, tervek repozitóriumi tárolása, ideális esetben kari szinten megvalósítva, ami az egyik legveszendőbb virtuális építészeti értékhordozónk, mai oktatásunk legfontosabb „lenyomatának” megóvását is jelenti. A kortárs mellett az 1945 utáni modern jelenti a Tudástár fejlesztésének másik súlypontját. Vukoszávyev Zorán kutatásával – építéskori archívumok és mai fotók, korabeli és mai építészeti értékelések alapján – „Adatbázis az 1945–1989 között épült hazai modern építészeti alkotásokról” címmel 100 épület példáján átfogó képet kíván adni a teljes országot lefedő hallgatói kooperatív kutatás eredményeiről („1945 utáni építészetünk”). Mindezekon túl közismert, hogy a 20. század második felének építészeti öröksége pusztul a leggyorsabban és a legnagyobb mértékben – köztük azok az épületek, amelyek a késő modern építészeti elveinek legjelentősebb magyar emlékei. Ezek dokumentálása jelenleg is fontos feladatunk.

7. ábra. Nyíregyháza, művelődési ház, Bán Ferenc, 1969–1974. Fotó: 1980-as évek eleje
Forrás: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár, Késő Modern Építészeti Diatár

A tanszéki gyűjtemény számos 1970-es és 1980-as években készült diát tartalmaz, amelyek Bonta János intézeti igazgató működése idején dokumentatív céllal készültek. Az értékválogatás az akkori építészeti elvek szerint történt. A fotók mára történeti dimenzióba kerültek, az épületek többségét már lebontották vagy erősen átalakították, mégis, a képi anyag szerinti értékhordozó mivoltuk sok esetben ma is releváns, kutatások forrásdokumentumaként szolgál (7. ábra). Az anyag digitalizálása egy „Késő Modern Építészeti Diatár” létrehozására irányul.

A tanszéki repozitórium újabb kutatási témákat is felkínál. Erre példa lehet a Tanszék által képviselt kutatómódszertanban fontos helyen szereplő alakhű felmérés – ma már lézeres tárgy- és térszkennelés – és a rajztár 19. századi tervrajzainak összehasonlító elemzése, amely a felmérés pontfelhőjének és egy tervezett és megvalósult épület eredeti, ideális módon digitálisan modellezett tervének összevetését célozza. Ilyen épületerveket jellemzően a 19. század végéről ismertek – vagy a kiviteli terv, vagy akár a szerkesztő módszer rekonstruálásával. A valóság és a terv összevetése, az abszolút eltérés pontos detektálása – Halmos Balázs és Jobbik Eszter kutatásai nyomán – eddig nem alkalmazott módszertanhoz vezetnek, és új kutatási eredményeket ígérnek (Jobbik 2025) (8. ábra).

8. ábra. Kassa, Szt. Erzsébet-székesegyház, a Steindl Imre tervezte újjáépítés idején 1877–1896 között és a boltozat térszkennelési referencia-modellje

Forrás: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár, 800862, digitális modell: Jobbik Eszter

A rövid áttekintésből véleményem szerint megfogalmazható az állítás, hogy a rajz- és fotógyűjtemény, illetve tágabb keretrendszere, a repozitórium a folyamatos karbantartás, fejlesztés és tartalmi bővítés mellett be tudta tölteni azt a feladatát, amely az építészettörténet és műemlékvédelem oktatása, kutatása és az épített örökség megóvása terén reá hárul, amelynek megvalósításáért és folytatásáért a Tanszék oktatói, kutatói és hallgatói ma is elkötelezettek.

Irodalomjegyzék

- „1945 utáni építészettünk”. Szerk. Vukoszávlyev Zorán. *ÉPTÖRT. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék* (letöltés 2025. nov. 13.). <https://eptort.bme.hu/tudastar/1945-utani-epiteszetunk/>.
- „BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótára”. *Műegyetemi Digitális Archívum* (letöltés 2025. nov. 13.). <https://repozitorium.omikk.bme.hu/collections/237f6540-8b4d-4f60-9ffe-02f7866c8990>.
- „ÉPTÖRT. Repozitórium”. *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék* (letöltés 2025. nov. 13.). <https://eptort.bme.hu/tudastar/repozitorium/>.
- Fehér Krisztina (2017). „Felmérés az építészképzésben. 1945 előtti műemlékfeldmérési rajzok az építészoktatás első nyolc évtizedéből”. *Architectura Hungarica* 16/2, 33–53.
- Gy. Balogh Ágnes (2021). „A »Középkor Tanszék« professzorai”. In: Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 49–56.
- Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék.
- Istvánfi Gyula (2021). „Százötven év előtt – után”. In: Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 11–16.
- Jobbik, Eszter (2025). „Analysing Construction and Building Techniques of Neogothic Stellar Vaults: The Case of the Cathedral of Košice”. *Építés – Építészettudomány* 53/1–2, 21–54. <https://doi.org/10.1556/096.2025.00140>.
- Kiss Zsuzsanna Emília (2021). „Az Ókori Építéstani Tanszék professzorai”. In: Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék.
- Krähling János – Baku Eszter, szerk. (2016). *Építészettörténeti Rajztár. Az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajzgyűjteményének katalógusa 1–2*. Budapest: BME Építészmérnöki Kar.
- Krähling János – Baku Eszter – Fehér Krisztina, szerk. (2017). *Építészettörténeti Rajztár. Az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék rajzgyűjteményének katalógusa 3*. Budapest: BME Építészmérnöki Kar.
- Krähling János – Fehér Krisztina (2018). „Kincsek az építészképzés 150 éves történetéből – Válogatás a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótárának eddig rejtett legszebb darabjaiból”. *Műemlékvédelem* 62/3–4, 93–239.
- Krähling János et al. (2018). „A Műegyetem Középkori Építéstan Tanszékének címjegyzéke – oktatásmódszertani és könyvtártörténeti adalékok a magyar építészképzés történetéhez”. *Architectura Hungarica* 17/2, 33–159.
- Leitgéb Mária (2021). „A tanszéki könyvtár, rajz- és fotótár története”. In: Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 82–85.
- Leitgéb Mária (2023a). „A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék repozitórium”. In: Tick József – Kokas Károly – Holl András, szerk. *Új technológiákkal, új tartalmakkal a jövő digitális transzformációja felé*. 32. Networkshop országos konferencia, 2023. április 12–14. Pannon Egyetem, Veszprém. Budapest: HUNGARNET Egyesület, 178–185. <https://doi.org/10.31915/NWS.2023.26>.

- Leitgéb Mária (2023b). „A műegyetemi építészettörténet-oktatás szakkönyvtári háttérének kezdetei és a Steindl-tanszék könyvtára”. In: Kiszl Péter – Németh Katalin, szerk. *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022*. Budapest: ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 275–286.
- Leitgéb Mária (2024). „Szkalnitzky Antal építész és a műegyetemi építészképzés szakkönyvtári előzményei”. *Könyv és Nevelés* 25/2, 72–94.
- Maróty Katalin (2006). „Wéber Antal könyvtára. Adalék a XIX. századi magyar építészeti szakirodalom kutatásához”. *Építés – Építészettudomány* 34/1–2, 87–112. <https://doi.org/10.1556/eptud.34.2006.1-2.3>.
- Maróty Katalin (2021). „Az »Újkor Tanszék« professzorai”. In: Gy. Balogh Ágnes et al., szerk. (2021). *150 év – 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Budapest: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 57–62.
- Pusztai László (1974). „Az OMF Építészeti Múzeumának négyéves működése”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1971–1972*. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 7. Budapest: Akadémiai Kiadó, 371–383.
- Szentkirályi Zoltán (1971). „Adatok a magyar építészképzés történetéhez”. *Építés – Építészettudomány* 3/4, 439–466.
- „Tudástár”. *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék* (letöltés 2025. nov. 13.). <https://eptort.bme.hu/tudastar/>.

A Műemlékek Országos Bizottságától
az Országos Műemléki Felügyelőségig
Magyar műemlékvédelem 1945–1957

From the National Committee for Historic Monuments
to the National Inspectorate for Historic Monuments
Monument Protection in Hungary 1945–1957

Entz Géza Antal

művészettörténész
entz45@gmail.com

Absztrakt

A címben jelzett 12 év azt a különleges időszakot fogja át, amely a világháborús károk helyreállításának innovatív műemléki megoldásaitól a műemlékvédelem város- és településfejlesztési tervekbe való beillesztésén keresztül a magyar állami műemlékvédelem eszköztárának addig nem látott, mélyreható tartalmi gazdagodásához és a folyamat végén nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó, tudományos műhelyként is működő komplex szakintézmény megalapításához vezetett el.

Abstract

The twelve years referred to in the title span a unique period ranging from the development of innovative solutions for the conservation of historic monuments for post-war reconstruction, to the integration of monument preservation into urban and community development plans, and the significant expansion of Hungary's state toolkit for the preservation of historic monuments. This period ultimately culminated in the establishment of a specialized institution functioning as a scientific workshop, which is noteworthy even by international standards.

Kulcsszavak: műemlékvédelem, műemlékvédelem-történet, falkutatás, műemléki topográfia, városképi kutatások

Keywords: historic monument protection, history of monument protection, archeology of historical walls, inventarization of monuments, urban landscape studies

A műemlékvédelem szakmai-szellemi feltételei a második világháború végén

A műemlékvédelem hivatalos intézményi keretét a háború befejezésekor az 1881-ben az első magyar műemléki törvény által megalapított Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) jelentette. Ennek költségterítéses, önkéntes munkára épülő testületi formája kezdettől fogva alkalmatlan volt a mindenkori korkövetelményeknek megfelelő műemlékvédelem kiépítésére. Ezért a Bizottság minden megújuló erőfeszítése ellenére csak töredékesen tudott eleget tenni a műemlékek tudományos felleltározását előíró alapeladatának is. Az 1949-ig hatályban lévő, de már születése idején – más vonatkozásban is – korszerűtlen törvény tehát szintén akadályt jelentett bármiféle előrelépésben.¹ Világosan látta mindezt a kultúrpolitikai ambíciókkal is rendelkező Gerevich Tibor (1882–1954), a művészettörténet nagy formátumú tanára, aki 1922-től volt a Bizottság aktív tagja, és 1934-ben, amikor átvette a MOB elnöki feladatait, széles körű társadalmi és politikai kapcsolataira építve formális és informális intézkedésekkel a hazai műemlékvédelmet minőségileg új pályára állította (Bozóki 1996, 171–189). Szeme előtt az olasz műemléki szabályozás és gyakorlat sok tekintetben követendőnek ítélt példája lebegett, de ehhez megfelelő munkafeltételekre, komoly pénzforrásokra és kiváló munkatársakra volt szükség. Az utóbbi volt számára a legkönnyebben teljesíthető. Hivatalba lépésekor rögvest maga mellé vette két nagy tehetségű fiatal tanítványát, Genthon Istvánt (1903–1969) és Dercsényi Dezsőt (1910–1987), akik csakhamar a szakterület meghatározó képviselőivé váltak. A kívánatos munkafeltételek a szakma régi kívánságának megfelelően hivatali keretet és értelemszerűen új törvényt kívántak volna. Gerevich viszont friss MOB-elnökként az illetékes minisztertől, Hóman Bálinttól támogatva a rövid utat választotta, és 1935-től az Iparművészeti Múzeum igazgatói lakásának használati jogát megszerezve, ott közvetlen munkatársaival az akkorra már több mint ötven tagot számláló Bizottságot mellőzve hivatali munkarendet vezetett be.² Az eredmény nem maradt el, egy szűk évtizeddel később az addig megtett útra visszatekintve Gerevich már két, műemléki helyreállítással záródó, nagy lélegzetű régészeti feltárás, az esztergomi királyi palota és a székesfehérvári Árpád-kori királyi központ, valamint az ország jó néhány kiemelkedő jelentőségű, döntően középkori emlékének tervszerű munkába vételéről számolhatott be (Gerevich T. 1943, 1–5).

¹ A kívánatos hatékonyságot nélkülöző szervezeti megoldás mellett a műemlékekről és azok gondozásáról szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk amiatt is útját állta a fejlődésnek, mert a védelembe vett műemlék fenntartásának teljes anyagi terhét az államra hárította, az ezekre fordítható források hiányában pedig a Trianon előtti Magyarország teljes területén mindössze 44 emléket nyilvánítottak védetté, ebből 11 millenniumi emlékmű volt. Három millenniumi emlékmű mellett csak 14 további emlék található a trianoni Magyarország területén. Az emlékek felsorolását lásd Bardoly 2006, 25–26.

² „Hálával gondolunk Hóman Bálintra, aki nemcsak mint miniszter támogatott bennünket és elrendelte a Műemlékek Orsz. Bizottságának korszerű átszervezését...” (Gerevich T. 1943).

Gerevich reformtörekvései a jövő intézményi fejlődését is előkészítették. Ő ugyan- is, amíg a MOB-ot irányította, újra meg újra komoly erőfeszítéseket tett egy korszerű műemléki törvény megalkotására. Tervezeteiben a műemlékvédelmet önálló hivatal formájában szervesen illesztette be az állam igazgatási rendszerébe. Újszerű javaslatai az egyedi emlékeken túl a területi védelmet, valamint a műemlékek mellett az ingó emlékek védelmét is tartalmazták.³ Az első ismert tervezet 1942-ben a háborús helyzetre tekintettel nem került az Országgyűlés elé. Az 1946-ban, majd 1948-ban, már az újjáépítés tapasztalatait is hasznosító, módosított tartalommal benyújtott javaslatát a kormányzat a tudományos élet átszervezésének még befejezetlen folyamatára hivatkozva tette fiókba. Az utóbbi már az ún. „fordulat évében” történt, amikor a társadalom intézményeinek a szovjet modellhez való igazítását hirtelen minden téren erőteljesen felgyorsították. Gerevich legfontosabb, a hazai műemlékvédelemben léptékváltó eredményeit címszavakban így foglalhatjuk össze:

- a tervszerű munkavégzés bevezetése;
- a műemléki beavatkozásoknál tudományos előkészítés és részletes dokumentáció, valamint publikáció megkövetelése;
- a romokban vagy töredékesen megmaradt két kiemelkedő jelentőségű középkori emlék feltárásával, kutatásával és bemutatásával kapcsolatban új, árnyalt módszerek kidolgozása;
- végül, ami nélkül ez nem valósulhatott volna meg: a pénzalapok több mint megtízszerezése révén jelentős friss szakmai erők mozgósítása.

Fontos, jövőbe mutató eredmény az e munkák során a művészettörténészek, régészek, építészek és restaurátorok közötti együttműködés új kultúrájának a megjelenése is.

A műemlékvédelemnek 1945-ben rendelkezésre álló szellemi erőivel kapcsolatban két fontos egyetemi műhelyről is szólnunk kell. Gerevich kollégája, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem másik művészettörténeti tanszékét vezető Hekler Antal (1882–1940) és tanítványai az egyik kiemelendő kör. Ennek a tudományos iskolának köszönhető a művészettörténeti kutatások szerves részeként felfogott levéltári forráskutatás. E módszernek a doktori disszertációkon túllépő, széles körű alkalmazása azonban csak a háború utáni újjáépítéshez kapcsolódó műemléki feladatok megoldása során vette kezdetét, és vált a következő kutatógenerációk számára természetes követelménnyé. A másik jelentős egyetemi műhelyt a budapesti Műegyetemen a Möller István (1860–1934), majd utódja, Csányi Károly (1873–1955) által irányított, ókori és középkori művészet- és építészettörténetet oktató tanszéke jelentette. Tanítványaik éppen korszakunkban jutottak fontos szerephez az új típusú műemléki feladatok megoldásában és a később kiépülő állami műemlékvédelem területén.

³ Gerevich 1942–1948 között készült műemléki törvényjavaslatait és az azok nyomán írt minisztériumi változatokat közli Bardoly 2006, 7–72.

Fontos felhívunk a figyelmet a Fővárosi Múzeum szerepére is. Budapest középkori kömlékeinek koncepciózus gyűjtésével és kőtári elhelyezésével a Múzeum igazgatója, Horváth Henrik (1888–1941), művészettörténeti szempontból értelmezett ásatásaival pedig fiatal munkatársa, Gerevich László (1911–1997) jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a második világháború rombolásai nemcsak pusztulást jelentettek, hanem Marosi Ernő megfogalmazásában „alkalmat az ismeretek gyarapítására” (Marosi 2018, 60). A műemlékes szakma háború utáni korszakjelző újításainak első fejezete éppen ehhez a szakmai műhelyhez kapcsolódik. A budai Vár rommá lett polgárvárosában ugyanis a legfelső barokk rétegek alatt nagy számban tűntek elő a korábbi középkori szerkezetek elemei. Nem véletlen tehát, hogy a helyreállításokat megelőző, a szabaddá vált épületszerkezetek építéstörténeti szempontú elemzését kifejlesztő kutatómunka megindítása, majd 1950-ben első programszerű összefoglalása éppen Gerevich László nevéhez fűződik.⁴ A továbbiakban Gerevich széles munkatársi köre által 1957–1958-ban elvégzett szisztematikus kutatás és annak publikálása az alalom szülte, nagy jövő elé néző, *innovatív falkutatási módszer*⁵ további gazdagítását eredményezte („A budai vár házainak 1959...” 1963). A középkori részleteket tartalmazó ismert polgárházak száma e feltárások következtében a néhány ismertről jóval negyven fölé emelkedett. Mindezek alapos településtörténeti kutatásokkal és a feltárt igen gazdag gótikus leletanyagon végzett morfológiai⁶ megfigyelésekkel az 1950-es évtized végére a középkori Magyarország polgári építészetének addig csaknem teljesen ismeretlen, Buda nyomán máshol is megvilágító erejű, árnyalt összképét vázolták fel. A budai középkori királyi palotaegyüttes teljes körű régészeti feltárását is irányító Gerevich László a sokágú kutatást szintetizáló hatalmas összefoglalásban (Gerevich L. 1966) a középkori épületek régészeti kutatásának és publikációjának a továbbiakban a műemléki kutatási dokumentációkban is követett etalonját alkotta meg (erre Marosi Ernő hívta fel a figyelmet: Marosi 2012, 210).

⁴ Az új metodika kialakulási folyamatát Gerevich tanulmánya így összegzi: A „Budapest ostrománál legtöbbet szenvedett városrész a budai Vár. Már az első séták meggyőzhettek arról, hogy a szétnyílt falak, lehullott vakolatok megmutatják e házak építkezéseinek korszakait és összefüggéseit. A háztömbök tüzetesebb átvizsgálása ráirányította figyelmünket a később elfalazott középkori épületmaradványokra és egyes jelek a középkori, pontosabban a gótikus részletekre. Az elkészített jegyzék alapján megkezdjük a részletek kibontását, a különböző építkezési korok szétválasztását és a műszaki felvételt. Ezek a munkák a középkori budai házak történetének és alakjának biztos alapjait szolgáltatják” (Gerevich L. 1950, 125).

⁵ A módszer történetének első feldolgozását Lővei Pál végezte el (Lővei 2020).

⁶ A morfológiai kutatásokat illetően Czagány István (1926–1988) munkássága emelendő ki. Tudományos eredményeit rendszeresen közölte a Magyar Tudományos Akadémia és a Budapesti Történeti Múzeum kiadványaiban, valamint a *Műemlékvédelemben*.

Város és műemlékvédelem

A város és tágabb értelemben a település a műemlékvédelem tárgyaként szintén a háborús veszteségek sokkhatására került Európa-szerte előtérbe.

A magyarországi fejlemények számbavételekor ezen túlmenően még legalább két fontos körülményt is számításba kell venni. Az egyik az elkerülhetetlen és gyorsított ütemű társadalmi átalakulás új kihívásait kezelni hivatott szakpolitikai válaszkísérletek körében fedezhető föl, a másik az, hogy mindez a szovjetizált totális állam teljes körű, egyre gyorsuló ütemű kiépítése közepette ment végbe.

1947-ben a Veres Péter által vezetett rövid életű Építés- és Közmunkaügyi Minisztériumban a városépítész Perczel Károly (1913–1992) a földosztással kapcsolatos falurendezési feladatok szakmai megalapozása érdekében regionális fejlesztési koncepció igényével megszervezte a Területrendezési Intézetet (TERINT). Az intézeten belül a következő évben a feladatokat multidiszciplináris megközelítésben értelmezni képes városrendezési, regionális tervezési és településkutatói osztályokat hozott létre (Perczel 1989, 82–83). A nyugatos kommunista Perczelt a Rajk-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, az intézete azonban még néhány évig fennmaradt, és 1950-ben innen indult a korszak egyik legjelentősebb, máig páratlan műemlékvédelmi kezdeményezése, a „Műemléki és Városképi Vizsgálatok”-nak elnevezett kutatási program (Gerő 1951, 522–536; Entz 2017, 92–93). Ekkor már az 1881. évi műemlékvédelmi törvényt felváltó, 1949 végén meghozott, a múzeumokról és műemlékekről szóló 13-as számú törvényerejű rendelet volt érvényben. A törvényerejű rendelet szűkségszerű rendszerspecifikus vonásai mellett korszerű műemléki szemléletet tükrözött. Előremutató elemei között kiemelendő a Gerevich tervezeteiből átvett, a műemléki környezetre és a területi védelemre vonatkozó intézkedések bevezetése. Az új jogszabály megszüntette a MOB-ot, és helyébe a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (MMOK) állította, amelyben a műemlékvédelmi feladatok ellátását, alárendelt szerepkörben, a MOB-tól átvett hét munkatársra bízta. A szakmai munka tartalmának és megszervezésének alakításában e csoport vezetőjének, Dercsényi Dezsőnek volt meghatározó szerepe, aki mestere mellett addigra immár másfél évtizedes, sokirányú tapasztalatot szerzett a műemlékes szervezet munkáiban és irányításában.

Az a hét év, ami ezután következett, az abban részes szakmai szereplők emlékeztében inkább gyötrelmes, semmint sikeres átmenetként él, amelyet rapzodikus intézményi változások, műemlékekért és az intézményes fennmaradásért folytatott nehéz küzdelmek, veszített csaták és műemlékpusztulások jellemeztek, de a végén, 1957-ben mégis mintegy *deus ex machina* létrejött a magyar műemlékvédelem történetének legsikeresebb korszakát megnyitó Országos Műemléki Felügyelőség (OMF). A nehézségek egy részét jól érzékelteti a szakterület 1957-ben elindított első önálló folyóirata, a *Műemlékvédelem* második számának élén közölt felhívás, amelyben az OMF, a megelőző évek tapasztalatait mintegy összefoglalva, az országos és helyi vezetőkhez fordult, hogy felelősségi körükben tegyenek határozott intézkedéseket a lépten-nyomon

tapasztalható műemlékromboló gyakorlat felszámolása érdekében. A helyzetértékelést alátámasztó konkrét példák hosszú sora mellett a felhívás rámutatott, hogy „számtalan vezető funkcionárius, sok esetben a tanácsok vagy pártszervezetek vezetői vélekednek úgy, hogy a kastélyok a régi uralkodó osztály, a földesurak emlékéit idézik és ezért ezeket le kell rombolni, a műemlékek védelmezői pedig – szerintük – ezek volt gazdáit várják vissza és ezek részére kívánják újra felépíteni” („Mentsük meg műemlékeinket! Az Országos Műemléki Felügyelőség felhívása” [Országos Műemléki Felügyelőség 1957]). Miközben a felhívás tartalma az akkori műemlékvédők előtt álló kihívás egyik korszecifikus jellegzetességét világítja meg, a nyilvános fellépés ténye és a kendőzetlen megfogalmazások azt is érzékeltetik, hogy az adott hatalmi viszonyok között a szakma ekkor már a társadalom érdemben cselekvőképes szereplői körébe tartozott.⁷

A műemlékek és védők ellen irányított ideológiai vádakkal szemben aggálymentesen és eredményesen lehetett azzal érvelni, hogy a történelmi múlt egykori uralkodó köreinek, valamint a nem kevésbé negatívan megítélt egyházak építőtevékenységének fennmaradt emlékei valójában a dolgozó nép alkotótevékenységének a tanúi, ezért megőrzésük és ismertetésük a népi állam egyik fontos alapfeladata. Így aztán az erre és az azokban az években elmaradhatatlan élenjáró szovjet példára való hivatkozás a műemlékvédelem ügyét előmozdítani hivatott nagyszámú hivatali előterjesztés visszatérő toposza lett.

A műemléki értékek fennmaradására és védelmére a berendezkedő kommunista diktatúra idején a már idézett magatartásformák mellett az alapvető veszélyforrás az erőszakos iparosítás célrendszerének alárendelt terület- és településfejlesztési gyakorlat volt (Germuska 2002, 49–73). Ebből következett, hogy a mindebben központi szerepet játszó iparpolitika szükségletei, nem pedig a tudományosan mérlegelt várostervezési megfontolások szabták meg a településfejlesztés irányait. Az iparpolitika elvben az Országos Tervhivatal feladata volt, a szakmai szempontokra épülő elképzeléseiket azonban a pártvezetés operatív beavatkozásai rendszeresen felülírták.

Az intézmények e kaotikus világában az 1950. április 15-én a Tervhivatal alá rendelt és kiválóan felkészült szakembergárdát foglalkoztató, már említett TERINT igazgatója átiratot intézett az MMOK-hoz, amelyben szakmai támogatást kért az országos rendezési tervekhez, mert mint írta, az Intézet „az archeológiai, természeti és műemlékek kulturális és tudományos jelentőségét szemel előtt [sic!] tartva az országrendezési tervek készítésénél számításba kívánja venni a zárt településen belüli és kívüli műemlékeket, feltárt vagy feltárandó archeológiai zónákat és védett vagy védendő természeti tájakat” (Entz 2017, 101–103).

⁷ A szakterület megerősödött pozícióját jól jelzi, hogy Trautmann Rezső (1907–1995), a frissen kinevezett építésügyi miniszter 1957. június 5-én elmondott parlamenti szűzbeszédében részletesen kitért a műemlékvédelem „méltsáttalul elhanyagolt” helyzetére és az ebből következő kormányzati feladatokra (*Országgyűlési Napló* 1957, 38. ülés, 1972–1973).

Ugyanez év június 10-én előzetesen az MMOK képviselőjében Gerő Lászlóval folytatott egyeztetés nyomán, az építésügyi miniszter nevében Papp Imre osztályvezető aláírásával ellátott leirat ezt azzal erősítette meg, hogy a „[v]árosok és sorolt községek rendezési terveit előkészítő vizsgálatok során, a műemlékek és műemlék-jellegű épületek számbavételét és rövid jellemzését elrendelem”.⁸ Majd így folytatja: „A városrendezési érdekek azonban azt kívánják, hogy a műemlékek és műemlék-jellegű épületek, építmények városképi jelentőségük szerint is meg legyenek vizsgálva. Az eddig rendelkezésemre álló adataimnak tehát részben felülvizsgálata, részben pedig az előbbi szempontok szerinti kiegészítése és fényképekkel is történő dokumentálása lenne szükséges. Ez a munka azonban műemlékvédelmi szempontból is fontos, mert az országos műemléki topográfia teljességteléhez [sic!] is lényegesen hozzájárulna. A vizsgálatot fokozatosan minden városra és sorolt községre is ki kívánom terjeszteni.” A miniszter mindehhez 300 000 Ft keretösszeget is rendelt (Entz 2017, 101–103).

A feladatot az MMOK természetesen örömmel vállalta. A Műemléki és Városképi Vizsgálatok néven megindult program túlélte az MMOK-ot, és az eredmény: 1950–1955 között legalább 74 település felmérése készült el, és került be az érintett települések és a Városépítészeti Tervező Iroda (VÁTI) dokumentációjába, valamint a műemléki szervezet gyűjteményébe.

A vállalkozás jelentőségét a magyar műemlékvédelem szempontjából aligha lehet túlértékelni. A kor egykorú európai gyakorlatában is példa nélküli a történeti városképi együttesek szisztematikus feltárásának és a rendezési tervekbe történő beépítésének az igénye.⁹ Azt is ki kell emelni, hogy a 74 település felmérési dokumentációja jelentős mértékben nem maradt holt anyag, hanem a következő évtizedek városi beavatkozásai során sok esetben felismerhetjük ezeknek a mély szakmai elkötelezettséggel készült feldolgozásoknak a javaslatait az érintett városok és községek képeinek alakításában (Dercsenyi 1980, 28).

A fent idézett levelezésben szerepel a műemléki topográfia kutatási programjához való kapcsolódás említése is. A folyamatos műemléki topográfiai kutatás és dokumentációfejlesztés nélkül a műemlékvédelem nem képes teljes körű működésre. Ezt jellegéből adódóan a legtöbb helyen állami szakintézmény nemzeti programként folyamatosan biztosított közpénzből finanszírozza. Magyarországon 1950-ig erre ilyen forrás nem állt rendelkezésre. Az MMOK 1950-ben a tudományügyi minisztériumi jelleggel átszervezett Magyar Tudományos Akadémián keresztül kapta meg a hazai műemléki topográfia készítésének az első ötéves tervbe illesztett és akkor először

⁸ A TERINT 1950. június elejére állította össze a fejlesztésre érdemesnek ítélt települések öt kategóriába sorolt listáját. A „sorolt községek” formula erre a listára utal (Germuska 2002, 61).

⁹ A műemlékvédelmi szempontok rendezési tervekben való érvényesítésének szükségességét, „megelőző műemlékvédelemként” meghatározva és a módszert gyakorlati példákon szemléltetve, már a városképi vizsgálatok megindításával egy időben mutatta be Gerő László tanulmánya (Gerő 1950).

megfelelő költségvetéssel ellátott feladatát.¹⁰ A szakpolitikai kezdeményezés az MTA Művészettörténeti Főbizottságához és az azt vezető, párton kívüli, de a hatalom körében egyértelmű tekintélynek örvendő Fülep Lajos (1885–1970) személyéhez köthető. A mi szempontunkból Dercsényi Dezső személye is megkerülhetetlen, mivel Fülep a műemlékvédelem ügyeiben mindenkor az ő tanácsaira és közreműködésére támaszkodott (Entz 2017, 98–99).

Az 1987-ig folytatódó program eredménye tizenkét, menet közben rendszeres szakmai vitára bocsátott nagytopográfiai kötet, amelyek a kor legjobb nemzetközi színvonalán az ország négy megyéjét, a főváros budai kerületeit, Sopront és a soproni járást dolgozták fel (*Magyarország műemléki topográfiaja* 1953–1987).

Az Országos Műemléki Felügyelőség létrehozása

A műemlékvédelem szervezeti keretei, felügyelő tárcái a MOB megszüntetését követően, 1950 és 1957 között szinte évente változtak, és a MOB-tól átvett műemléki szakemberek szűk csoportja hol szétválasztva, hol egyesítve, hullámzó létszámmal, de mindig a távlatokra figyelő, szívós és nagyon eredményes aprómunkában élte át ezt a korszakot.¹¹

A műemléki csoportként besorolt körnek mindvégig tagja volt Dercsényi Dezső, Entz Géza (1913–1993), valamint Gerő László (1909–1995), az a három kiemelkedő szakember, akiknek döntő szerep jutott abban, hogy az 1957-ben megalapított OMF a szakterület hazai történetében először korszerű, a vasfüggöny ellenére a szakma nemzetközi hálózatába beépített, széles spektrumú szakmabergárdát foglalkoztató, komplex szakintézménnyé válhatott. A három említett főszereplővel azonos súllyal kell megemlékeznünk Szakál Ernőről (1913–2002) is, aki már 1955-ben csatlakozott a csoporthoz, és aki a következő évtizedek kőrestaurátori tevékenységének nemzetközi elismertségre jutó iskolateremtő mesterévé vált.

¹⁰ A tervgazdaság rendszerében az MTA feladatkörébe ugyanúgy beletartozott az országos tudományos terv kidolgozása, a tudományos utánpótlás biztosítása, a tudományos társaságok felügyelete, mint a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás irányítása (Kónya 1975). A 27 évet megért topográfiai program részletes tervét Dercsényi Dezső 1950 novemberében ismertette az MMOK siófoki konferenciáján (Entz 2017). A levéltári források programszerű feltárása és bevonása a magyar művészettörténeti kutatásba a Hekler-tanítvány Kaposy János (1894–1952) által az 1920-as években kidolgozott metodika alapján 1951-től indult meg, és változó intézményi keretek között 1990-ig töretlenül folytatódott. Itt említendő meg, hogy 1951-től a topográfiai programon túlmenően az MTA támogatásával megkezdődött a korábban még csak alkalmilag hasznosított levéltári forrásanyag művészettörténeti és műemléki szempontú szisztematikus és programszerű feltárása, publikálása és tudományos értékesítése is (Bibó–Kerny–Serfőző 2001, 5–9).

¹¹ A mindehhez szükséges szerteágazó szakmai feltételrendszer megteremtésének folyamatát nemrég a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban (MÉM MDK) őrzött Dercsényi-hagyatékban található dokumentumgyűjteményre támaszkodva alapos tanulmány mutatta be (Kovács 2023).

Az Országos Műemléki Felügyelőség felállítása példátlan fordulatot jelentett a magyar műemlékügyben, amit néhány létszámadat és a műemléki felújításra rendelkezésre bocsátott összeg változása meggyőzően érzékeltet. 1953-ban az intézményes magyar műemlékvédelem főállásban összesen 13 főt foglalkoztatott, és az ún. felújítási hitelkeret 400 000 Ft volt. Ugyanez tíz évvel később 153 főre és 26 318 000 Ft-ra növekedett (Merényi 1970, 10). A mérőszámok exponenciális növekedése mögött azonban nem a bürokrácia oly gyakori belterjes burjánzását, hanem a módszeres szakember-kiválasztást és a máig ható iskolaépítő szakmai műhelymunkát kell látnunk. Nem lehet feladatunk ennek bővebb kifejtése, mint ahogy nem térhetünk ki az ebben az időszakban a műemlékvédelmi gyakorlat megformálásában igen fontos és sokoldalú szerepet játszó nagy tervezőirodák (BUVÁTI [Budapesti Várostervező Intézet, majd Budapesti Városépítési Tervező Vállalat], KÖZTI [Középülettervező Vállalat], VÁTI [Városépítési Tudományos és Tervező Intézet]) működésének méltatására sem. Befejezésül csak arra szorítkozhatunk, hogy a központi hivatal megalapításához vezető néhány fontos mozzanatot felvillantsunk.

A műemlékvédők előtt már a 19. század első felében világos volt, hogy ez a feladat hatékonyan csak a szakma komplexitásának megfelelő központi hivatal révén oldható meg. Nálunk ez a kívánság konkrét javaslatként először 1918-ban a MOB szakmai vezetője, Éber László (1871–1935) előterjesztésében tűnt fel. Gerevich Tibor, mint láttuk, szintén megpróbálkozott vele, nagy jelentőségű, ám csak részleges sikerrel. Gerevich tanítványának és munkatársának, Dercsényi Dezsőnek, amint ezt publikációi is bizonyítják, volt alkalma megismerni a koncepcióval és tanulmányútjai alkalmával a mintát nyújtó olasz, később a cseh és lengyel gyakorlattal is. Nem véletlen tehát, hogy az 1950-től kialakult új helyzetben a Dercsényi által vezetett műemléki csoport rendszeresen figyelmeztetett a műemlékvédelem megoldatlan helyzetére, ismételten kezdeményezve és kormány-előterjesztésekig is eljutva, a hivatali keretek megerősítését. Lényeges körülmény, hogy ennek során elvi elutasítás nem merült fel, az akadályt mindig a pénzügyminiszter egyet nem értése jelentette. A körülmények alapvető változását jelzi, hogy az 1954-ben a börtönből kiengedett és rehabilitált Perczel Károly, az akkor a műemlékvédelemért is felelős Országos Építési Hivatal egyik vezetőjeként Trautmann Rezső (1907–1995) hivatali elnök számára írt feljegyzésében 1955 decemberében így írt: „A ma rendelkezésre álló 11 fős központi műemléki csoport képtelen ellátni eredményesen a műemlékvédelem operatív, tudományos és adminisztratív feladatait. A jelenlegi szervezetben két építészmérnök van. Ez a szervezet arra is elégtelen, hogy pl. az 5 éves műemléki helyreállítás számára reális kiindulási adatokat szolgáltatson. Véleményem szerint a műemléki szervezetet legalább 40–50 főre kell felemelni ahhoz, hogy a műemléki anyag veszélyeztetettségéhez méltó műemlékvédelmet tudjon végezni. A műemléki szervezet megerősítése és bizonyos mértékű

szervezeti és költségvetési önállósággal való felruházása a hatásos műemlékvédelem egyik előfeltétele is.”¹²

A következő évben, vagyis 1956-ban a fentiek szellemében az építésügy keretei közt foganatosított átszervezések már a műemlékvédelem tervbe vett szervezeti önállósulása irányába mutattak. Első lépésben az Építésügyi Minisztérium Műemléki Csoportját összevonták a feladatkörét nevében viselő Várgondnoksággal (Kovács 2023, 97), majd 1957. június 1-jével a Várgondnokság nem műemlékes feladatait a létszámkeret változatlanul hagyásával a Fővárosi Tanácshoz telepítették, és az így már kizárólag műemlékvédelmi feladatokkal rendelkező intézmény nevét az ott végzett munka tényleges tartalmát kifejező Országos Műemléki Felügyelőségre változtatták. A megoldás előnye, egyszersmind a megvalósíthatóság legfontosabb feltétele, hogy – amint erre a vonatkozó kormány-előterjesztés indoklása is utal –, az új intézmény megalapításának költségvetési kihatása nem volt. Perczel fent idézett javaslatában a kívánatos létszámigényt 40-50 főben állapította meg, a tényleges szám az átszervezés eredményeként 52 fő volt (Merényi 1970, 10). A történet folytatása már a magyar műemlékvédelem következő, nagyjából két évtizeden át összességében felfelé ívelő korszakába vezet.

Irodalomjegyzék

- „A budai vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai” (1963). *Budapest Régiségei* 20, 489–528.
- Bardoly István (2006). „Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I”. In: *Magyar Műemlékvédelem* 13. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Közleményei. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 7–72.
- Bibó István – Kerny Terézia – Serfőző Szabolcs (2001). *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet.
- Bozóki Lajos (1996). „Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújodása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945)”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 171–189.
- Dercsényi Dezső (1980). *Mai magyar műemlékvédelem*. Gyorsuló idő. Budapest: Magvető Kiadó.
- Entz Géza Antal (2017). „Hogyan indult a magyar műemléki topográfia?” *Művészettörténeti Értesítő* 66, 85–117.
- Gerevich László (1950). „Gótikus házak Budán”. *Budapest régiségei* 15, 121–238.
- Gerevich László (1966). *A budai vár feltárása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerevich Tibor (1943). „Műemlékeink védelme”. *Szépművészet* 4/1, 1–5.
- Germuska Pál (2002). „A szocialista városok létrehozása. Terület- és településfejlesztés Magyarországon 1948 és 1953 között”. *Századvég* Ű. f. 24, 49–73.
- Gerő László (1950). *Megelőző műemlékvédelem*. Budapest: Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és a Magasépítési Tudományos Egyesület kiadása (kézirat gyanánt).
- Gerő László (1951). „Városok műemléki és városképi vizsgálata”. *Építés – Építészet*, 3/9–10, 522–536.
- Kónya Sándor (1975). „A tudományos élet átalakítása és az Akadémia újjászervezése”. In: Pach Zsigmond Pál, főszerk., Vörös Antal, szerk. *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 363–370.

¹² Perczel Károly feljegyzése 1955. december 20. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban (MÉM MDK) Tudományos irattár, Lymbus K 2031/5/28, 4. old.

- Kovács Gergely (2023). „Nehéz idők(?). A magyar műemlékvédelem története 1945–1957”. In: *Múltunk a jelenben. XXXI. Országos Műemléki Konferencia. Veszprém, 2023. szeptember 28–30.* Budapest: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, 77–102.
- Lővei Pál (2020). „A falkutatói módszer vázlatos története Magyarországon”. In: Bardoly István – Haris Andrea, szerk. *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben.* Budapest: Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, 11–50.
- Magyarország műemléki topográfiája* (1953–1987). Az Akadémiai Kiadó gondozásában: II. Győr–Sopron megye (1953, 2. kiad. 1956); III. Nógrád megye (1954); IV. Budapest 1. (1955); V. Pest megye 1–2. (1958); VI. Budapest 2. (1962); VII–IX. Heves megye 1–3. (1969, 1972, 1978); X–XI. Szabolcs–Szatmár megye 1–2. (1986, 1987).
- Marosi Ernő (2012). „Gerevich László: A művészettörténettől a régészetig – és vissza”. *Tanulmányok Budapest múltjából* 37, 203–212.
- Marosi Ernő (2018). „Kőfaragók, kőfaragójelek, Horváth Henrik”. *Enigma* 25/96, 60–70.
- Merényi Ferenc (1970). „A felszabadulás utáni 25 év műemlékvédelme”. In: *Magyar Műemlékvédelem 1967–1968.* Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai, 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–12.
- Országos Műemléki Felügyelőség (1957). „Mentsük meg műemlékeinket! Az Országos Műemléki Felügyelőség felhívása”. *Műemlékvédelem* 1/2, 65–67.
- Perczel Károly (1989). „A magyar regionális tervezés történetéhez”. *Tér és Társadalom* 3/3, 80–105.

A 20. század épített örökségének helyi védelme Budapesten

Local Protection of 20th-Century Built Heritage in Budapest

Erő Zoltán

építész, címzetes egyetemi docens, Budapest főépítésze,
Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal, Budapest
ero.zoltan@budapest.hu

Absztrakt

A tanulmány a Fővárosi Önkormányzat – elsősorban a Várostervezési Főosztály és a Budapesti Történeti Múzeum – által a 20. századi budapesti épített örökség védelme érdekében végzett munkát mutatja be. A helyi védelem jogi és szakmai hátterének ismertetése mellett részletesen tárgyalja a két világháború közötti és az 1945–1973 közötti időszak értékeinek feltárását, kutatását, valamint a védetté nyilvánítás folyamatát. Kiemelt figyelmet kap az örökség értékelésének elméleti alapja és a társadalmi párbeszéd szerepe az értékek felismerésében és megőrzésében.

Abstract

This study presents the work carried out by the Budapest Municipal Government—primarily the Department of Urban Planning and the Budapest History Museum—to protect the city’s 20th-century built heritage. In addition to describing the legal and professional background of local monument protection, the study provides a detailed discussion of the identification and research of heritage values from the interwar period and the 1945–1973 era, and of the process of designating sites as protected. Particular focus is placed on the theoretical basis for heritage evaluation and the significance of social dialogue in recognizing and preserving architectural values.

Kulcsszavak: 20. századi budapesti épített örökség védelme, értékfeltárás, védetté nyilvánítás, helyi műemléki védelem

Keywords: protection of Budapest’s 20th-century built heritage, identification of heritage value, protected site designation, local monument protection

Bevezető

Az alábbiakban azt a folyamatot mutatjuk be, amely Budapest 20. századi épített örökségének megőrzése érdekében zajlik a Fővárosi Önkormányzat szervezeteinél – mindenekelőtt a Várostervezési Főosztályon és a Budapesti Történeti Múzeumban. A helyi védelem jogi eszköztárának kialakítása és működtetése csak az egyik eszköze az örökség megóvásának. A gyakorlatban a védelem szándéka tudja mozgatni az olyan eszközöket is, mint az épített örökség számbavétele, a kutatás, a társadalmi párbeszéd megindítása, az edukáció. Összefoglalóan ezt a folyamatot az értékek felmutatásának, a közelmúltban keletkezett építészeti alkotások kanonizációjának tekinthetjük.

Az elmúlt évek munkája alapot teremtett ahhoz, hogy a 20. századi budapesti épületállomány egy újabb csoportjának – nevezetesen a két világháború közötti időszaktól kezdődően az 1973-ig terjedő időszak – legértékesebb darabjai fennmaradjanak, s a következő generációk is megismerhessék azokat. Ez olyan gazdagság, amely egyúttal a kulturális szemléletünket is meghatározza: az épített örökség tükre a társadalmi működésnek, az alkotómunkának, a művészi és mesterségbeli együttműködési felületeknek, őrzi a várostörténet megannyi tanulságát.

1. A 20. századi örökség helyi védelmének háttere

A 20. századi épített örökség védelme iránti igény megjelenése beleilleszkedik abba a folyamatba, amelyben az értékvédelem – műemlékvédelem, örökségvédelem – érdeklődése egyre diverzifikálódik, és újabb korok, újabb épület- vagy építménytípusok iránt nyílik meg. Ezt a folyamatot történetileg ismerhetjük a műemlékvédelem teritóriumának bővülése kapcsán, amikor a legrégebbi és a legértékesebb épületállomány felől az újabb és újabb korok felé vagy a profánabb műfajok irányába mozdult el. Így került az örökségvédelem érdeklődésének homlokterébe a barokk után a klasszicizmus, a klasszicizmus után a historizmus, majd az *art nouveau*. Később a modern megismerésére, értékelésére is sor került, és ma már sok helyen a posztmodern korszak értékeinek feltárása zajlik. Ugyanez a műfaji palettán a székesegyház és várkastély mellett a polgári emlékek, a vernakuláris örökség, az ipari építészet, a mérnöki műtárgyak megismerését, minősítését és jogi védelmét hozta magával.¹ Szükségszerűen indult meg a 20. századi építészeti emlékek felmutatása a nemzetközi gyakorlatban és Magyarországon is. Ma már a legkülönbébb gyakorlatokkal találkozunk, amelyek azt szolgálják, hogy az értékőrzés a kisebb vagy a nagyobb együttesek esetében is működjek – a művészi értékű részletektől az urbanisztikai léptékű alkotásokig.

1.1. A helyi védelem rendszere, budapesti jellegzetességei

Az épített örökség intézményes védelmének rendszerét a nagyközönség – de a szakmai szereplők jelentős része is – a „műemlékvédelemmel” azonosítja, értve ezalatt az országos védelem eszköztárát. Gyakran elkerüli a figyelmet a helyi értékvédelem lehetősége.

Budapesten megnehezíti az áttekintést az is, hogy itt a korábbiakban kivételes jogszabályi környezet működött: a 925/1974. sz. Fővárosi Tanács VB. határozat alapján 1974-től kezdve a Budapesti Műemlékfelügyelőség látta el szakhatósági keretek között az országosan védett műemlékállománnyal kapcsolatos műemlékvédelmi feladatokat.

¹ E folyamat felismerése kapcsán született a „Műemlékvédelem táguló körei” kiállítás (Lővei 2000), mely egyúttal kísérletet is tett az 1945–1970 közötti épített örökség védelmére. Ez volt a kiemelt témája a 2010. évi Velencei Építészeti Biennálénak is.

Ez a hatáskör azonban a rendszerváltást követően viszonylag gyorsan átkerült az Országos Műemlékvédelmi Hivatalhoz, az országos hatókörű szervezethez.

Ezzel szinte egy időben a Fővárosi Önkormányzat kidolgozta a helyi védelmet biztosító jogszabályt: az 54/1993. (1994. II. 1.) számú önkormányzati rendelete mellékletében Budapest helyi védettségű értékeinek jegyzékét is közzétette. Ebben összesen kb. 590 építmény és 70 épületegyüttes szerepel. A helyi védelem feltételrendszerét törvényi alapokra helyezte az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény.² A helyi védelem a jogalkotó szándéka szerint az országos jelentőséggel nem bíró örökségi elemek védelmét bízta a helyi önkormányzatokra, ami azonban Budapest esetében egy igen gazdag, értékes épületkör védelmét jelenti. A fővárosi rendelet kb. 950 építmény és 52 épületegyüttes részeként kb. 1400 épület védelmére vonatkozott. A helyi védett körből idővel több mint 100 épület országos műemléki védettséget kapott, ezért a helyi védelem ezek esetében megszűnt.

Míg Czétényi Piroska a Budapesti Műemlékfelügyelőség működésében és irányításában játszott igen fontos szerepet, a helyi védelmi rendszer felépítése kapcsán Kiss Katalin, Hadházy Ába és Havady Lászlóné szerepét kell hangsúlyoznunk. (Később a fővárosi helyi védelem feladatainak ellátása Engedyné Juhász Veronika és Jauernik Zsófia építészeti értékvédelmi csoportvezetőként végzett munkájának, valamint Capdebo Ákosnak köszönhető.)

A későbbiekben a jogszabályi háttérrel a településképp védelméről szóló 2016. évi LXXIV. törvény és az erre épülő önkormányzati rendelet határozta meg. Ekkor került bevezetésre a „hivatalból indított” tematikus értékfeltáró munka, ami a korunkhoz közel álló építészeti értékek védelem alá helyezését is lehetővé tette.

Jelenleg a helyi értékvédelem működtetéséhez a jogi alapvetést a 2023. évi C. törvény a magyar építészetről biztosítja – amely a korábban alkalmazott fogalmak részleges felülírása mellett közelíti egymáshoz a különféle szintű védelmi rendszereket.³

² „57. § (1) Az építészeti örökségnek azok az elemei, amelyek értékük alapján a 56. § szerint nem részesülnek országos védelemben, de a sajátos megjelenésüknél, jellegzetességüknél, településképi vagy településszerkezeti értéküknél fogva a térség, illetőleg a település szempontjából kiemelkedőek, hagyományt őriznek, az ott élt emberek és közösségek munkáját és kultúráját híven tükrözik, a helyi építészeti örökség részét képezik.

(2) A helyi építészeti örökség értékeinek feltárása, számbavétele, védetté nyilvánítása, fenntartása, fejlesztése, őrzése, védelmének biztosítása a települési önkormányzat feladata.

(3) A helyi védetté nyilvánításról vagy annak megszüntetéséről, továbbá a védettséggel összefüggő korlátozásokról és kötelezettségekről a települési – fővárosban a fővárosi önkormányzat, illetve az általa szabályozott keretek között a kerületi – önkormányzat rendeletben dönt.”

³ 2023. évi C. törvény a magyar építészetről:

„16. §. [...] 82. *műemlék*: olyan műemléki értékkel rendelkező építmény, illetve ingatlan, amelyet jogszabállyal védetté nyilvánítottak és az állam által vezetett nyilvántartásban szerepel, amely lehet nemzeti emlék vagy helyi emlék; [...].

22. §. [...] (2) A települési önkormányzat képviselő-testülete a fenti feladatainak keretében

a) településfejlesztési tervet, kézikönyvet és helyi építési szabályzatot fogad el, meghatározza a helyi értékvédelem tárgyait és helyi szabályait, továbbá gondoskodik azok szükséges módosításáról, valamint a helyi építészeti örökség elemeit védetté nyilvánítja és védettségüket megszünteti, [...].”

Jelen értekezés nem tekintheti céljának, hogy akár csak vázlatosan is ismertesse a hazai műemlékvédelmi rendszernek az elmúlt évtizedekben zajló átalakulását, és különösen nem, hogy értékelje is. Ennek megfelelően csak összefoglalóan utalunk arra, hogy a közelmúltban az országos védelem rendszere elveszítette lendületét az épített örökség számbavétele, a védelem köreinek tágítása kapcsán.

Ebben a helyzetben a Fővárosi Önkormányzat hiánypótló munkába kezdett akkor, amikor megkezdte a 20. század épített örökségének tudatos számbavételét, jogszabályi védettségének bevezetését.

1.2. A 20. század budapesti épített értékeinek védelme

Sajátos módon az adott témakörben a 20. századot „rövid” századnak kell tekintenünk. A kiegyezéstől az első világháború kitöréséig terjedő időszak építészeti fejlődését – a historizmust és a válaszként megjelenő szecessziót – szerves, egymásra épülő folyamatnak tekinthetjük, amely folyamat azonban az első világháborúval véget ért. Ez az időszak, Budapest egyesítése, a *Gründerzeit*, a millenniumi kiállítás és az azt követő közel két évtized Budapesten egyúttal a város világvárosias kiépülésének időszaka is, amikor a városfejlődés szoros párhuzamban futott Béccsel. Az építészet progresszív irányai mellett ekkor alakultak ki a főváros nagy historikus együttesei is – Steindl Imre, Schulek Frigyes, Hauszmann Alajos vagy éppen Alpár Ignác munkáival. A progresszív gondolatok jelenléte ugyanakkor leginkább Lajta Bélának a háborút megelőző, de másfél évtizeddel előremutató alkotásaihoz köthetők Adolf Loos korszakváltó munkáihoz hasonlítható gondolatgazdagsággal. Kiváló építészműhelyekben kiváló alkotások jöttek létre, igénybe véve a legjobb építőmestereket, művészeket, iparosokat. Ezeknek az évtizedeknek az építészeti eredményei, a minőségi épületkör már az 1980-as évektől kezdődően fokozatosan egyre nagyobb figyelmet kapott, előbb-utóbb módszeres számbavételére, értékelésére is sor került. Az 1990-es években megkezdett feltáró munkát mára az ezredfordulás időszakban működő alkotóműhelyek módszeres feltárása egészítette ki, és a kutatások tudásunkat folyamatosan bővítik ki. Ennek a körnek a reprezentáns épületei, épületegyüttesei mára szélesebb körben is országos védelem alatt állnak.

Az első világháborút, a trianoni sokkot követően a sokrétű gazdasági és társadalmi válság fojtotta le az építési tevékenységet, az adott lélektani környezet a historizáló munkák megjelenését hozta magával. A történeti stílusokban tervezett épületegyüttesek Budapesten olyannyira meghatározóak lettek, hogy nemcsak a hagyományokhoz erősebben kötődő épülettípusok (például az egyházi együttesek a Rezső téren, 1929, illetve a Villányi úton, 1932), hanem a „korszerűséget” megtestesítő kereskedelmi épületek (például a Corvin Áruház, 1926) vagy az ipari épületek (például a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság, a BSZKRT legújabb technológiát képviselő fejlesztései) is valamilyen neobarokkhoz köthető historizáló stílusban épültek meg. A Madách-házak még 1938-ban is követték ezt a történeti formavilágot kereső szemléletet.

Csupán a Napraforgó utcai együttes 1930–1931-es építését tekinthetjük olyan mérőföldkőnek, amely a modern építészet megjelenését és elterjedését hozta magával – még ha nem is a Nyugat-Európából ismert, szélesebb társadalmi programra épített gondolat alapján. A korai modern formavilág kezdetben a villaépítészetben és meglepő módon a templomépítészetben (1933, 1934) mutatkozott meg. A bérházépítésben az ezt követő évtized során – a lakbérstop feloldását követően – jelentek meg nagyobb számban a „modern”, „novecento” stílusú épületek, míg a középületek (minisztériumok), közlekedési épületek – repülőtér, vasúti épületek – többnyire az 1940-es évek elején a „technicista modern” karakterében épültek meg. A történelmi fordulatok mellett – vagy azok dacára – a modern műhelyek némelyike, gondolatisága tovább élt, és a koalíciós időszak alatt, egészen az 1951-es „nagy építészeti vitáig” modern szellemben tudott alkotni.

A két világháború közötti korszak építészetéről már megjelentek azok az összegző munkák, amelyek a korszak áttekintését szolgálhatják (mindenekelőtt Pamer Nóráé, 1986/2001, valamint a kifejezetten a két világháború közötti budapesti építészetet tárgyaló Ferkai Andrásához köthető kötetek, 1995 és 2001), és elmondható az is, hogy a legfontosabb művek – mind a historizáló, mind a modern szemléletben születettek – lépésről lépésre megkapták az őket megillető védettséget.

Jelentősebb munkát igényel a szocialista realista időszak értékelése (az első kutatási eredmények: Prakfalvi 1992). Bár maga a korszak lényegében nem volt hosszú – az 1951–1956 közötti éveket tekinthetjük relevánsnak –, több nagyobb, jelentősebb alkotás is figyelmet érdemel. Miközben egyes épületek és együttesek nyilvánvaló építészeti értékei ma már közismertek, számos olyan kisebb-nagyobb alkotás létezhet, amelyeket még sem módszeres kutatás, sem véletlen felfedezés nem tett ismertté. Ennek az épületkörnek a jogi védettsége korábban elenyésző volt – bár kivételes tételek akadtak (Műegyetem R, T, H épületek, Magyar Optikai Művek [MOM] Kultúrház, 1951).

Az 1956-ot követő korszak védettsége elenyésző. Ennek elsődleges okaként nyilvánvalóan az időtávlat hiányát nevezhetjük meg, de emellett kétségtelenül megtaláljuk a közelmúlt iránti idegenkedést – a nemrég meghaladott eredmények alábecsülését –, a politikai közelmúlt kellemetlen emlékeit. Ugyancsak nehezíti az értékelést, hogy az adott korszak alkotóinak egy része még él, mint ahogy velünk élnek az alkotófolyamathoz köthető ismeretek, legendák, kritikák. Mindennek tudatában kellett átgondolni a 20. századi épített örökség védelmének kérdését, a szándékokat és a lehetőségeket.

2. A fővárosi helyi védelem köreinek bővülése

A védettségi lista kisebb-nagyobb bővítésére és korrekciójára folyamatosan került sor (Engedyné Juhász 2023),⁴ azonban az első nagyobb bővítés lehetőségét a 2018-as, ún. tematikus kutatások hozták el, amelyekhez a településképi törvény szolgáltatott jogi alapot. Ekkor 76 eklektikus épület, 65 ipari épület mellett védelem alá került 110 két világháború közti épület is. Ez utóbbi épületcsoport kiválasztásának háttérét Ferkai András kutatásai és összefoglaló munkái adták.

2.1. A közelmúlt gyakorlata

A munka folytatásaként 2021-től kezdődően lehetett megkezdeni a második világháború utáni időszak épített örökségének vizsgálatát, értékelését. A munkába szakértőként a korszak kiemelkedő kutatóit – Branczik Mártát, Ferkai Andrást és Kovács Dánielt – sikerült bevonni, akik egyfelől helyismeretükkel, másfelől kiterjedt építészettörténeti ismereteikkel segítettek a válogatás szubjektív megközelítéseit egységes alapokra helyezni. 2021 és 2022 során mintegy 400 épület és együttes közül 200 részletesebb vizsgálatával 130 épületet sikerült védetté nyilváníttatni.⁵

Az értékelési szempontok – a városszövetbe való illeszkedés vizsgálata mellett – bizonyos értelemben a műemléki értékeléseknél megszokott, az Alois Riegl-féle értékelméleten nyugvó megközelítést bővítették. Ennek megfelelően a szempontokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- Régiségérték (*Alterswert, Age-value*): az időben hozzánk legközelebb álló épületkör esetében a régiségérték gondolata természetesen másképpen van jelen, mint a történeti épületállomány esetében, hiszen ezek az emlékek „fiatalnak” tekinthetők. A munka elején el kellett azonban dönteni, hogy milyen időintervallumra terjed ki a vizsgálat. Az az álláspont alakult ki, hogy az 1973-ig terjedő időszak határain belül kell maradni: ez ötven év időtávlatot biztosít a higgadt visszatekintés érdekében, egybeesik az iparosított építészet előretörésének kezdetével, Budapest egyesítésének 100. évfordulója egyúttal Magyarország politikai életében is szakaszhatár.
- Szándékos emlékérték (építészeti és művészeti kvalitás): a kor építészeti alkotásainak átfogó ismeretében adódott lehetőség a védelemre érdemes alkotások minőségalapú kiszűrésére. Ennek során a szakértők kétségtelenül egyfajta szubjektivitással fogalmazták meg az épületek értékelését, építőművészeti jelentőségét, amit azonban kiegyenlített a többirányú megközelítés.

⁴ A Fővárosi Önkormányzat idevonatkozó rendeletei: 54/1993. (1994. II. 1.) sz. önkormányzati rendelet (hatályon kívül); 37/2013. (V. 10.) Főv. Kgy. rendelet (hatályon kívül); 30/2017. (IX. 29.) önkormányzati rendelet (hatályos).

⁵ Online térképi adatbázis: <https://geoportal.budapest.hu/alkalmazasok/epiteszeti-ertekvedelem/fovaros-helyi-vedelem/>.

- Történelmi érték (eredetiségérték): e korszak épületeinek értékelése során sem tekinthetünk el az eredeti elemek eredeti anyagukban való megőrzésének követelményétől, hiszen ezek a „tanú”-elemek hitelesítik az épületeket, együtteseket – s ez egyúttal a megőrzés szempontjából is lényegi kérdés. E gondolat ellentétként viszont tekintetbe kell venni azt, hogy a jelentős mértékben átalakított épület „eléktelenítő” kiegészítésekkel akkor sem tekinthető védendő értéknek, ha egyéb adottságai azt indokolnák.
- Egyediség *versus* jellemzőség: a korszakban meginduló iparosított építés adott esetben az építészeti alkotás sokszorosításának gyakorlatát is mutatja (típustervek), de ettől függetlenül is felmerül a tipikus kategóriák megjelenése, ahol a védelemnek valamilyen módon a „pionír” gondolatot megfogalmazó alkotást kell megtalálnia és felmutatnia, miközben más épületek a jellemző megoldások révén lehetnek figyelemre méltóak.
- Társadalmi megítélés: bár a válogatás és a védelmi javaslat elsősorban építészszakmai szempontokat kívánt figyelembe venni, nem lehet teljes mértékben figyelmen kívül hagyni egy-egy emlék társadalmi megítélését, elfogadottságát vagy teljes elutasítását. Látni kell, hogy a késő modern korszak épített környezetével szemben általánosan is tapasztalható negatív megítélés a védelmi szándékot is esetenként megkérdőjelezi.

2.2. Példák az újonnan védett épületek köréből

Az elmúlt években a fővárosi helyi védetté nyilvánítás tehát folyamattá vált, az előkészítés, az előterjesztések, a kerületi önkormányzatokkal folytatott egyeztetések és a rendeletek megalkotása szerencsés módon egymást követő ciklusok láncolatává alakult, gyakorlatiasan és hatékonyan zajlott. Az alábbiakban a jellemző időszakokból mutatunk fel példaként olyan épületeket, illetve együtteseket, amelyek a 2020–2024 közötti időszakban kaptak védelmet.

2.2.1. A két világháború közötti időszak – 1920–1945

Miközben elmondhatjuk, hogy mára ez a korszak építészettörténeti szempontból jól ismert, sok esetben a kor legjellemzőbb épületei, együttesei sem állnak országos műemléki védelem alatt – még olyan emblematikus együttesek sem, mint például a Szent István park környezetének épületei, közöttük a Dunapark kávéházzal (XIII., Pozsonyi út 38–42., Hofstätter Béla és Domány Ferenc, 1936). Az Újlipótváros, a Margit körút vagy a Víziváros lakóépületei már korábban is nagy számban szerepeltek a fővárosi védettség jegyzékben, de így sem meglepő, hogy a célzott kutatások további épületek védelmére tettek javaslatot a kevésbé ismert körből is. Így védelmet kapott több, az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején született historizáló és *art deco* jellegű ház is, illetve bővült az 1930-as évek érett modern (*novecento*) bérházainak köre is.

2.2.2. A második világháború után épült épületek – átmeneti időszak – 1945–1951

Az 1951-es építészeti vitáig tartó időszak számos épülete történeti kontextusa miatt érdemel figyelmet. A korszak alkotásai a háborús pusztításokra reflektálva, adott esetben korszakváltást hirdetve vagy éppen politikai manifesztációként születtek meg. Egyik jellegzetes épület a Duna-parton az ún. Pontház (II., Bem rkp. 36–37., Németh Pál, Scultéty János és Szilágyi Jenő, 1948–1949), amely a városi szövet gyökeres átalakulását kívánta előrevetíteni.

Érdekes felvetés volt az egykori Úttörővasút – ma Gyermeivasút – állomásainak védettség alá helyezése. Az Úttörővasút 1948–1950 között épült, s így – bár maga a gondolat szovjet ihletésű – a Szovjetunióból a későbbiekben érkező építészeti elveket még nem követte. Az állomások derűs, modern világot képviselnek – a nagyobb állomások városiasabb hangulatú, a kisebb erdei épületek rusztikusabb kialakítással –, az elvárásoknak megfelelően kiváló minőségben (1. ábra). A helyi védelem alá vont hét állomás (XII., Széchenyi-hegy, Csillebérc, Virág völgy, János-hegy; II., Szépjuhászné, Hárs-hegy, Hűvösvölgy, Fodor E. Jenő és társai, 1948–1950) a háború előtti modern építészet mesterségbeli tudását tükrözi.

1. ábra. Az Úttörővasút (Gyermeivasút) Széchenyi-hegy állomása.
Fodor E. Jenő, Zahradniczky István, 1948
Fotó: Huber Dávid

2.2.3. A második világháború után épült épületek – szocialista realizmus – 1951–1956

A szocialista realizmus stíluskövetelményének megfelelő tervek 1951-től készültek. Miközben ez az időszak Magyarország történetének egyik legsötétebb időszakának tekinthető, meglepő módon az építészet a nyomasztó atmoszférát nem feltétlenül tükrözi. Köszönhető ez egyfelől annak, hogy a magyar megközelítés a nyugodt klasszicizmust tekintette a stílus történeti alapjának, másfelől pedig annak, hogy a kor urbanisztikai kísérletei – és az adott kor korlátozott technológiai lehetőségei – nem egy helyen olyan sikeres lakókörnyezetet hoztak létre, amelyet ma méltán nevezhetünk „élhető városnak”. Védelem alá került tehát a korszak több lakótelepe is, melyek közül mindenekelőtt a Kerepesi úti lakótelepet kell említeni (2. ábra). A meanderes vonalvezetésű, tömegeiben ritmikusan tagolt épületegyüttes emberi léptékű és karakteres kialakítású tereket, téregységeket alkotott (XIV., Kerepesi út, Brenner János és társai, 1954–1961).

2. ábra. A Kerepesi úti lakótelep jellegzetes, meanderező épületegyüttese.
Brenner János és társai, 1954–1961
Fotó: Huber Dávid

A szocialista realista építészet kitüntetett jelentőségű épületei voltak a kerületi párházak – ennek megfelelően ezek kiemelkedő építészeti minőségben és látványos környezetalakítással készültek. A védetté nyilvánított épületek között két ilyen alkotás is található (II., Mechwart tér, ma polgármesteri hivatal, Körner József, 1952, valamint XXI., Szent Imre tér 11–12., Weichinger Károly, 1952).

2.2.4. A második világháború után épült épületek – a szocializmus modern építésze – 1956–1985

Az 1956-os forradalom leverését követően az építészeti irodák felhagytak a szocialista realista stílus alkalmazásával, és a kádári konszolidáció megindulásával párhuzamosan egy, a világ kortárs építészetének ismeretét sem nélkülöző, kreatív alkotókorszak vette kezdetét. Ismét csak az épített örökség mutatja ennek a kornak a sajátos ellentmondását: bár még zajlottak a forradalmat követő megtorlások, az alkotók életerőt, derűt mutató épületeket hoztak létre. Ez a derű voltaképpen az iparosított építés erőteljes elterjedéséig jelen maradt, és ma is olvasható a kisebb és a nagyobb alkotásokon.

A kreatív útkeresés mutatkozik meg az Óbudai kísérleti lakótelep (III., Vörösvári út és Bécsi út között, Kiss Albert, Pomsár János és számos építész tervező) kialakításán, ahol a későbbi típusépületek prototípusait építették meg 1960–1964 között. A kísérleti épületek sikeres megoldásai később országosan felbukkantak, nem egy épülettípus a kor emblémájának is tekinthető. A kísérleti lakótelep egésze helyi védettség alá került.

Az emberi léptékű, szinte skandináv egyszerűséggel megformált épületeket megtaláljuk foghíjként, egyedi beépítésként, kisebb, telepszerű beépítéseken. A típustermek és típusmegoldások mellett sok esetben egyedi anyaghasználatot, egyedi alapötletet, társzművészeti alkotásokat találunk ezeken az épületeken. (Megemlíthetők itt a városszerte felépülő Lottó-házak, például II., Frankel Leó út, Boross Zoltán, 1965 vagy az I., Várfokegyház utca és Vörösvári utca torkolatában épített együttes, Benkhardt Ágost és Cleve Rudolf, 1957–1959.)

Különös gondossággal, a korszak nyitottságával, a funkcionális kísérletezés szándékával, jó építészeti minőségben készült számos gyermekintézmény. Fel kell figyelni a társzművészeti alkotások kiterjedt használatára is. (Kimagasló együttes a II., Cseppekő utcai gyerektársaság, Preisich Gábor, 1964 vagy a XXI., Szárcsa utcai általános iskola, Kismarty-Lechner Kamill, 1959–1961.)

Külön kört alkotnak a budavári lakóházak, foghíjbeépítések, kiegészítések. Az 1960-as évek alkotói ezekkel a kézműves gondossággal megtervezett és megépített házakkal olyan örökséget hagytak ránk, amely ma, a historikus populizmus megállíthatatlannak tűnő térfoglalásának idején egy üdítő, kreatív építészeti nyelv alapelemeit őrző (3. ábra).

3. ábra. A „budavári modern” a Szentháromság utca és az Űri utca metszésében,
Virág Csaba, Farkasdy Zoltán és Horváth Lajos munkáival
Fotó: Huber Dávid

Régi és új együttélése, dinamikus párbeszéde és az eszközhasználat alázata mutatkozik meg ezeken a házakon. (Elsősorban az Űri utca és a Tóth Árpád sétány épületeire kell gondolni, Jánossy György, Farkasdy Zoltán, Török Ferenc, Virág Csaba és mások alkotásaira.) Miközben a lakóházakat említjük első helyen, szólni kell a középületekről (I., Hess András tér 1–2., Hilton Szálloda, Pintér Béla és Sedlmayr János, 1976), sőt a lebontottakról is (Virág Csaba elektromos teherelosztó épülete és Jánossy György Diplomataháza az oktalan historizáló térfoglalás áldozatai – ezek méltán állhatnának fővárosi helyi védelem alatt). A helyi védelem a budai Várban sok esetben műemléki védelem alatt álló ingatlanokon jelent meg: ezeken a helyeken a telken álló középkori és barokk épületrészeket érinti az országos védelem, míg a fővárosi helyi védelem a modern épületszárnyakra vonatkozik.

Amint a korábbi időszak ipari-technológiai építésze idővel a szakmai érdeklődés előterébe került, úgy vonta magára a figyelmet a modern korszak ipari építésze is. Védettség alá kerültek olyan ipari épületek, amelyek létrehozásuk idején a pusztai utilitárius megközelítésen túlmenően építészeti minőségükkel kívánták képviselni a korszak ipari minőségét. A védett épületek között találunk városi környezetbe illeszkedő többszintes gyártócsarnokot (XI., Fehérvári út 58–68., Beloianisz Híradástechnikai

Gyár [BHG], Arnóth Lajos és Szendrői Jenő, 1962–1964), tájba illesztett mikroelektronikai üzemet (III., Laborc utca 3., RADELKIS, Csíkváry Antal, 1969–1971), továbbá transzformátorházat (VII., Dob utca 10., Léstyán Ernő, 1965–1969) is (4. ábra).

4. ábra. A volt RADELKIS-üzemház. Csíkváry Antal, 1969–1971

Fotó: Huber Dávid

Ezek a létesítmények a magas minőségű örökség emlékei, elismerésünket megérdemlik, pusztán jelenlétükkel is tanulságként szolgálnak. Ikonikus közlekedési épületet is találunk az újonnan védett emlékek között (I., Krisztina körút, Déli pályaudvar, Kövári György, 1968–1974).

Az érett késői modern épületek védelme egy nagyobb, változatos kört ölel fel. A lakóházak, lakóegyüttesek, irodaépületek mellett az egyik legfiatalabb védett épület egy különleges megoldású eldugott templom Kelenföldön, a lakótelep szélén (XI., Ildikó tér 1., református templom, Szabó István, 1981).

3. Dilemmák

A közelebbi múlt emlékeinek szélesebb körű védelme természetesen felveti azokat a kérdéseket, amelyek az épített örökség védelmével kapcsolatban általánosságban is felmerülnek. Ezeken túlmenően azonban a korszakkal, nevezetesen a szocialista közelmúlttal kapcsolatos vélemények is árnyalják a megítélést. A történelmi tudás és az épített örökség által közvetített üzenetek sajátos párbeszédbe kerülnek egymással: egy-egy épület olyan narratívát képviselhet, amely más megvilágításba helyezheti a korról alkotott szemléletünket. Voltaképpen ez az épített örökség védelmének általános célja: az épített örökség jelenti a legerősebb mindennapi kapcsolatot történelmünkkel.

3.1. Mit jelenthet a védelem?

Az értékvédelem jogi eszköztára nyilvánvalóan nem ad mindenre megoldást. Leegyszerűsítve azonban azt mégis elmondhatjuk, hogy a jogszabályi védelem:

- tiltja az épület elbontását;
- egyedi megítélésen alapuló egyeztetésre hívja egy adott beavatkozás építetőjét;
- a kisebb beavatkozásokat is rendezett mederbe terelheti – ami általános építési ügyekben is elvárás lehetne.

Látni kell, hogy önmagában a helyi védelem nem ígérheti a védett épületkör kifogástalan állapotú fennmaradását, azonban a védettség alapján talán több reményt ad az értő beavatkozásokhoz. A gyakorlat minden helyzetre tud példát mutatni – kedvezőtlen és sikereset egyaránt. Nyilvánvaló, hogy a védelmet anyagi támogatást nyújtó rendszernek is ki kell egészítenie. Ilyen rendszer a közelmúltig működött a Fővárosi Önkormányzat saját finanszírozásában, azonban az utóbbi években költségvetési forrás hiányában ez megszűnt.

Jelentős hatása lehet a védettségnek a szakmai közélet és a nagyközönség edukálásában: a védettség voltaképpen egy kanonizált értékrendet kíván felmutatni. A munka kapcsán zajló társadalmi párbeszéd pedig segít az értékrend terjesztésében, ami nem más, mint kulturális misszió. A védelmi tevékenység egyúttal az építészeti örökség vizsgálata során születő tudás akkumulációját és disszeminációját is szolgálja.

Meg kell tehát említeni azokat a kiegészítő tevékenységeket, amelyek az említett korszak építészeti örökségének bemutatását szolgálják:

- A Fővárosi Önkormányzat kiadványai és kiállításai: szakmai igényességű, de a nagyközönség számára is áttekinthető kiadványok készültek magyar és angol nyelven, nyomtatott változatban, és online is elérhetők *Visszatérő kincsek...* 2016; *Védett kincseink*, 2019 [Városepítési Főosztály et al. 2019]) (5. ábra). A legutóbbi kiállítás (*Eklektikától a brutalizmusig*, 2022 [Várostervezési Főosztály et al. 2023]), több példányban utaztatva, Magyarországon és külföldön is hosszabb ideje látható.

5. ábra. A Fővárosi Önkormányzat kiadványai
Fotó: Huber Dávid

- A Budapesti Történeti Múzeum (BTM) kiállításai és a Virtuális Leletmentés („Virtuális leletmentés”): a BTM hosszú ideje alapfeladatának tekinti a budapesti épített örökség bemutatását. Emellett a Virtuális Leletmentés módszere úttörő megoldásként a korszak épületeit videófelvételeken is megőrzi. Több esetben bontás előtt álló épületek bejárása révén maradt fenn ilyen típusú dokumentáció, s kerülnek olykor megmentett tárgyak is közgyűjteménybe a később eltűnő épületekről.

3.2. Viszonyunk a közelmúlttal

Az értékvédelem, a kutatás és az értékelés munkáját több okból sem lehet befejezettek tekinteni. Jelen pillanatban a védettségi lista zömében ötven évnél idősebb, tehát 1975 előtti épületeket foglal magába – bár van már néhány fiatalabb épület is a védett körben. A védettségi javaslatok összeállítása során azzal az előfeltevéssel éltünk, hogy ötven év rálátás szükséges és elegendő az értékek megítéléséhez, a szűréshez és a rostáláshoz.

Nyilvánvaló, hogy ahogy az idő telik, újabb és újabb épületek kerülhetnek a vizsgálandó körbe: az 1975 utáni modern és a posztmodern alkotások is figyelmet fognak kapni. Várható az is, hogy a korábbi válogatás fog újabb szempontokkal bővülni.

Lakmuspapírként javasolható Finta József Duna Intercontinental Szállodájának megítélését figyelemmel kísérni. Az épület a védettség sok kritériumát teljesíti – korszaktávást jelző úttörő épület, kiemelkedő és igényes építészeti megoldásokkal, közismert, jelképszerű megjelenés –, társadalmi megítélése azonban rendkívül negatív. Védelemre érdemes? Ezt a kérdést évek múlva újra fel kell tenni.

Irodalomjegyzék

- „Budapest fővárosi helyi védettségű építészeti öröksége (FHV)”. *Budapest Térinformatikai Portál* (letöltés 2026. ápr. 29.). <https://geoportal.budapest.hu/alkalmazasok/epiteszeti-ertekvedelem/fovarosi-helyi-vedelem/>.
- Engedyné Juhász Veronika (2023). „Fővárosi helyi védelem 1994. évi megalakulásától napjainkig”. *Műemlékvédelem* 67, 151–158.
- Ferkai András (1995). *Buda építészete a két világháború között (művészeti emlékek)*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet.
- Ferkai András, szerk. (2001). *Pest építészete a két világháború között*. Budapest: Modern Építészetről Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht.
- Lővei Pál, szerk. (2000). *A műemlékvédelem tárgul körei*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.
- Pamer Nóra (1986/2001). *Magyar építészeti a két világháború között*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó. 2. kiad.: Budapest: Terc Kft.
- Prakfalvi Endre, szerk. (1992). *Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1956*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal Magyar Építészeti Múzeuma.
- Városépítési Főosztály et al., szerk. (2019). *Védett kincseink. Fővárosi helyi védelem – 1994–2019*. Budapest: Budapest Főváros Önkormányzata.
- Várostervezési Főosztály et al. (2023). *Eklektikától a brutalizmusig, 2017–2022 között feltárt építészeti értékek Budapesten*. Budapest: Budapest Főváros Önkormányzata.
- „Virtuális leletmentés”. *BTM Kiscelli Múzeum* (letöltés 2026. máj. 1.). http://kiscellimuzeum.hu/virtualis_leletmentes.
- Visszatérő kincsek – 2013–2016* (2016). Budapest: Budapest Főváros Önkormányzata.

TANULMÁNYOK

És most hogy élnek a magyarok? *A Kárpát-medencei magyarság életminőségét vizsgáló átfogó kutatás utókövetése*

And How Are Hungarians Living Today? *Longitudinal Insights from a Follow-Up Study of Hungarians’ Quality of Life in the Carpathian Basin*

Kucsera Bence¹ – Varga-Péterfi Petra² – Péti Márton³

¹ PhD, osztályvezető, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest
bence.kucsera@nski.gov.hu

² kutatási munkatárs, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest; PhD-hallgató,
Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, Pécs
petra.peterfi@nski.gov.hu

³ PhD, elnökhelyettes, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest; habil. egyetemi docens,
Pannon Egyetem Humántudományi Kar Társadalomtudományi Intézet, Veszprém
marton.peti@nski.gov.hu

Absztrakt

A tanulmány a Kárpát-medencei magyarság társadalmi és gazdasági pozícióinak meghatározásával a 2010-es évek végén foglalkozó, minden nagyobb nemzetrészre kiterjedő, egységes módszertannal végrehajtott, rendszerszerű kutatás öt évvel későbbi utókövetésének eredményeit ismerteti. Jelen munka főbb eredményeinek és következtetéseinek alapját egy Magyarországon, Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján egy időben végzett nagymintás kérdőíves adatfelvétel adta. Az eredményekben leíró és összehasonlító jelleggel feltáráshoz került a magyarságnak a gazdaságban, a társadalomban és a humán erőforrásban megjelenő pozíciója, azaz a magyarság, főként a kisebbségi létben élő magyarok össztársadalmon belüli helyzete. A bő fél évtizeddel később készült adatfelvételek eredményei alapján továbbra is helytálló az állítás: a kisebbségi magyar közösségek pozíciója egymástól és a többségi társadalmaktól egyaránt különbözik. A vizsgált paraméterek között több esetben jelentős különbségek azonosíthatók mind térben, mind időben, mind a változás irányában.

Abstract

This study presents the results of a follow-up from 2023/24 to a comprehensive and systematic research project conducted in the late 2010s, which used a uniform methodology to assess the social and economic status of Hungarians in the Carpathian Basin. This research was carried out with a unified methodology and covered all major Hungarian communities in the region of Romania (Transylvania), Slovakia (Upper Hungary), Serbia (Vojvodina), and Ukraine (Subcarpathia), where ethnic Hungarians live in significant numbers. The results offer a descriptive and comparative analysis of the economic, social, and human resource situation of Hungarians, with particular attention to those living as minorities within the broader society. Based on data collected more than half a decade later, the following statement remains valid: the positions of Hungarian minority communities differ both from one another and from those of majority societies. Significant differences are evident across several examined parameters—not only in terms of geography and time, but also in the direction of the observed changes.

Kulcsszavak: külhoni magyarok, jóllét, jólét, társadalmi és gazdasági pozíció, nagymintás felmérés, Kárpát-medence

Keywords: ethnic minority Hungarians, wellbeing, prosperity, socioeconomic position, survey, Carpathian Basin

1. Bevezetés

Jelen munka betekintést nyújt a magyarországi és külhoni magyaroknak a gazdaságban, a társadalomban és a humán erőforrásban betöltött szerepére irányuló 2023-as, a 2018-ast megismétlő kérdőíves adatfelvétel eredményeibe. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet által 2018-ban végzett adatfelvételtől előállt adathalmazhoz kapcsolt kutatásban (lásd később) átfogó földrajzi és tematikus megközelítésben, egységes módszertannal határozták meg a magyarországi és a határon túl élő magyarok társadalmi és gazdasági pozícióit. Ilyenre korábban nem vagy csak nem szisztematikusan, perceptuális adatokra alapozva, az érintett térségekre egységesen ki nem terjesztve, egyedi esetekre fókuszálva került sor. A cél az volt, hogy lehetővé váljon az egyes magyar közösségek összehasonlító vizsgálata, valamint a kisebbségi magyar közösségek és a többségi nemzetek szocioökonómiai helyzetének összevetése; előrevetítve a megismételhetőséget. A társadalmi és gazdasági pozíciók paraméterei egy olyan koncepció mentén kerültek meghatározásra, amely által azonosíthatóvá vált az adott közösségek életminősége, valamint jóléte.

A 2010-es évektől kezdve a magyarországi politikában, valamint a köz- és szakpolitikai színtereken egyre nagyobb figyelem irányult a külhoni magyarok életét meghatározó jelenségekre és/vagy kihívásokra. A közvélemény is egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a külhonban előtérbe kerülő kihívások felé, ezáltal egyre több és erősebb kapcsolat alakult ki a külhoni és az anyaországi közösségek között. Ebből kifolyólag megnövekedett az igény a minél megalapozottabb tudás iránt a külhoni közösségekről.

Bő egy évtizedes az a törekvés is, hogy a Kárpát-medencei magyarságról egy egységes társadalmi-gazdasági adatbázis készüljön. E szándék megvalósítását sok kihívás kíséri (Borbély–Péti–Csata 2025). Egyrészt a környező országok statisztikai rendszereiből nem vagy csak nagy erőforrás-befektetéssel lehet e területen adatot szerezni. Másrészt nem állnak rendelkezésre operacionalizált módszerek az adatok primer módon való előállítására, ráadásul ezek is erőforrás-igényes feladatok. Ezek miatt is fontos, hogy egyedi módszertan mellett célirányos felmérések készüljenek a külhoni közösségekről.

A jelen (2023/24-es) és a korábbi (2018/19-es) tanulmányban ismertetett felmérések a hiányzó adatokat tehát olyan egyedi módszertan alapján állítják elő, amely relatív kis idő- és erőforrás-ráfordítással, néhány éves rendszerességgel és biztonsággal végrehajtható. E felméréseknek – az adathiányok pótlásán túl – fontos küldetésük az egyedi módszertanok azonosítása és lehetőség szerint több módszertan kialakítása

és tesztelése. A mostani és a korábbi felmérés módszertana már csak e törekvés okán is eltér egymástól (beleértve az eltérő peremfeltételeket, a rendelkezésre álló erőforrásokat is).

2. Előzmények

A külhoni magyarság társadalmi és gazdasági helyzetének feltárása az elmúlt évtizedekben több kutatásban is központi szerepet kapott. A 2018/19-es vizsgálat – amely jelen tanulmány közvetlen előzménye – újszerűsége mindenekelőtt átfogó és rendszerszerű megközelítésében nyilvánult meg: a teljes magyar népességre, illetve minden jelentősebb nemzetrésze kiterjedt, egységes módszertant követett, és kifejezett célként fogalmazta meg a megismételhetőséget. E kutatás egyik fontos innovációja volt, hogy nem csupán magyarázó tényezőként építette be az úgynevezett kemény változókat, hanem részletes számszerűsítést végzett például a jövedelmekről és a vagyoni helyzetről is.

A 2018/19-es vizsgálatot megelőző nagyobb léptékű elemzések többnyire csak egy-egy témakörre koncentráltak (részletesen lásd Péti et al. 2021, 757–758), olyan területekre, mint a demográfiai folyamatok, a képzettség és oktatás, az identitás vagy a nyelvhasználat, miközben a magyarság társadalmi-gazdasági pozícióinak más fontos dimenziói inkább csak szűkebb fókuszú, egyes nemzetrészekre irányuló vizsgálatokban jelentek meg. Erdély számított a legátfogóbban kutatott régiónak. Ugyanakkor nemcsak Erdélyben, hanem más nemzetrészekben is több elemzés mutatott rá, hogy a külhoni magyarok társadalmi-gazdasági pozíciói általában kedvezőtlenebbek a többségi etnikumhoz képest.

Jelen tanulmány ehhez az előzményhez kapcsolódva nemcsak az időbeli folyamatosságot biztosítja a 2018/19-es adatfelvétel megismétlésével, hanem új hangsúlyokat is bevezet. Az újabb munkában különösen kiemelt szerepet kapnak a nyelvi kérdések, valamint a bizalom és az interetnikus kapcsolatok témáinak vizsgálata, továbbá annak feltárása, hogy a 2020-as évek világ- és régiós eseményei miként alakították a külhoni magyar közösségek társadalmi tapasztalatait. A munka néhányat elhagyott a korábbi felmérésben fókuszot kapott témákból (feltételezve, hogy azok csak hosszabb ciklusokban változnak), így például nem vizsgálja a társadalmi tőke gazdasági preferenciákban való megnyilvánulását, a gazdasági etnocentrizmus témáját, valamint az egészséggel és a vallásossággal összefüggő kérdéseket. Összességében a jelen munka egyszerre épít a korábbi rendszerszerű keretre, és hozzájárul új, dinamikusabb értelmezési lehetőségekhez.

3. Módszertan

A munka során használt módszertani megközelítés elsődlegesen leíró jellegű, ugyanakkor kiegészül célzott statisztikai vizsgálatokkal. Az elemzések alapját olyan nagymintás felmérések adják, amelyek lehetővé teszik a társadalmi mintázatok részletes

feltárását a vizsgált közegben és időszakban. A területi lehatárolás Magyarország mellett négy Kárpát-medencei régióra terjed ki: Erdély (Románia), Felvidék (Szlovákia), Vajdaság (Szerbia) és Kárpátalja (Ukrajna), ahol releváns számban és több esetben régiós szinten relatív többségben élnek magyar nemzetiségűek (Péti–Szabó–Szász 2016, 22–35; Borbély 2020). Az időbeli lehatárolás részben önkéntes, ugyanakkor célzott a tekintetben, hogy már az első adatfelvétel tervezésekor célként definiálódik egy jövőbeli utókövetés, melynek megvalósításához a 2020-as évektől több hullámban érkező világ- és régiós szintű események teremtették meg végül az alapot. Így az empirikus vizsgálat két nagymintás, primer adatfelvételre épül (2018/19 és 2023/24),¹ mely adatfelvételek egyenként 4000–5000 fő bevonásával valósultak meg. Az adatfelvételi hullámok összevetése során kiemelt figyelmet kapott az időbeli eltérések bemutatása, ami további lehetőséget teremtett a téma szempontjából releváns dinamikák vizsgálata (bár ebben eltérő módszertanuk erős korlátokat jelent; lásd a következőkben még bővebben).

Mindkét adatfelvétel kvótás, nem véletlenszerű mintavételi eljáráson alapult (Yin 2018; Babbie 2020). A két hullám azonban adatgyűjtési módszerében eltért: a 2018-as személyes, terepen lebonyolított, kérdezőbiztos által vezetett interjúkkal zajlott, míg a 2023-as célzott online toborzással, közösségimédia-platformokon keresztül. Mindkét hullám földrajzilag is meg volt határozva. Utóbbi esetén azáltal, hogy a toborzókampány a magyarok által magas arányban lakott térségekbe affiliált közösségimédia-profilokra koncentrált. E különbségek fontos következményekkel járhatnak az eredmények értelmezése során. A személyes megkérdezés tipikusan alacsonyabb válaszadásihiány-arányt (Fuchs–Bossert–Stukowski 2013) és jobb kontrollt biztosít a válaszadói összetétel felett, ugyanakkor növeli az úgynevezett kérdezőbiztosi hatás (Kühne 2020) kockázatát. Az online toborzás ezzel szemben nagyobb elérési potenciált kínál, de fokozottan kitett a digitális egyenlőtlenségeknek, valamint a selektív részvétel és az önszelekció torzításainak. Az eredmények összehasonlíthatósága érdekében a mintákat minden esetben szigorúan előre meghatározott demográfiai kvóták (életkor, nem, iskolai végzettség, településtípus) alapján alakítottuk ki, és folyamatos monitoring mellett egészítettük ki őket.

Bár a nem valószínűségi mintavétel és az eltérő adatfelvételi technikákból adódó módszertani korlátok adóttak, megjegyzendő, hogy a témában és a régióban hiányoznak reprezentatív, összehasonlító adatgyűjtések, így egyrészt a rendelkezésre álló adatbázisok a legfrissebb és legrelevánsabb forrást jelentik, másrészt a két hullám konzisztens szerkezeti jellemzői – azonos célpopuláció, szigorúan ellenőrzött rétegzés – biztosítják, hogy az eredmények analitikailag megalapozott és érvényes következtetések levonására legyenek alkalmasak. A mintákat feldolgozás során életkor,

¹ Bár a két hullám egyenként rövid időablakban valósult meg, egyes térségek esetében a mintavételt ki kellett terjeszteni, így azok a rá következő évekre (2019 és 2024) is átnyúltak. Mindazonáltal az eredmények ismertetése során egyszerűen 2023-as és 2018-as évszámmal jelöljük a két hullámot.

nem és képzettség szerint súlyoztuk. A módszertani reflexió ugyanakkor indokoltá teszi az eredmények óvatos értelmezését, különösen a két hullám közötti közvetlen összehasonlítás során.

4. A magyarság pozíciói a gazdasági erőforrások terén

4.1. Munkaerőpiaci helyzet

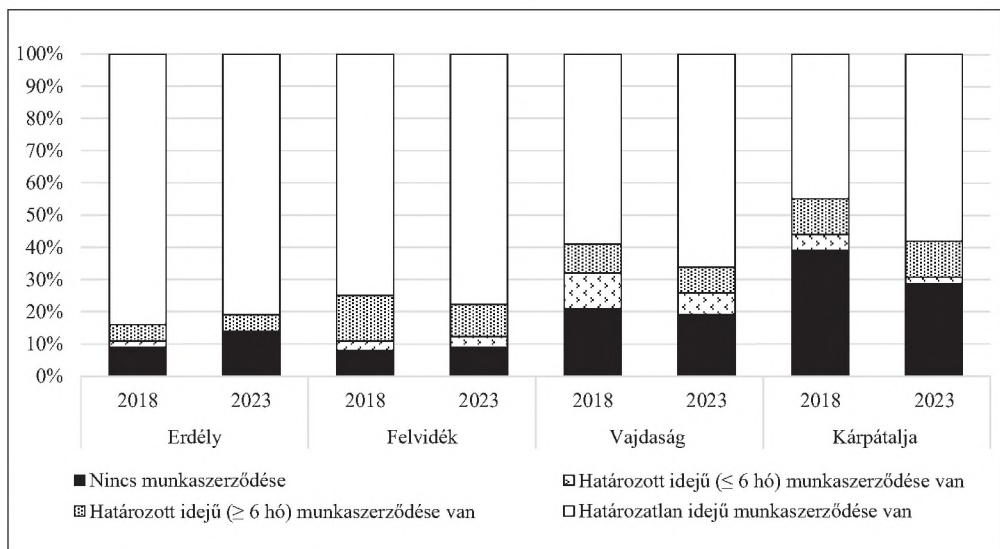
A 2023-ban mért gazdasági aktivitási rátákban azonosított értékek egyértelmű különbséget jeleznek a külhoni régiók között. A felvidéki mintának határozott az előnye (rendre) a vajdasági, az erdélyi és a kárpátaljai mintákkal szemben (67% vs. 57–54%). Ezzel szemben a minták szerinti társadalmak 15–64 év közötti aktív korúinak aránya mindenhol 5 százalékpont körüli értékkel magasabb volt („Population by age group”). Péti és munkatársai (Péti et al. 2021) a 2018-as mintavételezéséből származó adatokból ehhez hasonló megállapításra jutottak, amit az előregedő kisebbségi társadalmaknak tudtak be; ez feltételezhetően jelen esetben is fennáll. A teljes és részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya Felvidék esetében 1:8, míg a Vajdaság, Erdély és Kárpátalja esetében 1:7, 1:12 és 1:4 volt. Nemek szerinti bontásban a munkanélküliek aránya a nők körében minden mintában magasabb volt, és meghaladta az átlagokat is.

A négy csoportba sorolt munkaerőpiaci státuszkategóriák alapján az önálló vállalkozóként és alkalmi munkásként dolgozók aránya Kárpátalján a legmagasabb (24% és 11%, szemben a többi alminta 17–20 és 2–6%-aival). Az alkalmazottak körében a szellemi munkából élők aránya Felvidéken (39%), míg a fizikai munkából élők aránya abszolút többséggel Erdélyben a legmagasabb (56%). Határozott különbségek azonosíthatók ugyanakkor a Magyarországon és a külhoni nemzetrészekben élő magyar nemzetiségűek között: Magyarországon az önálló vállalkozók aránya a legalacsonyabb (7%), míg az alkalmazásban álló szellemi munkát végzőké a legmagasabb (42%). Ezen eredmények hasonlatosak a 2018-ban mértekhez (Péti et al. 2021).

A foglalkoztatás jellegét érintő eredmények szintén hasonlóságot mutatnak a korábbi adatfelvétel eredményeivel (vö. Péti et al. 2021). Továbbra is Kárpátalján a legalacsonyabb a magánszférában dolgozók aránya (50% vs. a Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban mért 61–68%-okkal), valamint itt a legmagasabb a közigazgatásban (állami/önkormányzati szervezet) dolgozóké (29%), ahogy a szövetkezeteknél (2%), az egyházi, alapítványi vagy egyesületi fenntartású szervezeteknél (8%) és a vegyes tulajdonú szervezeteknél (9%) is. Ezek mindegyike több százalékponttal haladja meg a külhoni átlagokat.

A munkaviszony jellegét érintő eredményekben látszanak elmozdulások a két adatfelvétel között eltelt időben (1. ábra); ezek esetenként jelentősek. Hasonlóképp a korábbi adatfelvételi időszak eredményeihez, 2023-ban is többségben vannak a határozatlan munkaszerződéssel rendelkezők – és ez az erdélyi magyarság körében a legjellemzőbb (továbbra is) –, ugyanakkor míg korábban a kárpátaljai mintában arányuk az 50%-ot sem érte el, 2023-ban 9 százalékponttal meg is haladta azt (továbbra

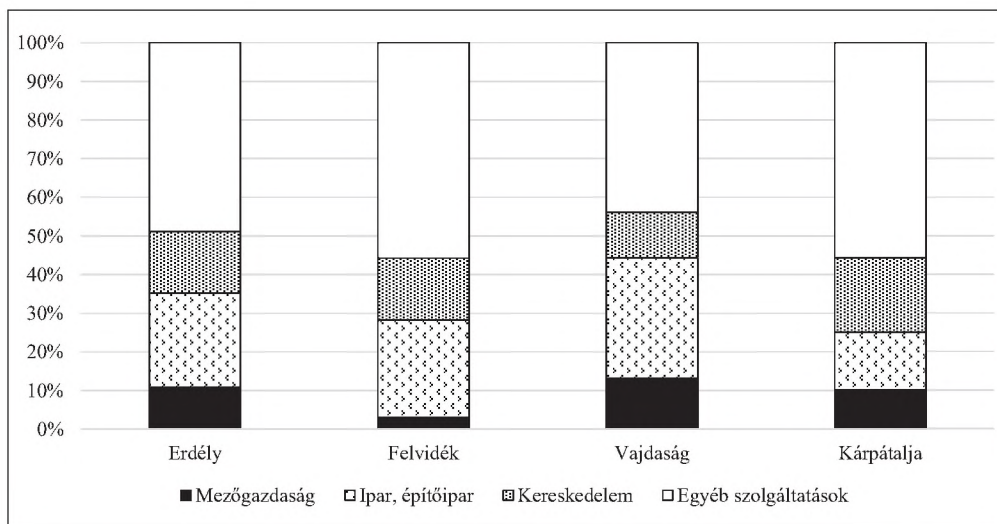
is utolsó helyen). Utóbbiak, valamint a vajdasági magyarok esetében fél évtized távlatában is kimagasló a szerződés nélkül foglalkoztatottak aránya; ezek esetükben rendre 2 és 10 százalékpont körüli csökkenést jeleznek, szemben az erdélyi és felvidéki almintákkal, amelyek esetén 5 és 1 százalékpont körüli növekedés látszik.

1. ábra. A megkérdezett foglalkoztatottak munkaszerződésai a külhoni nemzetrészekben
Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2018–2019; Életminőség és jólét 2023–2024

4.2. Ágazati szerkezet

A foglalkoztatottak ágazatok szerinti eloszlásában (2. ábra) határozott változás azonosítható a korábbi időszakhoz képest. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya Erdélyben és Kárpátalján stagnált, Felvidéken közel a duplájára nőtt, míg a Vajdaságban közel a felére csökkent. Az iparban és építőiparban tevékenységet folytatók arányváltozása hasonlóképp változatos, ugyanakkor Kárpátalja a 20 százalékpontos csökkenésével kiugróan tekintendő (a többi esetben a változás mértéke 5% körüli volt). Végezetül, a kereskedelem és a szolgáltató szektor eredményei mind a négy esetben stabil növekedést mutatnak; ez esetben szintén Kárpátalja emelendő ki a 30 százalékpontos növekménnyel, mely növekedés nagy része az ipar pozícióvesztésének tudható be (az összehasonlításhoz vö. 2. ábra; Péti et al. 2021, 760, 2. ábra).

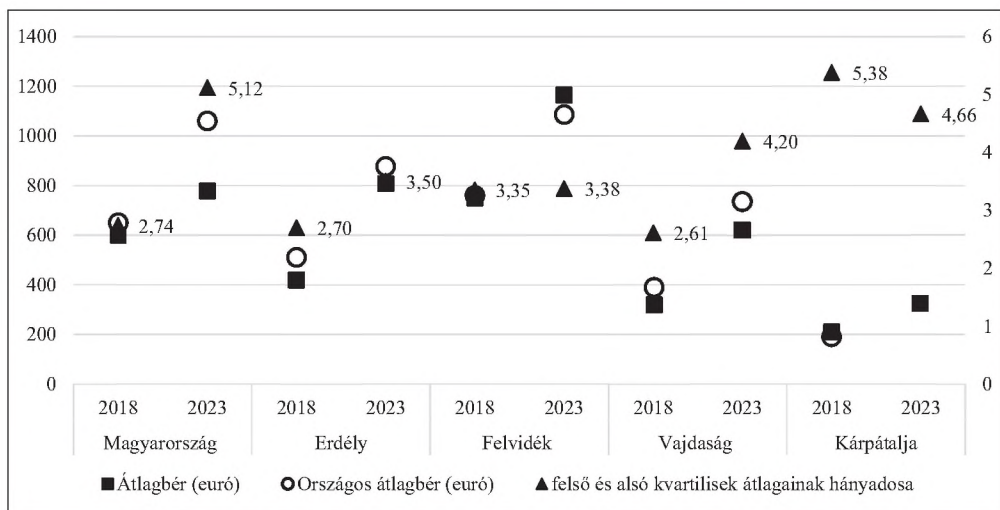

2. ábra. A megkérdezettek foglalkozásának ágazati megoszlása a külhoni nemzetrészekben

Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2023–2024

4.3. Jövedelmi helyzet

2018-ban a legmagasabb átlagbér Felvidéken lett regisztrálva. Ezt a magyarországi minta követte. Harmadik helyen az erdélyi bérek álltak a magyarországi bérek kétharmadával, majd a vajdaságiak és a kárpátaljaiak. Erős kerekítéssel élve ezek rendre 750, 600, 425, 325 és 200 eurós átlagbért jelentettek (lásd még Péti et al. 2021, 761). 2023-ban ezek az átlagok eltérő mértékben növekedtek. Az erdélyi átlagbér egyet javított, Magyarország ezzel párhuzamosan pedig egyet rontott pozícióján. Felvidéken közel másfélszeres, Magyarországon 1,3 körüli, Erdélyben és Vajdaságban kétszeres, míg Kárpátalján valamivel több mint másfélszeres növekedés azonosítható: rendre 1150, 775, 800, 625, 325 eurót közelítő értékekkel (3. ábra). Fontos megjegyezni, hogy a 2023-as magyarországi felmérési bér adatok messze elmaradnak a 2023-as statisztikai átlagbértől (eltérően a 2018/19-es felméréstől), így a fenti megállapítások nem a magyarországi értékekre, csak a mintára vonatkoztathatók. A felmérés így nem szolgáltat egyértelmű bizonyítékokat arra, hogy történt-e felzárkózás vagy leszakadás a magyarországi bérekhez képest a külhoni nemzetrészekben a két felmérés közötti években. Ahol erről van adat, ott a külhoni magyarság többségi társadalmakhoz viszonyított bérpozíciói sem változtak érdemben (Erdélyben és Felvidéken inkább felzárkózásra, míg az erősen előregedő Vajdasági közösségben leszakadásra utalnak az adatok).

3. ábra. A főtevékenységből származó havi nettó átlagbér Magyarországon és a külföldi nemzetrészekben; összevetésben az országos átlagbérékkel
 Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2018–2019; Életminőség és jólét 2023–2024; „Annual Net Earnings”

A jövedelemegyenlőtlenség Magyarországon és három külföldi nemzetrészben is nőtt (a magyarországi 2023-as felmérési bér adatok országos reprezentativitása persze ez esetben is kérdéses). Kivételt Kárpátalja jelent, itt az olló szűkebb lett: a felső és alsó kvartilis átlagjövedelmének hányadosa 5,38-ról 4,66-ra csökkent. A továbbiakban nem áll meg, hogy a legnagyobb jövedelemegyenlőtlenségek a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmű nemzetrészekben lennének megfigyelhetők. A jövedelemegyenlőtlenségben a legnagyobb mértékű növekedés Magyarországon (+2,36), míg a legkisebb Felvidéken történt (+0,03).

Kárpátalján minden harmadik, a Vajdaságban és Erdélyben minden negyedik, Felvidéken minden ötödik egyén végez kiegészítő jövedelemszerző tevékenységet. Ez a korábbi felmérés eredményeihez képest 10–15 százalékpontos emelkedést jelent (20–35%, szemben a korábbi 10–20%-kal), mely emelkedés és annak mértéke a magyar mintában is megjelenik.

Átrendeződés figyelhető meg a támogatásban, segélyben, ösztöndíjban részesülő, nem nyugdíjas korban lévő inaktívak körében is. Bár abszolút értéken továbbra is a magyar minta vezet 52%-os aránnyal egy 6 százalékpontos növekedés mellett (korábban: 46%), a legnagyobb mértékű, 16 százalékpontos növekedés Erdélyben történt: 19%-ról 35%-ra. Ezzel második helyen egy szinten áll a vajdasági mintával, ahol 12 százalékpontos növekedés figyelhető meg (korábban: 23%). Felvidéken és Kárpátalján 12 és 4 százalékpontos csökkenés következett be: a korábbi 44 és 35%-ról 32 és 31%-ra apadtak az arányok.

Mező- és erdőgazdaságból származó jövedelemmel továbbra is Erdélyben, a Vajdaságban és Kárpátalján rendelkeznek a legnagyobb arányban. Ezek az arányok 2018 és 2023 között növekedtek: 12–14%-ról 19–23%-ra. Földbirtokkal Kárpátalján rendelkeznek a legtöbben (52%), amit Erdély (35%) és a Vajdaság (24%) követ. Ugyanakkor arányait tekintve az egy hektárt meghaladó földméret Erdélyben és a Vajdaságban jellemzőbb, mint Kárpátalján (58 és 45%, szemben a 28%-kal).

A háztartások egy főre jutó átlagos havi jövedelme két esetben csökkent, és három esetben nőtt a 2018-as adatfelvételhez képest. A változás nem tudható be egyértelműen a háztartások jövedelemnagyságaiból és méreteiből fakadó eredményeknek. Az egy főre eső jövedelem továbbra is Felvidéken a legmagasabb (~435 euró/fő, szemben a korábbi ~475 euró/fő értékkel). Emellett csökkenés a magyar mintában jelentkezett még (fenntartva az összehasonlíthatósággal kapcsolatos módszertani korlátokat; lásd Péti et al. 2021, 762), ami körülbelül átlag 345 euró egy főre eső havi nettó jövedelmet jelent.² Az erdélyi, a vajdasági és a kárpátaljai háztartásokban a magasabb egy főre eső jövedelmek esetén a Vajdaságban 50 eurót meghaladó növekedés történt, míg a másik két mintában mindössze 10–20 eurónyi.

A fent részletezett jövedelmi viszonyok mellett a szerződés szerinti munkaidőt meghaladó óraszámú dolgozók³ aránya jelentős eltérést mutat a magyarországi és a külhoni minták között. Előbbi esetén ez 17%, míg utóbbiaknál 28 és 41% közötti értékek (sorban Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja és Erdély). Összességében azonban érdemes rámutatni, hogy a foglalkoztatási forma erős összefüggést mutat a heti munkával töltött órászámmal. Jellemző módon a részmunkaidős szerződések feszesebb keretet adnak mindenütt, így az ilyen szerződéssel rendelkezők jellemzően nem is lépik át a teljes munkaidő küszöbértékét, szemben a teljes munkaidős szerződésekkel, melyek esetén a munkaidő rendre túlnyúlik a napi 8 órán.

4.4. Vagyoni helyzet

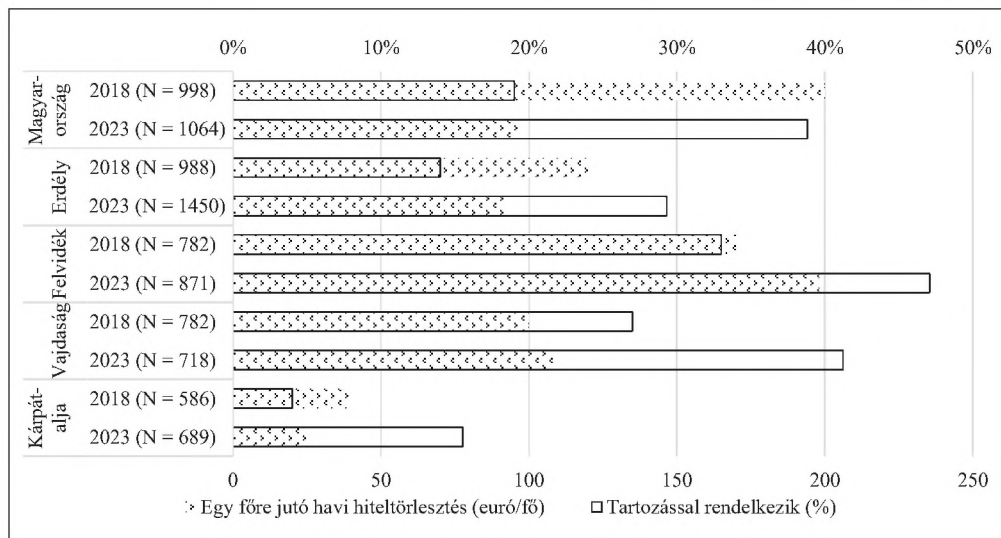
Közép- és Kelet-Európára jellemző módon saját tulajdonú ingatlanban 80%-ot meghaladó arányban élnek mind Magyarországon, mind a külhoni nemzetrészekben. Ez az arány túlmutat a korábban mért értékeken (Péti et al. 2021, 762), és továbbra is Kárpátalján a legmagasabb (94% a korábbi 87% ellenében). Bérleményben 3–14%-os arányban élnek; utóbbi legjellemzőbb a magyar mintában. Az ingatlanok átlagos mérete Felvidéken a legnagyobb. A lakásméret-eloszlást a kategóriákhoz rendelt arányok alapján lognormális eloszlásokkal közelítettük, lehetővé téve a nyitott intervallumok

² A 2018-as felmérésből pontos adat nem áll rendelkezésre. Ebben a munkában a szerzők eszerint fogalmaztak: „Magyarország értékei a felvidéki értékekhez állnak közel” (Péti et al. 2021, 762). Ebből egy több mint 100 eurót meghaladó csökkenés feltételezhető. Az eredmények a mintavétel miatt korlátozottan alkalmazhatók a populáció egészére érvényes következtetések levonására (bővebben lásd még az 5. alfejezetben).

³ Értsd: például a teljes munkaidőben foglalkoztatottak esetén a napi 8 (heti 40) órát meghaladó munkaidő.

kezelését. Az illetékt eloszlások várható értékei sorrendben: Felvidék (98,3 m²), Erdély (94,2 m²), Vajdaság (86,7 m²), Kárpátalja (86,1 m²) és Magyarország (76,4 m²). Ugyanakkor az átlagos szobaszám tekintetében – melynek számítása esetén az „5 szobásnál nagyobb ingatlan” kategóriánál 6 szobás méretet vettünk alapul, és amely számítás során az elvégzett érzékenységvizsgálat eredménye nem befolyásolta a végeredményt – a sorrendiség ettől eltérő: Felvidék (3,41), Kárpátalja (3,14), Vajdaság (2,9), Erdély (2,65) és Magyarország (2,61). Az átlagos lakásméret és az átlagos szobaszám között erős pozitív kapcsolat mutatható ki ($r \approx 0,8$), ami azt jelzi, hogy a nagyobb ingatlanokban általában több szoba van. A sorrendek eltérése a lakásstruktúrák településterületenkénti sajátosságaira utal (lásd vidékies külhoni és városiasodottabb anyaországi közösségek; városokban jellemzően kevesebb többhelyiséges ház és több lakás). A szobaszám és az egy háztartásban élők száma között gyenge pozitív kapcsolat áll fenn ($r = 0,26-0,37$); az egy háztartásban élők számának a növekedésével nő a lakóingatlanban található szobák száma is, azonban a szobaszám az alacsony r értékből kifolyólag nem feltétlenül a létszámtól függ.

A háztartások eladósodottsága minden mintában megjelenik. A korábbi adatfelvételhez hasonlóan (Péti et al. 2021, 762) Kárpátalján van a megkérdezetteknek a legkisebb, míg Felvidéken a legnagyobb arányban hiteltartozásuk.

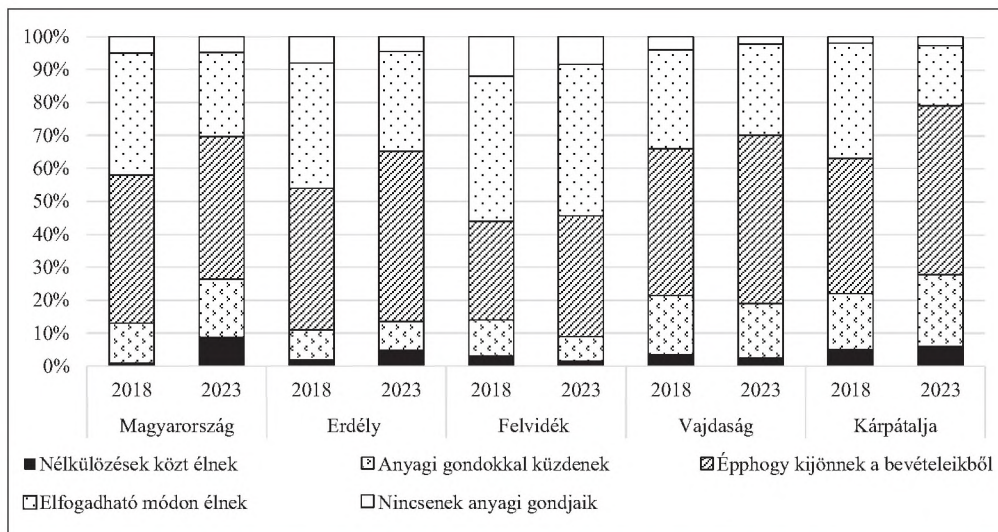
4. ábra. A tartozással rendelkezők aránya a mintákban, valamint a hitel- vagy kölcsöntartozással rendelkezők havi törlesztőrészletének euróban kifejezett nagysága Magyarországon és a külhoni nemzetrészekben
 Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2018–2019; Életminőség és jólét 2023–2024

A havi törlesztőrészek szintén Felvidéken a legmagasabbak, ugyanakkor a háztartások jövedelmi szintje is ebben a mintában a legmagasabb. A hiteltartozások átlag havi törlesztőrésze Felvidéken jóval meghaladja a 100 eurót, míg Kárpátalján a 25 eurót sem éri el. A többi esetben jellemzően 50–100 euró közt szóródik. A hitel-tartozással rendelkező háztartások aránya ugyanakkor rendre alacsonyabb, mint a megtakarítással rendelkezőké. Megtakarítások terén is a felvidéki populáció van a legjobb helyzetben. Itt a háztartások kétharmadának van megtakarítása, amelynek nagy százaléka fél évnél hosszabb időtávon is fedezné a megélhetést.

4.5. Az anyagi helyzet megítélése

Az anyagi helyzet szubjektív megítélése a 2018 és 2023 közötti időszakban három esetben pozitív, míg két esetben negatív irányban változott (5. ábra). A felvidéki magyarok gondolják továbbra is legjobbnak jövedelmi helyzetüket, de kisebb arányban, mint öt évvel korábban. Utóbbi igaz az erdélyi magyarokra is, akik szintén tartják második helyen elfoglalt pozíciójukat. A harmadik és negyedik helyen ugyanakkor a vajdaságiak a korábbinál pozitívabb és a magyarországiak a korábbinál negatívabb szubjektív megítélése eredményeként a két csoport közel azonos eredményeket produkált. A kárpátaljai magyarok között történt a legnagyobb százalékpontos csökkenés a magukat legalább elfogadható életkörülmények közt élőknek vallók körében. Arányuk alig 20% feletti.

Megjegyzendő, hogy az anyagi helyzet szubjektív megítélése nincs összhangban a jövedelmek mért szintjeivel. Így például, bár Kárpátalján minden más almintánál alacsonyabbak a jövedelmek, a hónapról hónapra anyagi gondokkal élők aránya közel

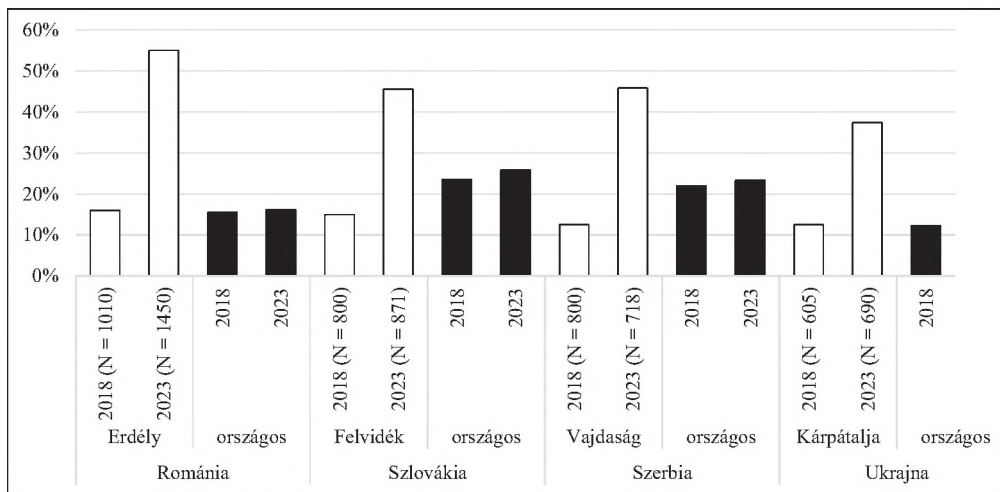
5. ábra. A jövedelmi helyzet szubjektív megítélése Magyarországon és a külhoni nemzetrészekben
Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2018–2019; Életminőség és jólét 2023–2024

azonos a magyarországi populáció azonos kategóriájával. A szubjektív jólét tehát egyrészt kötődik az objektív jövedelmi mutatókhoz, másrészt befolyásolja a regionális kontextusok is.

5. A magyarság pozíciói a humán- és társadalmi erőforrások terén

A külföldi magyar közösségek demográfiai szerkezetét a legfrissebb adatok alapján továbbra is kedvezőtlen tendenciák jellemzik, különös tekintettel az előregedés folyamatára (Péti et al. 2021, 764). A korstruktúra alakulása a közösségek társadalmi utánpótlását és gazdasági aktivitását is befolyásolja, ami a térségi fejlődési kilátásokat is meghatározza.

A 2010-es években a felsőoktatás expanziójának vizsgálata a szakirodalom egyik központi kérdésévé vált. Tanulmányok sorra jelezték a hallgatói létszám és a képzési helyek bővülését, különösen az ezredforduló környékén (Marginson 2016; Kovács–Heidrich–Chandler 2017; Veres 2017; Attanasio 2022). A kisebbségi magyar hallgatók ugyanakkor tartósan alulreprezentáltak voltak a népszámlálási és oktatásstatisztikai adatokban (Kiss 2012). A 2020-as évektől a hazai kutatásokban a lemorzsolódás kérdése került előtérbe (Pusztai–Szigeti 2021; Pusztai–Fényes–Kovács 2022). Ugyanakkor a jelen 2023-as mintákon a végzettséggel erősen összefüggő ismérvek értékelése során óvatosan kell eljárni, ugyanis az online módszer mintaösszetétele a szándék ellenére sem képezhetette le tökéletesen a teljes populációtól elvárt aránybeli összetételt: a felsőfokú végzettségűek jelentősen felülreprezentáltak voltak, ezért esetenként nagy súlyszámokat alkalmaztunk (6. ábra).

6. ábra. A felsőfokú végzettségűek aránya a felmérések súlyozatlan nyers mintáiban és az országos statisztikában

Forrás: saját szerkesztés. Adatforrás: Életminőség és jólét 2018–2019; Életminőség és jólét 2023–2024; „Population in Private Households...”

A nyelvtudás a jövedelmi helyzet és a szubjektív jólét egyik meghatározó tényezője (Csata 2019 in: Péti et al. 765). Jelen vizsgálat ennek megfelelően kiemelten kezelte a nyelvismeret kérdését.

A többségi nyelv ismerete Kárpátalján a legalacsonyabb: meghaladja a 30%-ot azok aránya, akik nem vagy csak nehézségek árán kommunikálnak ukránul (2018-ban 28%). Más térségekben ezzel szemben 80–90% képes magát megértetni a többségi nyelven, és legalább minden harmadik személy folyékonyan beszéli, Felvidéken a legmagasabb arányban (39%). A többségi és az angol nyelv ismerete párhuzamos mintázatot követ: ahol erősebb a többségi nyelvtudás, ott magasabb az angolé is, ami elsősorban az oktatásból és nem kizárólag a többségi nemzethez való kötődésből eredeztethető.

A nyelvtudás társadalmi-demográfiai metszetben is differenciált. A nők átlagosan gyengébb nyelvismerettel rendelkeznek. Kárpátalján a nemek közötti különbség csekély, mivel mindkét nem átlag alatti szinten áll. Felvidéken a szlovák nyelvtudás kiegyenlített és magas színvonalú. Az iskolai végzettség erősen összefügg a nyelvismerettel: a magasabb végzettség magasabb, az alacsonyabb végzettség gyengébb tudással jár együtt. Életkor szerint a fiatalok többségi nyelvismerete minden mintában elmarad az átlagtól, a legnagyobb mértékben Felvidéken. A családok etnikai összetétele is meghatározó: homogén magyar családokban a magyar nyelv használata közel kizárólagos (84–91%), míg heterogén családokban aránya mintegy a felére csökken, Felvidéken ennél is nagyobb mértékben.

A magyar nyelvhasználat domináns a médiafogyasztásban, a barátokkal és kollegákkal való kommunikációban (a munkahelyek etnikai összetételében a magyarok aránya 68–78%), a háziorvosi viziteken és a helyi idegenekkel való érintkezés során. Kevésbé jellemző a hivatali ügyintézésben, másodlagos a bevásárlásnál. A kommunikációs helyzetek közötti összefüggések ($r \geq 0,25$) azt jelzik, hogy aki bizonyos szituációkban a magyart választja, más helyzetekben is nagyobb eséllyel használja. A legerősebb korreláció a családon belüli és a baráti kommunikáció között áll fenn. Ugyanakkor a baráti kapcsolatokban használt nyelv más nyelvi helyzetekkel is értelmes korrelációt mutat; értsd: a barátok között használt nyelv rendre előkerül más kommunikációs helyzetekben is. A klasszikus médiacsatornák gyenge összefüggést mutatnak az internethasználat nyelvével, ahol a magyar mellett az angol a leginkább domináns.

A társadalmi bizalom szintjében jelentős eltérések azonosíthatók; mind a minták között, mind a vizsgálati időszakok között. A 2018-as adatfelvétel idején Magyarországon volt a legmagasabb azok aránya (66%), akikben jelen volt a más emberekkel szembeni bizalom. Ez a külhoni nemzetrészekben 50% körül mozgott. A külhoni nemzetrészekben – ahol a más emberekkel szembeni bizalom mért értéke megegyezett az általában a magyarokkal szembeni bizalom mért értékével – további 15 százalékponttal volt alacsonyabb azok aránya, akik a többségi nemzet tagjaival szemben bizalommal voltak. Arányuk különösen alacsony volt Kárpátalján (23%). 2023-ra a más emberekkel szembeni bizalom mért értéke Magyarországon

nagymértékű csökkenést produkált (41%), míg Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban megtartotta korábbi 50% körüli értékét (47–51%). Utóbbiak esetén megugrott a magyarokkal és a többségi nemzet tagjaival szembeni bizalom is: előbbi esetén 70, míg utóbbi esetén 45–50% körüli mért értékekkel. Kárpátalja 2023-as eredménye ugyanakkor két okból is kiemelendő. Egyrészt ebben az esetben a többi nemzetrészhez hasonlóan 70% körül volt azok aránya, akik bizalommal voltak a magyarok iránt, másrészt még tovább csökkent, és kifejezetten alacsony értéket vett fel a többségi nemzet tagjaival szemben: 19%-ot. A más emberekkel szembeni bizalom esetükben 37% volt.

Az elégedettség vizsgálatához kilenc ismerv (például személyes elégedettség, lakhatás, munka, a munka és család egyensúlya) szolgált alapul főkomponens-analízishez. Erdélyben és Felvidéken az elégedettség szintje az átlagnál magasabb, Kárpátalján és Vajdaságban alacsonyabb. Korábban ezek szintjei minden vizsgálati mintában közepesen erős szinten álltak be (1-től 10-ig terjedő skálán 6-7 értéknél), a haranggörbe kurtózisa magas volt, élesebb csúcsot mutatva az átlagnál a normál eloszláshoz képest. A boldogságra irányuló főkomponens-analízis szoros összefüggést mutatott az elégedettséggel (Pearson-féle $r = 0,7$). A főkomponensek a boldogság szempontjából releváns mintázatokat jól megragadták, és a boldogság a legtöbb mintában az elégedettséghez hasonló sorrendet eredményezett.

6. Következtetések

A vizsgálat eredményei megerősítik, hogy a külhoni magyar közösségek társadalmi-gazdasági helyzete továbbra is sajátos mintázatot mutat, eltérve az anyaországi és a többségi társadalmak jellemzőitől.

A gazdasági aktivitás szintje és a foglalkoztatási szerkezet különbözik az egyes régiókban. A foglalkoztatás ágazati szerkezete átalakul: átlagban csökken a mezőgazdaság, az ipar és az építőipar foglalkoztatottsága, miközben nő a kereskedelem és a szolgáltatások területén. A jövedelmi viszonyokban növekedés figyelhető meg. A régiók közötti különbségek nem csökkentek. Sőt, a jövedelemegyenlőtlenség több régióban nőtt. Ugyanakkor a kiegészítő jövedelemszerző tevékenységek térnyerése mindenhol jelentős, jelezve a háztartások diverzifikált megélhetési stratégiáit. A lakhatás követi a közép- és kelet-európai mintázatot, dominálnak a saját tulajdonú ingatlanok. A lakásméret és szobaszám régióként eltérő, részint összhangban a háztartások méretével. Az eladósodottság minden régióban jelen van, és szorosan összefügg a jövedelmi szintekkel. A szubjektív anyagi helyzet megítélése részben tér el a jövedelmi mutatóktól. A szubjektív jólét értékelése nem kizárólag az objektív jövedelmi mutatókhoz kötődik, a regionális kontextus, a társadalmi elvárások és a referenciacsoportok is meghatározó szerepet játszanak benne. Az oktatási és nyelvi dimenziók szoros kapcsolatban állnak a társadalmi integrációval és a jövedelmi pozíciókkal. A többségi nyelvtudásban regionális különbségek azonosíthatók. A családi háttér és az etnikai összetétel erősen befolyásolja a nyelvhasználati mintázatokat. A társadalmi bizalom

differentiált képet mutat: a legmagasabb bizalom a magyar közösségen belül érvényesül, míg a többségi etnikumokkal szembeni attitűdök megosztottak.

Összességében a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a külhoni magyar közösségek társadalmi és gazdasági helyzete kettős: egyfelől több dimenzióban strukturális hátrányokat hordoz, másfelől azonban alkalmazkodó stratégiákkal és erőforrásokkal rendelkezik, amelyek részben ellensúlyozzák a hátrányokat. A jövőbeni kutatások számára továbbra is kiemelt jelentőségű, hogy a demográfiai kihívások, a jövedelmi egyenlőtlenségek, a nyelvismeret és a társadalmi bizalom miként hatnak a közösségek társadalmi kohéziójára és hosszú távú fennmaradására.

Irodalomjegyzék

- „Annual net earnings”. *Eurostat* (letöltés 2026. máj. 19.). https://doi.org/10.2908/EARN_NT_NET.
- Attanasio, Massimo (2022). „Students’ University Mobility Patterns in Europe: an Introduction”. *Genus* 78/17. <https://doi.org/10.1186/s41118-022-00164-8>.
- Babbie, Earl R. (2020). *The Practice of Social Research*. 15th ed. Boston: Cengage Learning.
- Borbély Mátyás (2020). „A külhoni magyarság társadalmi-gazdasági pozícióit vizsgáló kutatások területi vonatkozásai”. In: Péti Márton – Schwarcz Gyöngyi – Ress Boglárka, szerk. *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 38–49.
- Borbély, Mátyás – Péti, Márton – Csata, Zsombor (2025). „Comparative Analysis of Data Sources on the Socio-Economic Position of Autochthonous National Minorities: a Case Study on Minority Hungarians”. *Regional Statistics* 15/3, 470–491. <https://doi.org/10.15196/RS150304>.
- Csata Zsombor (2019). „Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban”. *Regio* 27/1, 37–80. https://epa.oszk.hu/00000/00036/00097/pdf/EPA00036_regio_2019_01_037-080.pdf.
- Fuchs, Marek – Bossert, Dayana – Stukowski, Sabrina (2013). „Response Rate and Nonresponse Bias – Impact of the Number of Contact Attempts on Data Quality in the European Social Survey”. *Bulletin of Sociological Methodology / Bulletin de Méthodologie Sociologique* 117/1, 26–45. <https://doi.org/10.1177/0759106312465547>.
- Kiss Tamás (2012). „Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében”. *Educatio* 21/1, 24–48.
- Kováts, Gergely – Heidrich, Balázs – Chandler, Nick (2017). „The Pendulum Strikes Back? An Analysis of the Evolution of Hungarian Higher Education Governance and Organisational Structures since the 1980s”. *European Educational Research Journal* 16/5, 568–587. <https://doi.org/10.1177/1474904117697716>.
- Kühne, Simon (2020). „Interpersonal Perceptions and Interviewer Effects in Face-to-Face Surveys”. *Sociological Methods & Research* 52/1, 299–334. <https://doi.org/10.1177/0049124120926215>.
- Marginson, Simon (2016). „The Worldwide Trend to High Participation Higher Education: Dynamics of Social Stratification in Inclusive Systems”. *Higher Education* 72, 413–434. <https://doi.org/10.1007/s10734-016-0016-x>.
- Péti Márton et al. (2021). „Hogy élnek a magyarok? A Kárpát-medencei magyarság életminőségének átfogó vizsgálata”. *Magyar Tudomány* 182/6, 755–768. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.6.4>.
- Péti Márton – Szabó Balázs – Szász Jenő (2016). *A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzete és lehetséges fejlesztési irányai*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet. <https://nski.hu/admin/data/file/20191011/a-karpat-medencei-magyarsag-tarsadalmi-gazdasagi.pdf>.
- „Population by age group”. *Eurostat* (letöltés 2025. okt. 2.). <https://doi.org/10.2908/TPS00010>.
- „Population in Private Households by Educational Attainment Level”. *Eurostat* (letöltés 2026. máj. 19.). https://doi.org/10.2908/EDAT_LFSE_03.

- Pusztai, Gabriella – Fényes, Hajnalka – Kovács, Klára (2022). „Factors Influencing the Chance of Dropout or Being at Risk of Dropout in Higher Education”. *Education Sciences* 12/11, 1–14. <https://doi.org/10.3390/educsci12110804>.
- Pusztai Gabriella – Szigeti Fruzsina, szerk. (2021). *Lemorzsolódási kockázat és erőforrások a felsőoktatásban*. Debrecen: CHERD-Hungary.
- Veres, Valér (2017). „Social Effects Triggered by the Expansion of Higher Education in Romania”. *Hungarian Educational Research Journal* 7/1, 36–91. <https://real.mtak.hu/65057/>.
- Yin, Robert K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. 6th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Uniós bűnüldözési együttműködés és politikai torzulás: két eset tanulságai a politikai befolyás és a jogállamiság határterületén

EU Cooperation in Criminal Justice and Political Distortion: Lessons from Two Cases at the Intersection of Political Influence and the Rule of Law

Karsai Krisztina

az MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár,
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete, Szeged
karsai.krisztina@szte.hu

Absztrakt

Az európai elfogatóparancs (EEP) és az uniós átadási rendszer a kölcsönös elismerés (és kölcsönös bizalom) elvén nyugvó, depolitizált „jogi immunrendszerként” jött létre, annak érdekében (is), hogy kizárja a kiadatási döntésekre jellemző politikai torzító hatásokat. A tanulmány e rendszer teherbírást vizsgálja két aktuális, politikailag érzékeny ügyön keresztül: a spanyol–katalán konfliktushoz kapcsolódó Puigdemont-ügy, valamint a volt lengyel igazságügyi miniszter, Romanowski magyarországi menekültkénti elismerésének és az EEP végrehajtása elmaradásának példáján. A két eset közös vonása a politikai befolyás valós kockázata, ugyanakkor a jogi megoldások minősége eltér. Belgiumban vitatható, de jogilag képviselhető bírói értelmezések jelentek meg, míg Magyarországon az uniós és a hazai joggal is összeütköző állami döntés körvonalazódott. A tanulmány amellet érvel, hogy az EEP rendszere ugyan stabilan működőképes, de nem „golyóálló”. Sporadikus kivételekben a menedékjog és a tagállami diszkréció politikai eszközzé válhat, aláásva a tagállamok közötti kölcsönös bizalom és a jogállamiság alapjait.

Abstract

The European Arrest Warrant (EAW) and the EU surrender system were established as a depoliticized “legal immune system” based on the principle of mutual recognition (and mutual trust), partly in order to eliminate the political distortions that typically characterize extradition decisions. This study examines the resilience of this system through two current, politically sensitive cases: the Puigdemont case related to the Spanish–Catalan conflict, and the recognition of the former Polish Justice Minister Romanowski as a refugee in Hungary and the consequent failure to execute the EAW. The common feature of the two cases is the real risk of political influence, yet the quality of the legal solutions differs. In Belgium, judicial interpretations have emerged that are debatable but legally defensible, whereas in Hungary, a state decision has taken shape that conflicts with both EU and domestic law. The study argues that while the EAW system is stable and functional, it is not “bulletproof”. In sporadic exceptions, the right to asylum and member state discretion can become political tools, undermining the foundations of mutual trust among member states and the rule of law.

Kulcsszavak: európai elfogatóparancs (EEP), átadás, kiadatás, kölcsönös bizalom, politikai befolyás, menekültjog

Keywords: European Arrest Warrant (EAW), surrender, extradition, mutual trust, political influence, asylum

Bevezetés és témamegjelölés

A nemzetközi bűnügyi együttműködés jogához tartozik a kiadatási jog, illetve az európai uniós szinten az ún. átadás és az ahhoz kapcsolódó jogi szabályozás. Ebben a tanulmányban a kiadatással és az átadási eljárással kívánok foglalkozni, bemutatva e jogintézmények alapvető jellemzőit, valamint azt az eltérő minőséget is, amely a politikai bevonódás szempontjából jellemzi a két jogintézményt. Míg a kiadás végső soron a szuverén állam politikai döntése, az átadás egy „eljogiasított”, azaz egy depolitizált jogi eljárás, amelynek keretét a kötelező uniós jogi aktusok és a nemzeti jogszabályok hibrid szabályozórendszere adja. Ez az „eljogiasítás” egyben kialakította az érintett individuumok – állami hatalommal szembeni – védelmét, azt a „jogi immunrendszert”, amelyet az uniós jog táplál, és amelyet a tagállamok a csatlakozással átvett jogi kötelezettségeikkel tartanak fenn. A rendszer a 2004-es bevezetésétől kezdődően bizonyította hatékonyságát és alkalmasságát, mi több, a jogi immunrendszer is kiállta a politikai befolyás próbáját. Döntő többségében.

A statisztikák azt mutatják, hogy az európai elfogatóparancs (EEP) és az átadási rendszer mind mennyiségi, mind időbeli szempontból stabilan alkalmazott eszköz; évente kb. 12 000-15 000 EEP-t adnak ki, és évente átlagosan 5000-6000 sikeres átadás történik az Unióban. Az átadás átlagos ideje – hozzájárulással – nagyjából 20 nap, hozzájárulás nélkül pedig 50-55 nap körül alakul, és a legtöbb esetben automatizált, gyors és jogállami keretek között zajlik az együttműködés az ún. kölcsönös elismerés elve alapján; ehhez képest a kiadatási eljárások általában éveket vesznek igénybe, ha egyáltalán megtörténik a tényleges kiadás. Ugyan a hatályos EEP-t tartalmazó informatikai rendszer (SIS II) nem férhető hozzá nyilvánosan, de az éves statisztikákból, illetve az EEP-k kibocsátásának általános elveiből és dinamikájából arra lehet következtetni, hogy egy adott időpillanatban kb. többszázazres nagyságrendű a kibocsátott és a rendszerben levő EEP-k száma, illetve a jogintézmény története során kb. 100 000-et sikeresen már végrehajtottak („Európai elfogatóparancs...” 2026). Ehhez képest akad *néhány* olyan ügy, amelyben valamilyen tagállami fenntartás (emberi jogok és jogállamiság) miatt a kölcsönös elismerés elvét (Karsai 2015) megkérdőjelezi az eljáró bíróságok, azonban ezek jogi megoldást kapnak elsősorban az Európai Unió Bíróságának (EUB) jogértelmező tevékenysége során, amelyek nagyságrendje így – ha áttekintjük az EUB által meghozott döntések listáját – legfeljebb 20 körül lehet jelenleg.

Ebben a tanulmányban – ezektől eltérő – két olyan ügy bemutatása következik, amelyekben extrém jogértelmezéssel, illetve az itt képviselt álláspont szerint uniós jogot sértő módon születtek meg bizonyos tagállami döntések – egyik helyzet megoldása sem megnyugtató, mi több, mindkét ügy (helyzet) tulajdonképpen még mindig „folyamatban van”. Szót fogok ejteni a spanyol-katalán függetlenségi népszavazással kapcsolatos konfliktusról, amelyben a Spanyolország által a Carles Puigdemontnal szemben kibocsátott EEP-kkel kapcsolatosan merült fel a politikai befolyás térnyerésének lehetősége Belgiumban és Németországban; valamint bemutatom

a magyar–lengyel viszonylatban a Marcin Romanowskival szemben kibocsátott lengyel EEP magyarországi sorsát is. A két ügy látszólag hasonló, ami igaz is annyiban, hogy a politikai befolyás lehetősége szembeötlően és nyilvánvalóan megjelenik mindkét ügyben. Ugyanakkor elvi élel ki lehet mondani, hogy a jelenlegi információk szerint az alkalmazott jogi megoldások között alapvető különbség van: a belga „megoldás” sajátos, akár tágnak is mondható jogértelmezést mutat, és az uniós joggal való ütközése tűri a vitát, míg a magyar „megoldás” teljesen szembemegy az uniós joggal, de egyébként a hazai jogszabályokkal is.

A nemzetközi bűnügyi együttműködés jogáról

A tudományos érdeklődés késői ébredése

Az itt tárgyalt jogterület szabályozási tárgya az a helyzet, amikor valamely állam egy másik állam segítségét kéri vagy veszi igénybe annak érdekében, hogy *saját büntetőigényét* sikeresen tudja érvényesíteni. E segítségre azért van szüksége, mert a büntetőigény érvényesítéséhez valami olyasmi hiányzik, amihez (*in concreto*) az adott állam éppen nem fér hozzá, mert az a személy (az elkövető vagy a tanú) vagy tárgy (bizonyítási eszköz, lefoglalandó vagyon) aktuálisan egy *másik* szuverén állam területi főhatalma alá tartozik. E helyütt nem foglalkozom azokkal a szituációkkal, amikor az adott állam közhatalmának képviselői (rendőrök, katonák stb.) belépnek a másik állam területére, és például maguk intézkednek a keresett személy őrizetbe vételéről és hazaszállításáról, mert ez – amennyiben a területi joghatósággal bíró állam ebbe nem egyezett bele, esetleg nem is tud róla – alapvetően sérti a nemzetközi közjog alapelveit (lásd Wiener 2002; Karsai 2024). A 20. század második felétől kezdődő fejlődés előtt csak a kiadatás jogintézménye volt értelmezhető az államok közötti ilyen kapcsolatokban, de elsősorban politikai bűnelkövetőkkel („anarchistákkal”) kapcsolatosan merültek fel a kooperációs igények (Barton 2015). A bűnüldözési együttműködés (például bizonyítékcseré) kezdeteit pedig az uralkodók és családtagjaik ellen megsza- porodó merényletek miatt, illetve az újabbak megelőzése érdekében létrehozott nemzetközi konferenciában (1898. november 24. – december 21., Róma) találhatjuk meg.

A nemzetközi bűnügyi együttműködés jogáról

Hagyományosan a szuverén, nemzetközi jogalanynak minősülő államok számára a kiadatás egy politikailag meghatározott eszköz volt, e jogintézmény – bár alkalmazása nem volt ritka az államok között – nem rendelkezett olyan (nemzetközi jogi) szerződéses háttérrel, amely az államokat bármire is kötelezte volna. Azaz a kiadással kapcsolatos döntések sokszor politikai alkuk részeként működnek, mintegy politikai valutaként, ha épp az állam területén egy másik állam számára fontos személy tartózkodik... Az európai szintén az Európa Tanács keretei között a tagállamok elfogadták az európai kiadatási egyezményt (Párizs, 1957), amely végső soron

ugyan továbbra is politikai döntésnek tekinti a kiadatást, azonban az előkészítő eljárást „jogiasítja”, azaz a miniszteriális döntés előtt legalább valamely tagállami bírói szerv vizsgálja meg az eset körülményeit, a kiadási kérelem részleteit stb. Az európai regionális jogfejlődésben a paradigmaváltás másik észlelhető komponense pedig az, hogy az európai országok számára az emberi jogok európai egyezménye (amely egyéni panaszjogot is biztosít az állampolgároknak) által lefektetett jogi követelmények a kiadási eljárásokban is követendőek (lásd részletesen Wiener 1993; Nyitrai 2006). Azaz lényeges jogfejlődési lépésként kell beazonosítani azt, hogy az emberi jogi követelmények jogi korlátok közé szorítják a kiadatásról szóló politikai döntést is. Ennek következtében kristályosodtak ki például azon szabályok, hogy egyezményesértő a kiadatás mellett dönteni akkor, ha a célországban a halálbüntetést fogják végrehajtani a keresett személyen.

Az uniós átadási eljárás

A kiadatásról szóló döntést tehát hagyományosan és a gyakorlatban is gyakran politikai nyomás, diplomáciai érdek vagy akár belpolitikai megfontolás torzíja (alakítja), ami aláássa a jogállamiságba (a jog uralmába) vetett bizalmat is. Az európai uniós jogfejlődés és politikai integráció e politikai befolyás kizárását az európai elfogatóparancsról és az átadási eljárásról szóló 2002/584/IB számú kerethatározattal és a kapcsolódó Európai Unió Bírósága (EUB) joggyakorlattal, valamint a tagállami beillesztő jogszabályok együttesével igyekszik elérni. Ennek jogtechnikai eszköze a kodifikált szabályok összessége, meghatározott feltételek definiálásával (azaz mikor és hogyan kell végrehajtani az EEP-t) és a kivételek (mikor kell vagy mikor lehet megtagadni a végrehajtást) pontos meghatározásával. Nem utolsósorban pedig a döntés bírói szintre telepítésével. Ebben a testben minden tagállami igazságszolgáltatás egy-egy szervként működik, amelyek összehangoltan dolgoznak, mi több, *a jogi immunrendszer*t jelentik az egyént érintő esetleges állami politikai döntéssel szemben.

Politikai üldöztetés versus a büntetőhatalom jogszerű érvényesítése

Mivel mindkét bemutatandó esetben a politikai befolyásolás vagy a politikai befolyásoltság lehetősége azok a tényezők, amelyek kiemelik ezeket az ügyeket a százezernyi zökkenőmentesen lezajlott átadási eljárás közül, szükséges még tézisszerűen a politikai konnotációk jogi mátrixát is felvázolni.

A kiadatás genezise az elmenekült politikai „bűnözők” kézre kerítési igényéhez köthető, ahogy ezt korábban említettem. A második világháborút követő jogi fejlődés azt hozta magával, hogy éppen a politikai természetű bűncselekményeket zárták ki a kiadatás köréből, így például az 1957-es európai kiadási egyezmény 3. cikke tartalmazza, hogy:

„a kiadatást nem engedélyezik az államok, ha azt a bűncselekményt, amely miatt a kiadatást kéri, a megkeresett állam politikai bűncselekménynek vagy politikai bűncselekménnyel összefüggő bűncselekménynek tekinti. Ugyanez a szabály vonatkozik arra az esetre, ha a megkeresett állam alapos okkal feltételezi, hogy egy köztörvényi bűncselekmény miatt a kiadatási kérelmet azzal a céllal terjesztették elő, hogy egy személy ellen faja, vallása vagy nemzetisége, illetve politikai meggyőződése miatt büntetőeljárást folytassanak vagy büntetést szabjanak ki, vagy hogy e személy helyzete ezen okok bármelyike miatt súlyosabbá válik.” (1994. évi XVIII. törvény...)

Ezzel párhuzamosan a menekültügyi szabályok fejlődése és kodifikációja is azt eredményezte, hogy – bizonyos feltételek fennállása esetén – menekültnek kell tekinteni azt, aki megalapozottan tarthat attól, hogy abban az országban, ahonnan elmenekült, a politikai véleménye miatt üldöztetésnek lenne kitéve (1951-es genfi egyezmény a menekültek jogállásáról). Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az esetleges menekültstátusz nem lehet védőpajzs a „köztörvényes” bűncselekmények miatt folytatott üldözéssel szemben. Így tehát azokban az esetekben, amikor az eltérő véleményű, világnézetű stb. politikus más bűncselekményt is elkövetett (például emberölés, szexuális bűncselekmény, sikkasztás stb.), azonban üldöztetését nem erre, hanem az eltérő politikai nézeteire vezeti vissza, visszaélészerű hivatkozásnak lehetünk tanúi. Ilyenkor azt kell megvizsgálni (például a menekültkénti elismerésnél), hogy az üldöztetés alapjául szolgáló büntető eljárás szelektív, aránytalan, konstruált-e, vagy tisztességtelen módon zajlik-e, és hogy ez a torzulás a politikai motivációval oksági kapcsolatba hozható-e (vö. a fenti egyezményhez kiadott kézikönyv magyarázata, 86. pont, UNHCR *Handbook and Guidelines*). Amennyiben igen, van helye a politikai üldöztetés elfogadásának, ellenkező esetben nem lehet politikai menekültnek tekinteni a kérdéses személyt.

A 2002/584/IB számú kerethatározat rögzíti azokat a konkrét okokat, amelyekben az EEP teljesítését meg kell tagadni (például elévült a cselekmény), és azokat is, amelyekben a végrehajtó tagállam mérlegelhet (például, ha részben e tagállam területén is megvalósult a bűncselekmény). A politikai bűncselekmények nem kerülnek nevesítésre, azonban a 12-es preambulumbekkezdés megfogalmazza, hogy a kerethatározat rendelkezéseit nem lehet felhasználni a politikai meggyőződés miatti felelősségre vonás (politikai üldöztetés) okán kibocsátott európai elfogatóparancs végrehajtásának kikényszerítésére. Azt is fontos kiemelni, hogy a tagállamok mindegyike osztja az Európai Unióról szóló szerződés szerinti európai értékeket (például jogállam, demokrácia, emberi jogok védelme), így az esetleges politikai üldözés kérdését az alapjogsérelem keretrendszerbe csatornázza be a jogszabályi védelembe – a kerethatározat külön megtagadási okot az alapvető jogok várható sérelme miatt nem fogalmaz meg, de mivel a tagállamok kötelesek betartani – az átadási eljárás során is – az Alapjogi Charta és persze az Emberi Jogok Európai Egyezménye követelményeit, sok tagállam

önálló megtagadási okként kodifikálta ezt is a hazai jogba való beültetésnél. Belgium¹ és Magyarország² is.

Ki kell emelni továbbá az Európai Unió működéséről szóló szerződéshez csatolt 24. sz. jegyzőkönyvet, amely az Európai Unió tagállamainak állampolgárai számára nyújtott menedékjogról szól, és azt mondja ki, hogy a tagállamokat egymás vonatkozásában a menedékjogi ügyekkel összefüggő valamennyi jogi és gyakorlati célból biztonságos származási országoknak kell tekinteni. Ennek megfelelően a tagállamok valamelyikének állampolgára által benyújtott bármely menedékjog iránti kérelmet egy másik tagállam akkor veheti figyelembe, ha (például) az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke szerinti jogállamisági eljárásban határozatot hoztak a kérdéses tagállammal szemben (a további lehetőségek nem relevánsak ezekben az ügyekben). Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a lengyel jogállamisági eljárást az EU megszüntette 2024 májusában (Krogel 2025), illetve tényszerűen ismert, hogy a magyar jogállamisági eljárás még mindig folyik, egyelőre határozathozatal nélkül. Ha egy tagállam egy másik tagállam állampolgárának kérelmére egyoldalúan a menedékjog megadásáról határoz, a Tanácsot azonnal tájékoztatni kell, de a kérelmet azon vélelem alapján kell kezelni, hogy az nyilvánvalóan alaptalan. Ez azonban a tagállam döntéshozatali hatáskörét – legyen szó bármilyen esetről – semmilyen módon nem érinti. Ez utóbbit úgy kell érteni, hogy ha nem áll fenn például a jogállamisági eljáráshoz kapcsolódó esetkör, akkor a tagállam a „nyilvánvalóan alaptalannak” tekintett kérelmet érdemben megvizsgálja, és amennyiben vannak bizonyítékok és nyomós okok például a politikai üldöztetésre, akkor a döntéshozatalában nincs korlátozva a jegyzőkönyv alapján.

A jegyzőkönyv szerinti tagállami diszkréciót a következőképpen szorítja kerektek közé a 2004/83/EK tanácsi irányelv (közös menekültügyi részletszabályokkal): az igaz, hogy a tagállamok kedvezőbb szabályokat vezethetnek be, illetve tarthatnak fenn annak meghatározására, hogy ki minősül menekültnek, illetve kiegészítő védelemre jogosult személynek; valamint úgyszintén a nemzetközi védelem tartalmának meghatározására is, azonban az EUB ezzel kapcsolatosan kimondta 2010-ben, hogy ez a más jellegű védelem – amelynek biztosítására a tagállamoknak lehetőségük van – nem keverhető össze az irányelv szerinti menekült jogállással. Vagyis a tagállamok által egyoldalúan kiadott „nemzeti menedékjogi védelem” nem eredményezi az uniós jog szerinti menekültstátuszt.³ Megemlítendő továbbá még az Európai Unió működéséről szóló szerződés 78. cikke és a 2011/95/EU irányelv is, amely az uniós jog általi védelem részleteit szabályozza, és megerősíti, hogy menekült csak harmadik ország polgára vagy hontalan személy lehet.

¹ Lásd a C-158/21. sz. ügy 9. pontja.

² 2012. évi CCLXXX. törvény, 5. § (1) f) pont.

³ C-57/09 és C-101/09 B. és D. ügyek; 114, 119 ECLI:EU:C:2010:661.

A katalán politikusok ügye – vitatható bírói döntés, de nem bizonyított politikai befolyás

Történeti tények

A spanyol–katalán függetlenségi népszavazással kapcsolatos konfliktus lényege az volt, hogy 2017. október 1-jén a katalán Generalitat (kormány) függetlenségi népszavazást szervezett, amelyet a spanyol alkotmánybíróság előzőleg alkotmányellenesnek nyilvánított. A népszavazást megtartották, majd – miután október 10-én bejelentették az önálló állammá válást („Puigdemont Declares Independence...” 2017) – atrocitások kezdődtek a katalán kormányzat és a spanyol állami szervek között, több civil és rendőr is megsérült (Sarmiento 2018). Október 27-én a katalán parlament kikiáltotta a Katalán Köztársaságot. Ennek hatására a spanyol kormány a spanyol alkotmány 155. cikkére hivatkozva felfüggesztette a katalán autonómiát, és Carles Puigdemont (akkori katalán elnök) több társával együtt Belgiumba menekült, hogy elkerülje az őrizetbe vételt, ugyanis velük szemben lázadás, zendülés (később ezt ejtették), hűtlen kezelés és közpénzek elcsikkasztása miatt büntetőeljárásokat indítottak, és több EEP-t is kibocsátottak. Belgiumra azért esett a választásuk, mert ott az egyik kormánypárt kifejezetten szimpatizált (Cerulus 2017) a katalán függetlenségi törekvésekkel. Ebben az elemzésben nem veszem végig minden egyes szereplő helyzetét, de elmondható, hogy Puigdemont-on kívül – sajtóhírek szerint – minden érintett személy már így vagy úgy visszatért Spanyolországba, és egy 2025-ös amnesztiaörvénnyel lényegében kegyelmet is kapott. E helyütt tehát csak a Puigdemont-ra vonatkozó tényeket adom közre, és ezekkel kapcsolatosan mutatom be azt, hogy a jogi immunrendszer miként került nyomás alá.

Európai elfogatóparancsok sorozata és (majdnem teljes) kudarca

Puigdemont tehát 2017-ben elhagyta Spanyolországot, és azóta Belgiumban él (Van Chaze–Willems 2024 vagy Franciaországban: Iniguez De Onzono 2025), de menekültügyi kérelmet nem nyújtott be. Ugyanakkor a 2017-ben kibocsátott EEP-eket – formai és tartalmi okokból is – visszavonta a spanyol bíróság, majd 2018-ban (majd 2019-ben) újabbakat bocsátott ki. Puigdemont többször is elhagyta Belgiumot, azonban 2018-ban egyik utazása alkalmával Németországban őrizetbe vették már az újonnan kibocsátott EEP alapján. A német bíróság csak a hűtlen kezelés (és vesztegetés) kapcsán látta megalapozottnak az átadást, a lázadás ügyében nem. Ez utóbbinak az volt az oka, hogy a lázadás nem szerepel az ún. katalógus-bűncselekmények között, amelyek vonatkozásában a kiadatás kapcsán érvényesülő kettős büntetendőséget nem kell vizsgálni, és az átadás lényegében automatikus. Ezért ilyen bűncselekmény miatt akkor lehet az átadásról dönteni, ha a végrehajtó államban (ebben az ügyben Németországban) is büntetendő lenne ez a cselekmény. A spanyol állam elleni büntetőjogilag releváns erőszakos szervezkedés (ami az EEP-ben szerepelt) azonban nem

büntetendő a német büntetőjog alapján az ügyben eljáró Schleswig-Holstein tartományi bíróság szerint. A német bíróság nem tartotta fenn a letartóztatást az ügy végleges elbírálásáig, Puigdemont-t szabadon engedték (2018. május), mivel azonban 2019-ben az európai parlamenti választásokon mandátumot nyert, az EEP-t nem is hajtotta végül végre Németország sem.⁴ Időközben egyébként a belga hatóságok is megindították az átadási eljárást, de a képviselővé választott politikusokkal szemben azt fel kellett függeszteni (részletes elemzések különösen Bachmaier 2018; Foffani 2018; König–Meichelbeck–Puchta 2021). Az Európai Parlament később, 2021-ben – a spanyol hatóságok kérelmét elbírálva – felfüggesztette Puigdemont (és további két katalán képviselő) mentelmi jogát, amely szavazást azonban az érintettek megtámadtak az EUB előtt. Az EUB 2023 júliusában úgy döntött, hogy az EP döntése érvényes volt, a mentelmi jog felfüggesztése jogszerű,⁵ igaz, a másodfokú eljárás még mindig tart.⁶

Az EEP-k alapján a képviselői mandátumot nem szerző, de Belgiumban tartózkodó politikus (Lluís Puig Gordi) vonatkozásában végül is eljárak a belga hatóságok, azonban 2020-ban megtagadták az átadását, mivel a belga bíróság szerint az EEP-t kibocsátó spanyol legfelsőbb bíróságnak nem volt joga azt kibocsátani. E kifogások miatt a spanyol legfelsőbb bíróság a kérdéses személyekkel szemben folytatott büntetőeljárás során előzetes döntéshozatali kérelemmel fordult az EUB-hoz, és lényegében két fő kérdésben várt értelmezést: egyfelől, hogy a hatályos EEP-k megfelelnek-e az uniós jognak, vagy esetleg dönteni kell a visszavonásukról és újbóli kibocsátásukról; illetve hogy van-e joga egyáltalán megkérdőjelezni a belga bíróságnak a spanyol legfelsőbb bíróság EEP-kibocsátási jogát (kétségbe vonni a hatáskörét), nyilván az uniós jog valamely szabálya alapján.

Hogyan tovább?

Az EUB döntése⁷ alapján a belga bíróság nem vizsgálhatta volna, hogy az EEP-t az erre hatáskörrel rendelkező igazságügyi hatóság bocsátotta-e ki, és nem tagadhatta volna meg az EEP végrehajtását. Az egyes tagállamok ugyanis eljárási autonómiájuk keretében jelölik ki az EEP kibocsátására hatáskörrel rendelkező igazságügyi hatóságokat. Ha esetleg nem is lenne hatásköre, akkor lehetne csak megtagadni az EEP végrehajtását, ha objektíven beazonosíthatók a bírói jogvédelmet érintő rendszerszintű vagy általános hiányosságok (például nem lenne hatékony jogorvoslati lehetőség). Ez az ügy azonban *nem a belga bíróság előtt folyó ügyben* merült fel, hanem a fentiekben említett spanyol büntetőügyben, így a spanyol bíróság ezzel a válasszal csak részben tudott operálni: ismét újabb „köntösbe” öltöztették (tehát ismét kibocsátották) az

⁴ ECLI:DE:OLGSH:2018:0405.1AUSL.A18.18.20.1.00.

⁵ ECLI:EU:T:2023:373.

⁶ ECLI:EU:C:2025:658.

⁷ ECLI:EU:C:2023:57

EEP-t, amelyre nézve – elvileg a belga hatóságoknak – új átadási eljárást kellene indítaniuk. Különösen úgy, hogy időközben már a mentelmi jog sem védi Puigdemont-t. Jelenleg nincs információ arról, hogy 2023 óta bármikor is bíróság elé állították volna, és az átadási eljárást vele szemben folytatták volna (a felfüggesztést követően).

Megemlítendő továbbá két olyan előzetes döntéshozatali eljárás, amelyben a spanyol amnesztiatörvény és az azok által esetlegesen érintett uniós jogi normák értelmezése van terítéken: az egyik ügyben az a kérdés merült fel, hogy egyáltalán a (nemzeti jogi) amnesztiával lehet-e büntetlenséget biztosítani olyan személyeknek, akik az uniós jog hatálya alá tartozó, büntetendő terrorcselekményeket követtek el.⁸ A másikban viszont az, hogy a hűtlen kezelés és sikkasztásszerű spanyol bűncselekmény tekinthető-e az automatikus átadást megalapozó, ún. katalógus-bűncselekménynek, vagy ha nem, akkor szükséges lenne-e a kettős inkrimináció követelménye a 2002/584/IB kerethatározat alapján, illetve milyen jelentősége lehet a spanyol amnesztiának a belga bíróság általi megtagadási okok vizsgálatánál (C-523/24. sz. ügy, ECLI:EU:C:2025:889). Elképzelhető tehát az is, hogy a belga bíróság egyszerűen kivár, és az EUB jogerős döntéseinek fényében fogja az átadási eljárást lefolytatni.

A lengyel politikusok ügye – mintha nem is létezne a jogi immunrendszer

Történeti tények

A tanulmány írása során további két lengyel állampolgár, Zbigniew Ziobro (volt lengyel igazságügy-miniszter) és felesége kaptak Romanowskihoz hasonlóan védelmet Magyarországtól. Tekintettel azonban arra, hogy e személyek vonatkozásában még kevesebb információ áll rendelkezésre, mint az első „szerencsés” esetében, ezért az alábbiak csakis e személy vonatkozásában irányadóak.

Marcin Romanowski korábbi igazságügy-miniszter-helyettestel szemben – a 2024-es lengyel választásokat követően – hivatali visszaélés, hűtlen kezelés, sikkasztás és más hasonló bűncselekmények (okozott kár mértéke kb. 40 millió euró), valamint bűnszervezetben való részvétel miatt büntetőeljárást indítottak. A lengyel eljárási szabályok szerint a gyanúsított távolléte nem akadályozza a nyomozást, de értelemszerűen EEP kibocsátására is sor került (varsói kerületi bíróság 2024. december 19-én), azonban ő Magyarországra távozott hazájából (lengyel ügyészégi közlemény: „Komunikat w sprawie wniosku...” 2024). 2024 decemberében Magyarország a hírek szerint „menekültstátuszt” adott neki az „uniós joggal összhangban”. Emiatt a rendelkezésre álló információk alapján nem is került sor az őrizetbe vételére, és így magyar bíróság elé (még) nem állították.

⁸ 2017/541 irányelv; C-666/24. sz. ügy; ECLI: EU: C: 2025: 891.

Unió jog és magyar jog

A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. tv. 7. §-a a menekültkénti elismerés feltételeinek a genfi egyezmény feltételrendszerét határozza meg. Ehhez képest a (4) bekezdés szerint az idegenrendészetért és menekültügyért felelős miniszter menekültként ismerheti el azt a külföldit a menekültkénti elismerés feltételei fennállásának hiányában *kivételes méltányosságból*, akinek az elismerését humanitárius ok indokolja, feltéve, hogy a külföldi menekültkénti elismerését kizáró ok nem áll fenn. A genfi egyezmény (1) cikk F) pont, illetve a fenti törvény szerint is kizárt a menekültkénti elismerés, ha az adott személy a menedéket nyújtó országon kívül, az országba menekültként történő befogadását *megelőzően* súlyos, nem politikai bűncselekményt követett el. Látható, hogy a lengyel exminiszter esetében, akivel szemben súlyos, nem politikai bűncselekmények elkövetése miatt folyik büntetőeljárás, sem az általános menekültügyi szabályok, sem az uniós jog alapján nem lett volna jogszerű lehetőség a „menekültkénti elismerésre”. A miniszter méltányossági döntése nem vonatkozhat a kizáró ok figyelmen kívül hagyására. Azt, hogy politikai üldöztetésről van-e szó, nem a méltányosság keretében kell elbírálni, hanem a menekültügyi eljárásban irányadó szabályok és a tényadatok alapján (lásd korábbi alcím). Visszautalnék a korábban kifejtettek alapján arra is, hogy itt a 24. jegyzőkönyv szerinti kivétel sem foghat helyt. Az uniós jogot sértő tagállami aktus – ti. a miniszter döntése – alapot adhat (a lojális együttműködés elvének és a menekültügyi szabályok megsértése miatt) a szerződésszegési eljárás megindítására. Továbbá, ahogy azt Bárd Petra is megfogalmazza, ez az eset a jogállamisági feltételeességi mechanizmus összefüggésében is releváns, kiválthatja a Magyarországgal szemben folytatott jogállamisági eljárás „továbbgördülését” (Bárd 2026). Végezetül pedig érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a menedékjogról szóló törvény 8. § (4) bekezdése szerint minden esetben abszolút kizáró ok a nemzetbiztonsági kockázat léte: s ugyan e kockázat – értelemszerűen – nem jogi kategória, ráadásul változhat is, úgy vélem, hogy önmagában az, hogy feltehetően politikai megfontolásból (és talán nem anyagi javak csereértékeként) bűnözők kapnak védelmet a magyar államtól, ezzel az állammal szembeni belső állampolgári és persze a külső bizalom is csökkenhet, valamint bizonyos eljárási jogok gyakorlása is kétségesse válik (részletes elemzés: Csatlós 2023).

Tegyük fel azonban, hogy elfogadjuk a menekültkénti elismerést a fenti szabályok eltérő és megengedő értelmezése alapján. Fontos látni, hogy az esetleges menekültkénti elismerés csak Lengyelország felé „hatályos”; tehát bármely más uniós ország – mint biztonságos harmadik ország – bocsát ki európai elfogatóparancsot e személlyel szemben, azt végre kell hajtani.

Az EU tagállamaival való bűnügyi együttműködésről szóló 2012. évi CLXXX. törvény friss módosítása, az 5. § (1a) bekezdésben (2026. január 2-i hatálybalépés) az EEP végrehajtásának alapjogi megtagadási okát terjeszti ki a menekültkénti elismerésben részesült személyek vonatkozásában. Ez a rendelkezés azonban *az átadási eljárás során* történő megtagadást hívja fel, amikor is a bíróság érdemben megvizsgálja

az EEP-t, és azt, hogy az *átadás súlyosan sértené-e* a terheltet megillető, nemzetközi szerződésben vagy európai uniós jogi aktusban rögzített alapvető jogokat. Kérdés, hogy mi az időbeli viszonyulása a menekültkénti elismerésnek és az EEP kibocsátásának. A jogszabály szövege alapján úgy is lehet érteni, hogy ez a rendelkezés akkor alkalmazandó, ha az EEP időben később érkezik, tehát amikor már „menekültként” elismerték az adott személyt. Igaz, ez az értelmezés sem emeli ki a lengyel ügyet a jogszerűtlenség gödréből, de a későbbi esetekben (volt igazságügyi miniszter) esetleg irányadó lehet. Természetesen ebben az esetben is – a fentiek alapján – a tényeket érdemben meg kell vizsgálni. Ugyanez a helyzet marad akkor is, ha például menet közben magyar állampolgárságot (is) szerez.

Kitekintés és zárszó

A spanyol–katalán viszonylatot érintően a belga tétlenség – amennyiben a jogszabályoknak és az EUB értelmezésének is megfelel a legutoljára kibocsátott EEP – minimum szerződésszegési eljárás alapjául szolgálhat az országgal szemben. A magyar–lengyel viszonylatban mind a szerződésszegési eljárás, mind a jogállamisági eljárás relevanciája felmerülhet az ügy következményeképpen.

Míg a katalán politikus ügye (részben) járt a belga bíróság előtt, a lengyel politikus nem került magyar bíróság elé, tehát az átadásról igazságügyi döntés nem született, illetve a menekültügyi hatóság (itt a miniszter) sem végezte el azon okok érdemi vizsgálatát, amelyek a jogszerű döntéshozatalhoz szükségesek lettek volna (feltételezve persze, hogy bár nem nyilvános a döntés, a nyilvánosság fokozott érdeklődése miatt legalább a fő érvelési pontokról való tájékoztatás elvárható lett volna).

Mindkét ügyben tehát látszólag ugyanaz történt, ti. nem teljesítették az EEP-t egy politikailag érzékeny kontextusban. Az is látható azonban, hogy a jogi akadályok természete és minősége eltérő, mi több, az uniós jog fényében jogszerűségük egyértelműen különbözik. Megállapítható összefoglalóan, hogy bár a jogi immunrendszer százazres ügyszámban tulajdonképpen kifejezetten jól működik, de nem „golyóálló”, mivel bizonyos esetekben mégiscsak átenged politikai színezetű manővereket vagy épp támadásokat. Ezek viszont – még ha sporadikusak is, és nem érintenek nagyszámú embert sem – a jogszerűség látszata mellett a szerződések nyílt megkerülését jelentik, és azt, hogy a menedékjogot stratégiai (értsd: politikai) eszközként használják arra, hogy az semlegesítse az EEP rendszerében működő kölcsönös bizalmat, még akkor is, ha nem állnak fenn olyan rendszerszintű vagy egyéni hiányosságok, amelyek az uniós jog alapján egyébként indokolnák a megtagadást (Bárd 2026).

Jogsabályok

1994. évi XVIII. törvény a Párizsban, 1957. december 13-án kelt, európai kiadatási egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyveinek kihirdetéséről.
- A Tanács 2004/83/EK irányelve (2004. április 29.) a harmadik országok állampolgárainak, illetve a hontalan személyeknek menekültként vagy a más okból nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésének feltételeiről és az e státuszok tartalmára vonatkozó minimumszabályokról; HL L 304., 2004.9.30., 12–23. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/83/oj>.
- A Tanács kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról. HL L 190., 2002.7.18., 1–20. European Legislation Identifier (ELI). http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2002/584/oj.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2011/95/EU irányelve (2011. december 13.) a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésére, az egységes menekült- vagy kiegészítő védelmet biztosító jogállásra, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról (átdolgozás) HL L 337., 2011.12.20., 9–26. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj>.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/541 irányelve (2017. március 15.) a terrorizmus elleni küzdelemről, a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, valamint a 2005/671/IB tanácsi határozat módosításáról. HL L 88., 2017.3.31., 6–21. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2017/541/oj>.

Irodalomjegyzék

- Bachmaier, Lorena (2018). „European Arrest Warrant, Double Criminality and Mutual Recognition: A Much Debated Case”. *European Criminal Law Review* 8/2, 152–159. <https://doi.org/10.5771/2193-5505-2018-2-152>.
- Balogh Elemér (2008). „A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei”. *Jogtörténeti Szemle* 10/4, 1–8.
- Balogh Elemér (2022). *Bevezetés az összehasonlító európai büntetőjog-történetbe: Az anyagi büntetőjog genezise*. Szeged: Iurisperitus Kiadó.
- Bárd, Petra (2026). „Ziobro’s Asylum in Hungary: Accountability, Mutual Trust, and Autocratic Legalism”. *Verfassungsblog* (2026. jan. 20.). <https://doi.org/10.59704/3f160b25882095b1>.
- Barton, Mary S. (2015). „The Global War on Anarchism: The United States and International Anarchist Terrorism, 1898–1904”. *Diplomatic History* 39/2, 303–330. <https://doi.org/10.1093/dh/dhu004>.
- Cerulus, Laurens (2017). „Belgian Minister: Puigdemont Can Seek Asylum Here”. *Politico* (2017. okt. 29.). <https://www.politico.eu/article/belgian-minister-puigdemont-can-apply-for-asylum-here/>.
- Csatlós Erzsébet (2023). „Az Európai Unió Bíróságának GM-ügyben hozott döntése: Nemzetbiztonsági okok és eljárási garanciák összeecsapása a menekültügyi hatóság határozatában”. *Jogesetek Magyarázata* 14/4, 57–65.
- „Európai elfogatóparancs. Az EEP alkalmazására vonatkozó statisztikai adatok” (2026). *European E-Justice Portal / Európai Igazságügyi Portál* (letöltés: 2026. febr. 17.). https://e-justice.europa.eu/topics/court-procedures/criminal-cases/judicial-cooperation/european-arrest-warrant_hu.
- Foffani, Luigi (2018). „The Case Puigdemont: The Stress-Test of the European Arrest Warrant”. *European Criminal Law Review* 8/2, 196–200. <https://doi.org/10.5771/2193-5505-2018-2-196>.
- Iniguez De Onzono, Javier (2025). „Puigdemont Appeals to Spain’s Top Court to Lift His Arrest Warrant”. *Euronews* (2025. nov. 17.). <https://www.euronews.com/2025/11/17/puigdemont-appeals-to-spains-top-court-to-lift-his-arrest-warrant>.
- Karsai Krisztina (2015). *Alapelvi (t)evolúció az európai büntetőjogban*. Szeged: Iurisperitus Kiadó.
- Karsai Krisztina (2024). „Morális különbségek és büntető joghatóság az európai igazságügyi térségben”. *Magyar Jog* 71/10, 604–612.
- „Komunikat w sprawie wniosku o uchylenie immunitetu Marcinowi Romanowskiemu” (2024). *Prokuratury* (2024. jún. 19.). <https://tinyurl.com/2ekz7wcs>.

- König, Julia – Meichelbeck, Paulina – Puchta, Miriam (2021). „The Curious Case of Carles Puigdemont – The European Arrest Warrant as an Inadequate Means with Regard to Political Offenses”. *German Law Journal* 22, 256–275.
- Krogel, Maciej (2025). „The Closure of the Article 7(1) TEU Procedure Against Poland: The Weight of Intentions and the Risk to Common Values in the Twilight of Illiberalism”. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 32/3, 315–325.
- Nagy Ferenc (2013). *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nyitrai Péter (2006). *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Budapest: Osiris Kiadó.
- „Puigdemont Declares Independence for Catalonia But Suspends It in Search of Dialogue” (2017). *El País* (2017. okt. 10.). https://english.elpais.com/elpais/2017/10/10/inenglish/1507620922_401849.html.
- Sarmiento, Daniel (2018). „The Strange (German) Case of Mr. Puigdemont’s European Arrest Warrant”. *Verfassungsblog* (2018. ápr. 11.). <https://doi.org/10.17176/20180411-141130>.
- UNHCR. *Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*. Reissued Geneva, December 2011. HCR/1P/4/enG/Rev. 3. <https://tinyurl.com/4675m3nd>.
- Van Chaze, Stef – Willems, Freek (2024). „Catalaanse leider Puigdemont is in Waterloo »na enkele extreem moeilijke dagen«, schrijft hij op X”. *VRT News* (2024. aug. 9.). <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/08/09/puigdemont-in-belgie/>.
- Wiener A. Imre (1993). *Nemzetközi bűnügyi jogsegély*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wiener A. Imre (2002). „A büntető joghatóság és gyakorlása, kivált az Európai Unióban”. *Állam- és Jogtudomány* 3–4, 177–222.

Szaktanácsadás és tudásmegosztás a fenntartható mezőgazdaság szolgálatában

Advisory Services and Knowledge Sharing for Sustainable Agriculture

Jakab Ágnes¹ – Vér András² – Dunay Anna³

¹ PhD-hallgató, Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Budapest
g.jakab.agnes@gmail.com

² tudományos főmunkatárs, Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar
Élelmiszertudományi Tanszék, Mosonmagyaróvár
ver.andras@sze.hu

³ egyetemi tanár, Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Budapest
dr.dunay.anna@gmail.com

Absztrakt

Az innováció és a tudásátadás a fenntartható mezőgazdaság kulcselemei, amelyek az Európai Unió Közös Agrárpolitikájában kiemelt szerepet kapnak. Az Agrártudás és Innovációs Rendszer (AKIS) a tudásmegosztás és ismeretátadás struktúráját biztosítja, amelyben a szaktanácsadók kulcsszerepet töltenek be. Jelen tanulmány a magyar AKIS-rendszert elemzi egy 2024-ben végzett kutatás alapján. A kérdőíves felmérés 70 szaktanácsadó válaszait vizsgálta, feltárva a tudásátadási csatornákat, az intézményi kapcsolatrendszert és a szaktanácsadás kihívásait. Az eredmények szerint a szakmai képzések és hírlevelek a leggyakoribb tudásforrások, míg a szaktanácsadók munkakapcsolatai a gazdálkodókkal és az inputanyag-forgalmazókkal a legszorosabbak. A fő kihívás az adminisztratív terhek növekedése és a szakmai elismerés hiánya. Javaslatként a kapcsolati háló erősítését, a digitális eszközök szélesebb körű használatát és képzési ösztönzők bevezetését fogalmaztuk meg, elősegítve az innováció terjedését és a magyar agrárszektor versenyképességének növelését.

Abstract

Innovation and knowledge transfer are key elements of sustainable agriculture and are a priority of the EU's Common Agricultural Policy. The Agricultural Knowledge and Innovation System (AKIS) provides a framework for sharing and transferring knowledge, in which advisers play a pivotal role. This paper analyses the Hungarian AKIS system based on research conducted in 2024. A questionnaire survey was completed by 70 advisers to explore knowledge transfer channels, institutional linkages, and the challenges faced by advisory services. The results reveal that professional training and newsletters are the most prevalent sources of knowledge, while the working relationships between extension agents and farmers and input distributors are the strongest. The main challenges are growing administrative burdens and a lack of professional recognition. To help spread innovation and increase the competitiveness of the Hungarian agricultural sector, we propose strengthening the network of contacts, making more extensive use of digital tools, and introducing training incentives.

Kulcsszavak: fenntarthatóság, AKIS, szaktanácsadás, tudásátadás, digitalizáció

Keywords: sustainability, AKIS, advisory services, knowledge sharing, digitalization

Bevezetés

A fenntartható intenzív termelés kulcsa a mezőgazdasági innovációban és a hatékony tudásátadásban és tudásmegosztásban rejlik, amelyet az Európai Unió (EU) Közös Agrárpolitikája horizontálisan, minden agrárágazatban támogat (European Commission 2019). A Föld felszínének mindössze 22%-a termékeny (ebből 18% szárazföld és 4% óceán). 2050-re a világ népessége 25-30%-kal, a jelenlegi 7,9 milliárd-ról körülbelül 10 milliárdra nő, ugyanakkor az élelmiszerigény várhatóan 60%-kal nő (Oláh–Popp–Balázs 2021). A mezőgazdasági innovációs rendszert (Agricultural Innovation System, AIS) az agrárium intézményi szereplői alkotják oly módon, hogy támogató környezetet biztosítanak a hatékony innováció létrejöttében (Fieldsend 2020). Számos szerző már korábban is hangsúlyozta, hogy a vidéki térségek fejlesztésénél egy területet vagy régiót társadalmi-környezeti rendszerként, integráltan, komplex módon kell kezelni (Szakál–Illés 1993).

Az agrárinnovációt akkor támogatja a technológia, ha hatékonyan hozzá tud járulni a fenntartható mezőgazdasághoz, és a precíziós megoldásokat egy átfogó, ökoszisztéma-alapú szemlélet mentén, újragondolt innovációs modellekkel fejlesztik tovább (Neményi et al. 2022). Az agrártermelésben az együttműködés szerepe elengedhetetlen, többek között ez segít az eredményes és hatékony ismeretátadásban, tudásátadásban, tudásmegosztásban, ami a hatékony és minőségi innovációk alapja. Amennyiben az Agrártudás és Innovációs Rendszerre (Agricultural Knowledge and Innovation System, AKIS) mint „élő” hálózatra gondolunk, a szereplők közötti első számú információ- és tudásmegosztó szereplő – tehát az innovációs folyamatok fő mozgatórugója – maga a szaktanácsadó (Faure–Desjeux–Gasselin 2012).

Jelen tanulmány célja, hogy feldolgozza, rendszerezze az i2connect projekt (Connecting Advisors to Boost Interactive Innovation in Agriculture and Forestry) keretében 2024 elején készült AKIS-felmérés eredményeit („Connecting Advisors...”). További cél a magyar AKIS-szereplők közötti tudásmegosztás és információáramlás minőségi vizsgálata, a magyar szaktanácsadási szolgáltatási rendszer egyéb jellemzőinek feltárása és ezen keresztül javaslatok megfogalmazása a hatékony információáramlás elősegítése érdekében.

A kutatás során az alábbi kérdésekre kerestük a választ: Melyek az ismeretekhez jutás csatornáit? Milyen a szaktanácsadók munkakapcsolatainak intenzitása és minősége az AKIS intézményi szereplőkkel? Milyen módszereket használnak a tanácsadási szolgáltatás során? Milyen kihívásokkal kell szembenézniük a szaktanácsadónak a munkájuk során?

A vizsgálatban feltett kérdéseinkre az i2connect projekt keretei között készült empirikus felmérésben találtuk meg a választ (i2Connect Horizont 2020 project [2019–2024]).

1. Szakirodalmi áttekintés

Európában rendszerszinten 2012-óta beszélhetünk AKIS-modellről, amelyet a SCAR AKIS SWG (Standing Committee on Agricultural Research Agricultural Knowledge and Innovation Systems Strategic Working Group – Agrárkutatási Állandó Bizottság Agrártudás és Innovációs Rendszer Együttműködési Munkacsoport) dolgozott ki az a céllal, hogy az agrártudás és -innováció közötti kapcsolatokat vizsgálja az európai kontinensen (EU SCAR 2012). A korábbi Közös Agrárpolitikában (2014–2020) és a jelenlegi Közös Agrárpolitikában is (2023–2027) az AKIS meghatározó eleme a mezőgazdasági tanácsadási szolgáltatás, amely a tudás előmozdítása, megosztása, valamint az innováció támogatása révén segíti az európai mezőgazdaság fenntarthatóbb modellre való átállását (Kountios et al. 2024).

Az elmúlt majdnem 15 évben a mezőgazdasági innovációs rendszerekhez (Agricultural Innovation System, AIS) kapcsolódóan egy rendszerszintű tudományos gondolkodás indult el Európa-szerte, amely az évek során az AIS-ből (Klerkx–van Mierlo–Leeuwis 2012) a ProAKIS-en (Prospects for Farmers' Support: Advisory Services in European AKIS) (Esparcia 2014) át jutott el a mai AKIS-hez (Agricultural Knowledge and Innovation System, AKIS). Mindhárom rendszer alapelve az, hogy az innovációk teljesítménye a támogató környezet, a tudásátadás, a tudásmegosztás hatására tud kiteljesedni, és ennek következtében beágyazódni a társadalmi-gazdasági rendszerekbe, ezzel szolgálva az agrártermelés minőségi és mennyiségi növekedését. Meg kell jegyezni, hogy az AIS és az AKIS vizsgálata során a kutatók az AIS keretrendszerét tágabbnak tekintik, mint az AKIS-ét. Ennek oka az, hogy a mezőgazdasági termelési láncban a szűken vett szereplőkön túl (például gazdálkodók, kutatók, az oktatás, a tanácsadás, a szaktanácsadás szereplői) a vidékfejlesztésben dolgozó, számos egyéb szereplő is meghatározó jelentőségű az innováció támogatásában. Az AIS szereplői jól körülhatárolt szerepet játszanak az innovációs folyamatokban, amíg az AKIS-szereplők jellemzően egy formális mezőgazdasági keretrendszer tagjai. Az elmúlt tíz évben a két rendszer, vagyis az AIS és az AKIS jellemzői egyre jobban közelednek egymáshoz (Hermans–Klerkx–Roep 2015).

Az európai kontinens szinte minden országára kiterjedő AKIS-leírások elkészítésére a H2020-as i2connect nemzetközi projekt keretében került sor (az első változat 2021-ben, a második változat 2024-ben került publikálásra), amelyben mintegy 30 ország ún. AKIS-országjelentését („AKIS Country Report”) tették közzé egy platformon. E jelentések első változatát egy átfogó elemzésben Andrea Knierim és Fanos M. Birke publikálta, amelynek értékelő elemző részét képezi a magyar AKIS-jelentés első változata (Knierim–Birke 2023).

Jelen cikk írói a magyar AKIS-re olyan rendszerként tekintenek, amely összeköti az embereket és az intézményeket a kölcsönös tanulás segítése, továbbá a mezőgazdasághoz kapcsolódó innovációk, technológiák, ismeretek és információk előállítása, megosztása és felhasználása érdekében. A rendszer integrálja a szereplőket, vagyis a gazdálkodókat, a szaktanácsadókat, a kutatókat, az agrárképzésben oktatókat

és másokat, akik a különféle forrásokból származó ismereteket és információkat generálják, megosztják és felhasználják a mezőgazdasági ágazat működtetése és fejlesztése céljából (Gáborné Jakab–Varga–Vér 2020).

2. Anyag és módszer

A szerzők olyan kutatást végeztek, amelynek során a magyar mezőgazdasági szaktanácsadási rendszer (MSzR) működését és szereplőit vizsgálták az AKIS aspektusából az i2connect H2020-as projekt keretében. A kérdőíves felmérés célcsoportját a mezőgazdasági és erdészeti szektorban dolgozó szaktanácsadók képezték, olyanok, akik empirikus módon nyitottak az újítások elterjesztésére és a módszertani (*scft skills*) képzéseken való részvételre. A két szektor szaktanácsadóinak kérdőíves felmérése során a kutatók törekedtek Magyarország földrajzi területi lefedettségére.

A kutatás 2024 elején kezdődött, amikor mintegy 100 szaktanácsadónak küldték el a 27 irányított kérdésből és egy, a megkérdezettek ajánlásait, javaslatait kérő pontból álló kérdéssort. A felmérésben az AKIS tudásmegosztó kulcsszereplőiként agrár-szaktanácsadók és erdészeti szakszemélyzet vett részt. A mintegy 100 e-mail-címre elküldött kérdéssorra 70 válasz érkezett. A magas kitöltési arány részben annak volt köszönhető, hogy a szaktanácsadókkal előzetes telefonos egyeztetés is történt a kérdőív kitöltésével kapcsolatban. Az online kérdőívet a Google Űrlapok (Google Forms) használatával, elektronikusan, anonim módon töltötték ki. A kérdőív átlagos kitöltése hozzávetőlegesen 20-30 percet vett igénybe.

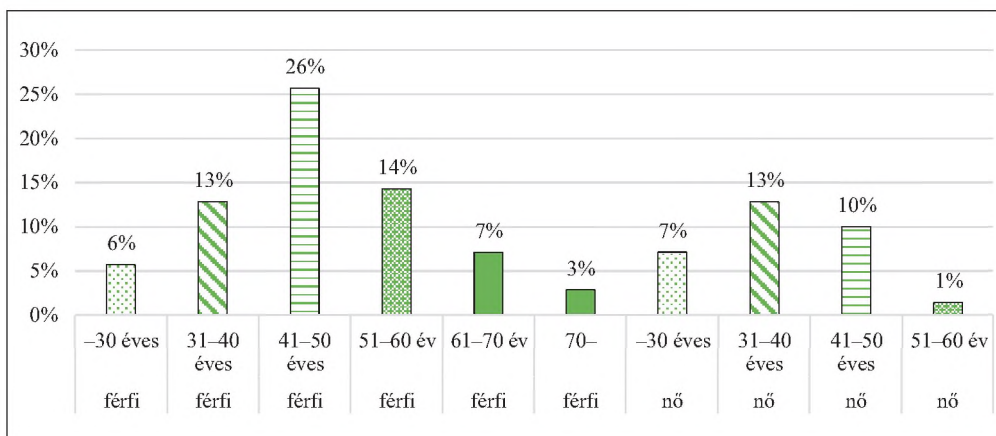
A kérdéseket az alábbi struktúrában készítették el a kutatásban részt vevők: általános kérdések (nem, életkor, iskolai végzettség, a tevékenység végzésének ideje, ügyfélszerkezet); az AKIS-re vonatkozó kérdések (képzés, kutatás, tudásforrás, kapcsolatrendszer, együttműködések, kommunikáció); a konzultáció végrehajtására vonatkozó kérdések (tématerület, az ügyfélkör mérete, a tanácsadással töltött órák száma, módszere, egyéb kihívások); továbbá a finanszírozással, nyomon követéssel kapcsolatos kérdések. Jelen tanulmány az első három tématerület feldolgozását tűzte ki célul.

A vizsgálat során a mezőgazdasági és az erdészeti szektorban az ismeretátadásért felelős személyeket a szerzők együttesen olyan szaktanácsadónak tekintik, akik kiemelt szerepet játszanak az AKIS-ben a gazdálkodók és erdőtulajdonosok számára elérhető tudás átadásában, cseréjében, generálásában. Továbbá tématerületnek, szakterületnek tekintik azokat a szolgáltatási területeket, amelyeken belül a szaktanácsadó az 1/2022. (I. 14.) AM rendelet és a 244/2020. (V. 28.) Korm. rendelet szerint a tevékenységét végzi.

3. Eredmények

3.1. Általános kérdések vizsgálata (nem, életkor, iskolai végzettség, a tevékenység végzésének ideje, ügyfélszerkezet)

A 2024 elején készített felmérésben részt vevő 70 szaktanácsadó általános kérdésekre adott válaszai alapján kétharmaduk (69%) férfi, míg egyharmaduk (31%) nő volt. Az életkor vonatkozásában kiugró a 41–50 (26%) és az 51–60 (14%) éves férfiak aránya. A nők esetében a legmagasabb aránnyal a 31–40 évesek (13%) és a 41–50 évesek (10%) képviselik a résztvevőket. Az 1. ábra szemlélteti a vizsgáltak körében az életkor és a nemek szerinti megoszlást.

1. ábra. A szaktanácsadók nem és életkor szerinti megoszlása (%)

Forrás: saját szerkesztés

A legmagasabb iskolai végzettség vizsgálata során a válaszadók 6%-a tudományos fokozattal (PhD), 61%-a egyetemi diplomával / MSc-végzettséggel rendelkezett.

Arra a kérdésre, hogy szerepel-e a szaktanácsadói névjegyzékben, a válaszadók 74%-a felelt igennel, 26%-a nemmel, aminek az az oka, hogy a kutatásba mindenképpen be kívántuk építeni az erdészeti tudás- és információáramlásban részt vevő kollégák véleményét. A megkérdezettek 39%-a 6–12 éve, 27%-a kevesebb mint 5 éve, 21%-a 13–20 éve, 13%-a több mint 20 éve dolgozik szaktanácsadóként, aminek komplex okai vannak. Az okok abban keresendők, hogy azon szaktanácsadók, akik nyitottak a képzéseken való részvételre és az újítások terjesztésére, számos esetben a fiatalabb, illetve a középkorú generációból kerülnek ki. E szaktanácsadók tisztában vannak az innovációk jelentőségével, értik azokat, és kihasználják a digitalizáció adta lehetőségeket. A kutatásban részt vevők jelentős része, mintegy 83%-a az állattenyésztésben

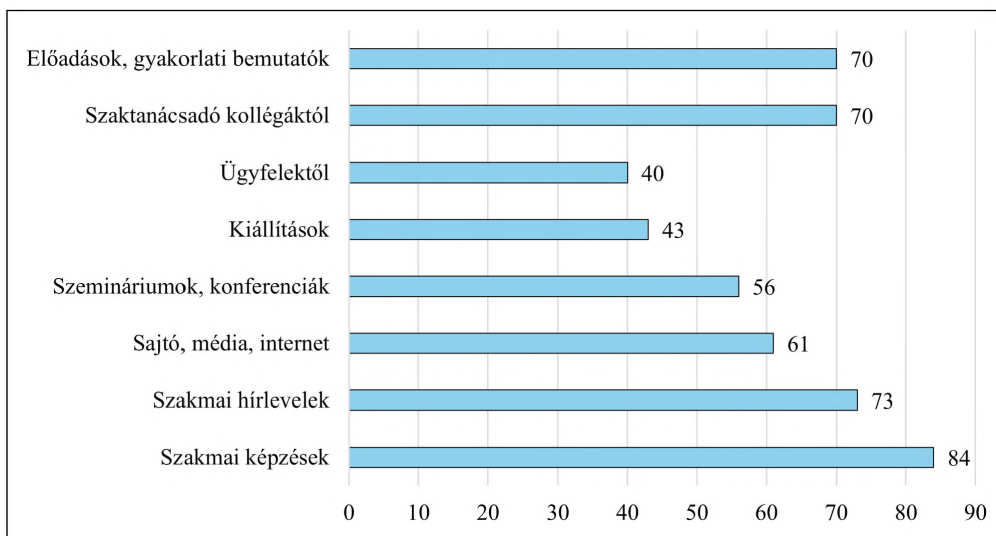
és a növénytermesztésben, mintegy 16%-uk erdészeti területen, 1%-uk a pályázati tanácsadás területén nyújt szaktanácsadási szolgáltatást ügyfelei részére.

Az ügyfélkör méretét vizsgálva („Hány gazdálkodónak segíti a munkáját?”) a válaszadók 20%-a jelölte meg a 100 főnél nagyobb, 23% pedig a 61–100 fő közé eső ügyfélszámot, ami jól mutatja, hogy a magas ügyfélszám következtében magas a szaktanácsadók leterheltsége. Ennek okai az általános, továbbá a 2023. évben bevezetett új KAP-ban megnövekedett adminisztrációs terhek lehetnek.

A kutatás kitért arra is, hogy a tanácsadás során hány óra szaktanácsadási szolgáltatást nyújt havonta a kérdezett. A válaszadók 41%-a 51–200 óra, míg 14%-a 200 óra feletti tanácsadást nyújt havonta, ami szintén a tanácsadók jelentős munkaterhelését támasztja alá.

3.2. Az AKIS-re vonatkozó kérdések vizsgálata

A kérdőíves felmérés az AKIS vizsgálata során kiterjedt a képzés, a kutatás, a tudásforrás, a kapcsolatrendszer, az együttműködések és a kommunikáció területeire. Az AKIS-ben az ismeretátadás, a tudástranszfer, a tudáscsere kiemelt jelentőségű. Korunkban rendkívül sok olyan platform létezik, amely a tudásmegosztás eszköze lehet. Ezeken a csatornákon keresztül a szaktanácsadók könnyen hozzáférnek az innováció és a digitalizáció legfrissebb eredményeihez, amelyeket továbbadhatnak ügyfeleiknek. Az AKIS-re, illetve azon belül a mezőgazdasági szaktanácsadási rendszerre vonatkozó kérdésekre az alábbi válaszokat adták a szaktanácsadók.

2. ábra. Az új ismeretekhez való jutás csatornáinak aránya (%)

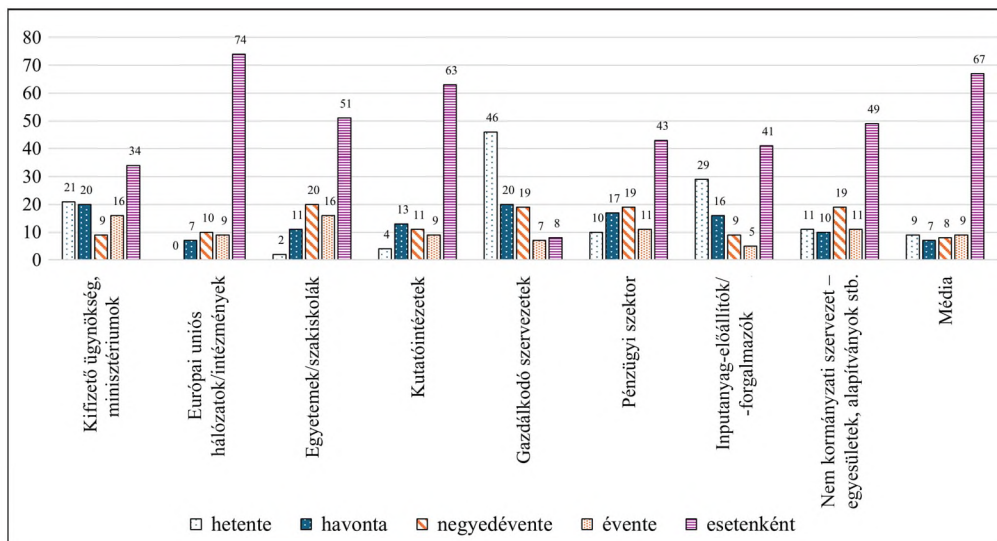
Forrás: saját szerkesztés

Az új ismerethez jutás leggyakrabban használt csatornái: a szakmai képzések (84%), a szakmai hírlevelek (73%), az előadások, a gyakorlati bemutatók és a szaktanácsadó kollégáktól hallott hírek (70-70%), továbbá a sajtó/média/internet (61%), a különböző szemináriumok, konferenciák (56%), a kiállítások (43%) és az ügyfelektől kapott információk (40%), amelyeket a 2. ábra szemléltet. A tudásforrások vonatkozásában a szaktanácsadók többsége a szakmai képzéseket, továbbá az előadásokat jelölte meg.

A felmérésben kérdésként szerepelt a különböző AKIS-szereplők közötti kapcsolattartás intenzitásának vizsgálata. Ennek során az alábbiak szerepeltek a kérdőívben: kifizető ügynökségek, minisztériumok; uniós hálózatok/intézmények; egyetemek/szakiskolák; kutatóintézetek; gazdálkodó szervezetek; pénzügyi szektor; inputanyag-előállítók/-forgalmazók; nem kormányzati szervezetek; egyesületek, alapítványok stb.; média. A munkakapcsolat gyakoriságát a felmérést végzők „hetente, havonta, negyedévente, évente, esetenként” jelölték meg. A válaszadók – természetesen – a gazdálkodó szervezetekkel (46%) állnak a legszorosabb kapcsolatban. Ezt követik az inputanyag-előállítók és -forgalmazók (29%), illetve a kifizető ügynökségek, minisztériumok (21%). Ezekkel a szereplőkkel heti rendszerességgű kapcsolatban állnak.

A kapcsolatok esetlegességét vizsgálva az uniós hálózatokkal, intézményekkel 74%, a kutatóintézetekkel 63%, az oktatási intézményekkel (egyetemekkel, szakiskolákkal) 51% a munkacapatuk gyakorisága. A 3. ábra a fenti munkakapcsolatok intenzitását szemlélteti.

Az AKIS intézményi szereplőkkel való kapcsolattartás okán a kutatásban felmérésre került a szaktanácsadók körében az, hogy milyen a fent meghatározott intézmények és a szaktanácsadók közötti együttműködés minősége a mindennapi

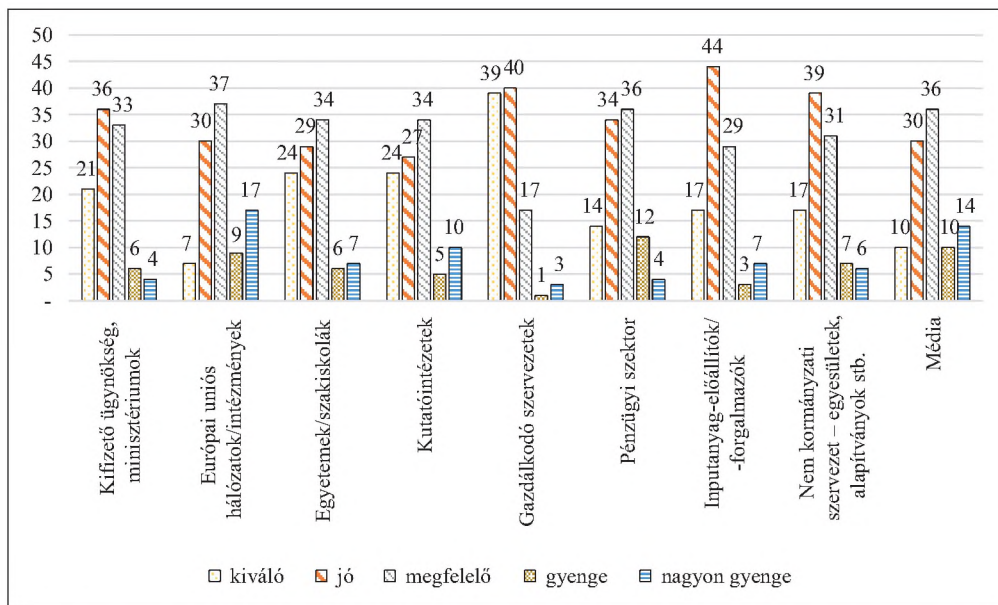

3. ábra. A szaktanácsadók munkakapcsolatának intenzitása az AKIS intézményi szereplőkkel (%)

Forrás: saját szerkesztés

munkavégzés során. A válaszadásra egy 1-től 5-ig terjedő skálán az alábbi választási lehetőségek kerültek megadásra: 1 – kiváló, 2 – jó, 3 – megfelelő, 4 – gyenge, 5 – nagyon gyenge.

Ennek megfelelően a szaktanácsadók munkakapcsolatának minősége a gazdálkodó szervezetekkel kiváló a válaszadók 39%-a szerint, míg az egyetemekkel/ szakiskolákkal és a kutatóintézetekkel 24-24% jelölte kiválónak a kapcsolatot. Az inputanyag-előállítókkal és -forgalmazókkal a szaktanácsadók 44%-a jónak jelölte a munkakapcsolatát. Az EU-s hálózatokkal a kapcsolat nagyon gyenge a válaszadók 17%-a szerint. Ennek oka részben az idegennyelv-tudás hiánya, továbbá az is kihívás lehet, hogy a szaktanácsadók nem minden esetben találnak használható, adaptálható és naprakész gyakorlati tudást az EU-s hálózatok adatbankjaiban, információbázisaiban. A 4. ábra a szereplők közötti kapcsolatok minőségét mutatja be.

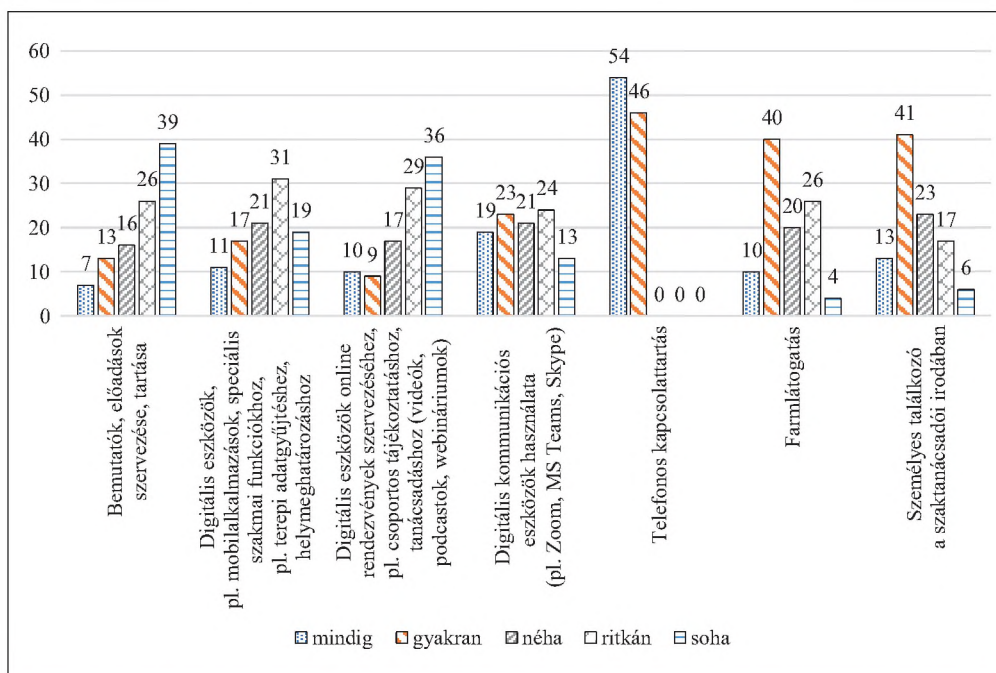
4. ábra. A szaktanácsadók munkakapcsolatának minősége az AKIS intézményi szereplőkkel (%)

Forrás: saját szerkesztés

A kommunikációs elérést vizsgálta az a kérdés, amely arra kereste a választ, hogy „Milyen kommunikációs csatornákon érik el Önt a gazdálkodók?” A válaszadók 89%-a jelölte a „más gazdálkodók ajánlásai alapján” lehetőséget, 44%-a a „szaktanácsadói adatbázis alapján” lehetőséget, és 33%-a a különböző rendezvények (például szakkiallítások, vásárok, bemutatók) lehetőséget. A válaszadók 89%-os aránya alátámasztja azt a tapasztalatot, hogy a szaktanácsadási szektor a gazdálkodókkal megvalósuló együttműködésre és a bizalomra épül. A válaszadók az egyéb, szabadszavas részben

az ismeretségi kör ajánlását és a hirdetést (2-2%-os arányban) írták be. A kérdezők a fenti eredményekből arra a következtetésre jutottak, hogy az emberi kapcsolatokra épülő, személyes kapcsolatok a legmeghatározóbbak, amelyek értékállóak is.

A szaktanácsadási módszerek alkalmazását vizsgálva, arra a kérdésre, hogy milyen szaktanácsadási módszereket használ a tanácsadási szolgáltatások nyújtásához, az alábbi felsorolás közül választhattak a kutatásban részt vevők: személyes találkozó – a szaktanácsadói irodában; farmlátogatás; telefonos kapcsolattartás; digitális kommunikációs eszközök használata (például Zoom, MS Teams, Skype); digitális eszközök online rendezvények szervezéséhez, például csoportos tájékoztatáshoz, tanácsadáshoz (videók, podcastok, webináriumok); digitális eszközök, például mobilalkalmazások speciális szakmai funkciókhoz, például terepi adatgyűjtéshez, helymeghatározáshoz, mozgáskövetéshez, területméréshez, üzem-/stresszérzékeléshez stb.; bemutatók, előadások szervezése, tartása (5. ábra).

5. ábra. Szaktanácsadási módszerek használata a tanácsadási szolgáltatás nyújtásához (%)

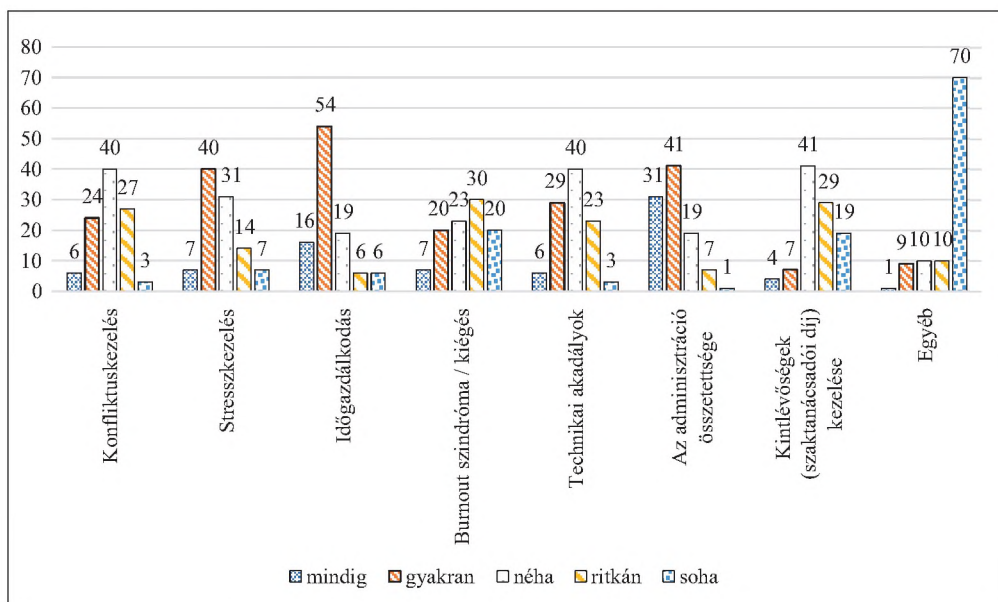
Forrás: saját szerkesztés

Az 5. ábra jól szemlélteti, hogy a válaszadók legnagyobb mértékben a telefonos kapcsolattartást preferálják, ezt a kapcsolattartási módszert a tanácsadók 54%-a „mindig”, 46% „gyakran” alkalmazza, és a válaszadók közül egyikük sem választotta azt a lehetőséget, hogy „néha, ritkán, soha”, ezért itt az értékek 0%-kal szerepelnek. A mérések közül érdemes kiemelni a személyes találkozókat az irodában, amely 41%,

és a farmlátogatásokat, amely 40% volt. Ezeket gyakran alkalmazzák a szaktanácsadók mint a szolgáltatásnyújtás egyik formáját.

Megállapítható, hogy a digitális eszközök használata elterjedt a csoportos tájékoztatás során alkalmazott eszközként (például videók, podcastok, webináriumok), de nem olyan elterjedt, mint a személyes találkozók, amit az is alátámaszt, hogy a válaszadók gyakran alkalmazzák ezeket a szolgáltatásnyújtási csatornákat, mind a farmlátogatás (40%), mind a személyes irodai találkozó (41%) során. Az olyan digitális kommunikációs eszközöket, mint például a Zoom, a Microsoft Teams, a Skype, a válaszadók 23%-a gyakran, míg 13%-a soha nem használja. A terepi adatgyűjtéshez használt speciális mobilalkalmazásokat a válaszadók 11%-a mindig, míg 31%-a ritkán használja szolgáltatásnyújtáskor.

A mindennapi munka során a szaktanácsadók a szolgáltatások nyújtásakor olyan kihívásokkal szembesülnek, mint például az ügyfelekkel való konfrontáció, a stressz, a kiegészítés (burnout szindróma). Az időgazdálkodás kérdése, a különböző technikai akadályok (például a Covid időszakában a digitális elérésre való átállás), az adminisztratív munka összetettsége, a kintlévőségek kezelése (szaktanácsadói díj meg nem fizetése az ügyfelek részéről) problematikus volt. A „Milyen kihívásokkal szembesül szaktanácsadóként?” kérdésre adott válaszok közül a szaktanácsadók „gyakran” küzdenek: időgazdálkodási (54%), adminisztratív (41%), stresszkezelési (40%) problémával, továbbá „néha” technikai akadályokkal (40%) és a kintlévőségek kezelésével (41%), amit a 6. ábra szemléltet. A válaszadók szerint a felsoroltak jelentik a legnagyobb kihívást a mindennapi munkájuk során, kevés egyéb problémával szembesülnek (70%).

6. ábra. Kihívások a szaktanácsadási munka során (%)

Forrás: saját szerkesztés

A felmérés alkalmával a szaktanácsadók ajánlásait, javaslatait is kérték a kutatók az AKIS kapcsán, nevesítve a tudásátadást, a tudásmegosztást, az innovációt és a szereplők kapcsolatrendszerének fejlesztését. Az anonim kitöltés során a válaszadók a tudásátadásra vonatkozóan kiemelték a szaktanácsadói képzés jelentőségét és a készségfejlesztést elősegítő tréningeket mint olyan eszközöket, amelyek nagymértékben támogatják az ügyfelek részére adott tanácsadási munkát.

Javaslatként szerepelt a mezőgazdasági szereplők kapcsolat- és érdekrendszerének felmérése, ami rendkívül összetett rendszer, továbbá ennek kutatása, leírása. Erre építkezve lehetne újabb, a tudásmegosztás és a kapcsolatrendszer fejlesztésére irányuló minőségi lépéseket tenni. A magyar AKIS vonatkozásában a válaszadók kifejezetten a támogatási rendszer átalakításában látnak lehetőséget a minőségi szaktanácsadás elérésére.

Következtetések, javaslatok

A kérdőíves kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a szaktanácsadók kapcsolatrendszere az AKIS-en belül a többi szereplővel nagyon eltérő. A személyes kapcsolatok és a bizalom megléte továbbra is meghatározó a szaktanácsadási munka során. A szaktanácsadók folyamatos, minőségi képzése, továbbá a támogatási rendszer fejlesztése rendkívül fontos a minőségi tudásátadás, tudásmegosztás és ezen keresztül az innováció előmozdítása érdekében a mezőgazdasági szektorban.

A felmérés eredményei alapján az *általános kérdésekhez* (demográfia, ügyfélszerkezet, munkaterhelés) kapcsolódóan a vizsgálatot végzők az adminisztratív terhek csökkentésére automatizált folyamatok bevezetését, egyszerű jelentéstételi és dokumentációs rendszerek kidolgozását javasolják. Az ügyfelek részéről a szaktanácsadói díj megfizetésének biztosítása érdekében jogi, pénzügyi mechanizmusok bevezetését javasolják, melyek csökkenthetik a szolgáltatási díj elmaradását. Ezek hozzájárulhatnak a szaktanácsadással járó stressz, kiégés elkerüléséhez.

Az *AKIS-rendszerre és a tudásmegosztásra vonatkozó kérdésekhez* az elemzést végzők a kapcsolati hálók, a szakmai hálózatok erősítését javasolják a kutatóintézetekkel, egyetemekkel és az uniós hálózatokkal, hogy közvetlenül, első kézből értesüljenek a szaktanácsadók a legújabb fejlesztésekről, kutatásokról és innovációkról. További előrelépést jelenthet a meglévő tudásplatformokhoz való csatlakozás: bemutatóüzemi hálózat, az EU-s projektek tudásbázisai (EUREKA [European Knowledge Repository for Best Agricultural Practices], EURAKNOS [Connecting Thematic Networks as Knowledge Reservoirs: Towards a European Agricultural Knowledge Innovation Open-Source System], FAIRshare [Farm Advisory Digital Innovation Tools Realised and Shared], ClimateFarmDemo [A European-Wide Network of Pilot Farmers Implementing and Demonstrating Climate Smart Solutions for a Carbon Neutral Europe], ClimateSmartAdvisors [Connecting and Mobilizing the EU Agricultural Advisory Community to Support the Transition to Climate Smart Farming] stb.). Továbbá az interaktív alkalmazások gyakorlati megismerése, használata, illetve a

soft skill tréningeken való részvétel, akár az interaktív innovációs technikák, metodikák megismerésére (i2connect, ClimateSmartAdvisors), ösztönzők bevezetése az önkéntes képzések vonzóbbá tétele érdekében (például további kreditpontok vagy tudásösszemerő versenyek, szakmai elismerések [„Az év fiatal szaktanácsadója díj”] bevezetése stb.).

A *kapcsolatrendszerre és a kommunikációra vonatkozó kérdések* tekintetében javasoljuk ún. hálózatépítési tréningek, a hatékony kommunikációt és együttműködést segítő/fejlesztő kurzusok szervezését. Az AKIS-rendszeren belüli intézményi együttműködés ösztönzésére közös hazai, illetve nemzetközi kutatási projektekben való részvétel javasolt. A személyes ügyfélkapcsolatok fejlesztésére gazdálkodói ajánlási rendszer (például ügyfél-elégedettségi vagy referencia-rendszer) kidolgozásának megfontolását javasoljuk.

A *szaktanácsadási módszerekre és eszközökre vonatkozó válaszokra* tekintettel hasznos lenne a digitális eszközök erőteljesebb integrálása a mindennapi, rutinszerű tanácsadási munkába. Ezt a képzéseken keresztül lehetne népszerűsíteni, hangsúlyozva a digitális megoldások előnyeit (időmegtakarítás, hatékonyság stb.). Hasznos lenne továbbá az innovatív tanácsadási módszerek tesztelése és pozitív visszajelzés esetén bevezetése, például mesterségesintelligencia-alapú (MI), automatizált adatgyűjtő eszközök használata, továbbá döntéstámogatási rendszerek alkalmazása a szaktanácsadási munka magasabb szintű ellátásához.

A kérdőíves kutatás szabadszavas részében a vizsgálatot végzők a válaszadóktól ajánlásokat, javaslatokat kértek az AKIS, a tudásátadás, az innováció és a szereplők kapcsolatrendszerének fejlesztésére vonatkozóan. A válaszadók összességében az AKIS-rendszert összetett és bonyolult rendszernek találják. Az *együttműködésre és a szereplők közötti kapcsolatokra* vonatkozóan egyetértettek abban, hogy az AKIS-szereplőknek partnerként kell egymásra tekinteniük, mivel az érintettek közös érdeke az eredményes gazdálkodás, és ennek kulcsa az együttműködés. Véleményük szerint a hálózat és az érderendszer pontos, részletes definiálása alapfeltétele egy jól működő AKIS-rendszernek, ez lehet az alapja a tudásmegosztásnak és a kapcsolatrendszer fejlesztésének, továbbá szükséges minimuma a rendszer megújításának. Ezért, ha globálisan és hosszú távon szeretnénk minőségben és mennyiségben növelni a tudásszintet, akkor azt a nyereségtermeléshez köthető kapcsolatrendszer leírásával lenne célszerű elkezdeni.

A *tudás és az innováció szerepére vonatkozóan* a válaszadók megjegyezték, hogy a tudás önmagában nem elegendő, annak gyakorlati, piaci értékkel bíró technológiában kell megjelennie a versengő piacokon, ami akkor válik értékke a termelési folyamatban, ha pénzben is kifejezhető ára van, ami megjelenik a végtermék árában is. A kutatásban részt vevők szerint a legtöbb esetben a tudásátadás, a fejlesztés vagy az innováció a már ismert, meglévő tudás terjesztését, illetve továbbfejlesztését jelenti. A mezőgazdasági szereplők tudása (a széles értelemben vett tudás) nagyon sokrétű és értékes, ezért érdemes (fel)használni. Az agrárium szereplői tudásukat kizárólag gazdasági előnyök elérése érdekében fejlesztik, mivel a jelenlegi társadalmi értékrendben

a nyereség termelése alapvető kényszer a „túléléshez”. A tanácsadói rendszer fejlesztése kulcsfontosságú a mezőgazdasági innovációk elterjesztésében.

A *képzés és tudásátadás* formáival kapcsolatban a válaszadók elsősorban az online képzéseket és előadásokat preferálják, arra hivatkozva, hogy a személyes jelenléti képzések utazási időigénye és kötöttsége a munkából való kieséssel jár. Azonban a helyszíni bemutatókon, a „jó gyakorlatok” megismerésén személyes jelenléttel szívesen vesznek részt.

A jelenléti képzések során az egyéni fejlődést segítő, támogató *scft skill* tréningeket hasznosnak tartják. (Ilyen kétnapos tréninget az i2connect projekt keretében öt alkalommal rendeztek Magyarországon 2022 és 2024 között.)

A *szaktanácsadók elismertsége* kapcsán a megkérdezettek elmondták, hogy szakmájuk társadalmi, anyagi elismertsége nem kap megfelelő hangsúlyt, amin szeretnének változtatni.

Összességében megállapítható, hogy az Agrártudás és Innovációs Rendszer, az AKIS horizontálisan, az ágazati szereplőket és azok kapcsolatrendszerét komplex módon fogja át (Dunay–Jakab 2023). A rendszer sajátossága, hogy főszereplői maguk az emberek és az ő kapcsolatrendszerük, kapcsolati hálójuk, ezért az nem lehet statikus, hanem folyamatosan változó, mindig dinamikus. Ebben a rendszerben kulcsfontosságú szerepet játszik a tanácsadás, tekintettel arra, hogy minden érintett szereplővel, intézménnyel létesíthet vagy fenntarthat kapcsolatot, ezzel válik a rendszer motorjává.

Az AKIS-rendszer megléte, működése elengedhetetlen a legújabb tudományos eredmények és technológiák, továbbá a jó gyakorlatok minőségi és rövid időn belüli terjesztéséhez. A rendszer mozgatórugója a szaktanácsadási szolgáltatás rendszere, amelyben a szaktanácsadók elsődleges célja a gazdálkodók részére továbbított naprakész információ közvetítése és a minőségi szakmai ismeretátadás, ami alapfeltétele a hatékony és eredményes gazdálkodásnak (Székely–Halász 2010).

Az AKIS jövőjére vonatkozóan elmondható, hogy az egyre növekvő népesség, a fenntarthatósági elvárások, a klímacélok elérése és az éghajlatváltozás negatív hatásainak elkerülése érdekében kiemelt jelentőséggel bír az AKIS minőségi működése. A rendszer folyamatos fejlesztése, illetve rugalmas működése segíthet a magyar szereplőknek a fenti kihívásokra való gyors reagálásban, támogatva a hazai és ezen keresztül a nemzetközi versenyképesség megőrzését a piacon.

Irodalomjegyzék

- 1/2022. (I. 14.) AM rendelet az agrárgazdasági és vidékfejlesztési szaktanácsadói tevékenységről és az agrárgazdasági szaktanácsadási rendszerről. Hatályos: 2024. nov. 13. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2200001.am>.
- 244/2020. (V. 28.) Korm. rendelet az erdészeti szakszemélyzet és az erdészeti szakirányító vállalkozás tevékenységének és nyilvántartásának, valamint az erdészeti szakszemélyzet továbbképzésének szabályairól. Hatályos: 2024. jún. 01. <https://njt.hu/jogszabaly/2020-244-20-22.6>.
- „AKIS Country Report”. *i2connect* (letöltés 2026. máj. 10.). i2connect-h2020.eu/resources/akis-country-reports/.

- „Connecting Advisors to Boost Interactive Innovation in Agriculture & Forestry”. *i2connect* (letöltés 2025. márc. 09.). i2connect-h2020.eu/.
- Dunay, Anna – Jakab, Ágnes (2023). „Presentation of Agricultural Knowledge and Innovation Systems: The Role of Knowledge Transfer in (Interactive) Innovation”. In: Caragliu, Andrea – Martins, Elisabete, szerk. *Proceedings: 14th World Congress of the RSAI, 8–11 April 2024, Kecskemét, Hungary*. Angra do Heroísmo: RSAI, 319–322.
- Esparcia, Javier (2014). „Innovation and Networks in Rural Areas. An Analysis from European Innovative Projects”. *Journal of Rural Studies* 34/4, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.12.004>.
- European Commission (2019). „Building Stronger Agricultural Knowledge and Innovation Systems (AKIS) to Foster Advice, Knowledge and Innovation in Agriculture and Rural Areas”. *Publications Office of the European Union* 1–8. https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2019-04/building-stronger-akis_en_0.pdf.
- European Commission (2019–2024). „Connecting Advisors to Boost Interactive Innovation in Agriculture and Forestry (i2connect) [Horizon 2020 project, Grant Agreement No. 863039]”. CORDIS. <https://cordis.europa.eu/project/id/863039>.
- EU SCAR (2012). *Agricultural Knowledge and Innovation Systems in Transition – A Reflection Paper*. Brussels: European Commission. <https://doi.org/10.2777/34991>.
- Faure, Guy – Desjeux, Yann – Gasselin, Pierre (2012). „New Challenges in Agricultural Advisory Services from a Research Perspective: A Literature Review, Synthesis and Research Agenda”. *The Journal of Agricultural Education and Extension* 18/5, 461–492. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2012.707063>.
- Fieldsend, Andrew F. (2020). „Agricultural Knowledge and Innovation Systems in European Union Policy Discourse: Quo Vadis?” *Studies in Agricultural Economics* 122/3, 115–123. <https://doi.org/10.7896/j.2055>.
- Gáborné Jakab, Ágnes – Varga, Zsuzsanna – Vér, András (2020). „AKIS and Advisory Services in Hungary. Report for the AKIS Inventory (Task 1.2) of the I2connect Project”. *i2connect*. https://www.nak.hu/images/2025/02/xHungary_EN_i2c_AKISreport20240829_FIN_public.pdf.
- Hermans, Frans – Klerkx, Laurens – Roep, Dirk (2015). „Structural Conditions for Collaboration and Learning in Innovation Networks: Using an Innovation System Performance Lens to Analyse Agricultural Knowledge Systems”. *The Journal of Agricultural Education and Extension* 21/1, 35–54. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2014.991113>.
- Klerkx, Laurens – van Mierlo, Barbara – Leeuwis, Cees (2012). „Evolution of Systems Approaches to Agricultural Innovation: Concepts, Analysis and Interventions”. *Farming Systems Research into the 21st Century: The New Dynamic*, 457–483. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4503-2_20.
- Knierim, Andrea – Birke, Fanos M. (2023). „Visualised AKIS Diagnosis – An Instrumental Approach to Support AKIS Appraisal”. *EuroChoices* 22/2, 59–70. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12397>.
- Kountios, Georgios et al. (2024). „Strengthening AKIS for Sustainable Agricultural Features: Insights and Innovations from the European Union: A Literature Review”. *Sustainability* 16/16, 7068. <https://doi.org/10.3390/su16167068>.
- Neményi, Miklós et al. (2022). „Challenges of Sustainable Agricultural Development with Special Regard to Internet of Things: Survey”. *Progress in Agricultural Engineering Sciences* 18/1, 95–114. <https://doi.org/10.1556/446.2022.00053>.
- Oláh Judit – Popp József – Balázs Ervin (2021). „Biomassza-alapú gazdaság: a biomassza termelésének és felhasználásának alakulása, különös tekintettel az energetikai hasznosításra I.”. *Magyar Tudomány* 183/2, 217–231. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.2.9>.
- Szakál, Ferenc – Illés, Csaba B. (1993). „Problems and Prospects of Redirecting Hungarian Agriculture Towards Sustainable Development”. *Landscape and Urban Planning* 27/2–4, 223–229. [https://doi.org/10.1016/0169-2046\(93\)90054-H](https://doi.org/10.1016/0169-2046(93)90054-H).
- Székely Erika – Halász Péter (2010). *A mezőgazdasági tanácsadás intézményi feltételei és működési tapasztalatai*. Agrárgazdasági Könyvek. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.

MEGEMLÉKEZÉS

250 éve született Amedeo Avogadro, az Avogadro-állandó névadója

Amedeo Avogadro, Eponym of the Avogadro Constant, Was Born 250 Years Ago

Bazsa György

a kémiai tudomány doktora, professor emeritus,
Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Kémiai Intézet Fizikai Kémiai Tanszék, Debrecen
bazsa@unideb.hu

Absztrakt

Az írás röviden áttekinti Avogadro munkásságát és az Avogadro-állandó (N_A) jelentőségét. Az N_A a nemzetközi mértékegységrendszer (SI) egyik alapmennyisége, a mól alapja, amivel az anyagmennyiséget mérjük – mol mértékegységben.

Abstract

This article provides a brief overview of Avogadro's work and the significance of the Avogadro constant (N_A). N_A is one of the base quantities of the International System of Units (SI) and the basis of the mole, the unit used to measure the amount of a substance.

Kulcsszavak: Amedeo Avogadro, tudománytörténet, Avogadro-állandó, mól, nemzetközi mértékegységrendszer

Keywords: Amedeo Avogadro, history of science, Avogadro constant, mole, International System of Units

Amikor a számok beszélnek

$$9,81 \text{ m/s}^2$$

$$343 \text{ m/s}$$

$$300\,000\,000 \text{ m/s}$$

$$602\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000 \text{ mol}^{-1}$$

Ezek a számok közismert állandók értékei, és a folyóirat szinte minden olvasója azonnal felismeri – legalábbis az első hármat: a nehézségi gyorsulás, a hangsebesség és a fénysebesség természeti értékeit.¹ A negyedik, szokatlanul hosszú számon kicsit elgondolkodik, mert aligha valószínű, hogy látta már ebben a formában, de aztán majd mindenki számol és „kapcsol”: ezt a számot $6,02 \times 10^{23}$ alakban Avogadro-állandóként tanultuk: ez az 1 mól anyagmennyiségben lévő atomok vagy molekulák számát adja meg („Avogadro Constant”).

Alighanem Amedeo Avogadro (1776–1856) itáliai kémikus-fizikus (1. ábra) is rácsodálkozott volna a szám nagyságára, ha ki tudta volna számolni a maga idejében. Értékét először Johann Josef Loschmidt osztrák fizikokémikus határozta meg 1865-ben. A nagy szám nem tűnhetett földi halandó számára könnyen felfogható értéknek, s ma sem tűnik annak.

1. ábra. C. Sentier litográfiája: Amedeo Avogadro, 1856
Forrás: Wikimedia Commons, Edgar Fahs Smith Collection, közkincs

¹ A szabadesés (gravitációs gyorsulás) mértéke helytől és magasságtól függően kissé változik, a $9,81 \text{ m/s}^2$ közismert „közéérték”, Párizsban ennyit mérnek. 343 m/s a hangterjedés sebessége a levegőben 20°C -on (de minden közegben és hőmérsékleten más), a harmadik adat a fénysebesség kerekített értéke, ami egészen pontosan és rögzítetten $299\,792\,458 \text{ m/s}$ – vákuumban.

A $9,81 \text{ m/s}^2$ egy, a hétköznapijainkban rendszeresen érzékelt jelenség, a szabadesés (gravitációs gyorsulás) számszerű értéke. A 343 m/s a hang terjedésének sebessége levegőben, ami például a távoli villámlás és az azt követő mennydörgés közötti, gyakran tapasztalt néhány másodperces időkülönbség révén könnyen belátható. A fénysebesség $300\,000\,000 \text{ m/s}$ nagyságát már nem tudjuk érzékelni a hétköznapijainkban (laboratóriumban mérni is tudjuk), de ha olvassuk, hogy a Napból a Földre $8,3$ perc alatt ér a fény, akkor van sejtésünk a nagyságról. Egy-két nagyságrenddel nagyobb számmal még „elboldogulunk”: a Föld lakossága napjainkban 8 milliárd (8000 millió, azaz 8×10^9) fő, ami szemléletileg érzékelhető, felfogható adat. De a $6,02 \times 10^{23}$, azaz 602 zetta („Zetta”) (a magyarban 602 trilliárd, az angolban 602 sextillion) nagyságának érzékelése már nagy fantáziát igényel, s lehet, hogy még az sem segít igazán. Talán mutatja e szám hétköznapi felfoghatatlanságát egy bizarr számolás: próbáljuk meg elképzelni, hogy a 8 milliárd földi lakos mindegyikének 8 milliárd gyermeke van ($8 \times 10^9 \times 8 \times 10^9 = 64 \times 10^{18}$, azaz 64 trillió), és ez utóbbiak mindegyikének még további $10\text{--}10\,000$ leszármazottja, azaz összesen $64 \times 10^{18} \times 10^4 = 6,4 \times 10^{23}$ fő. Ez éppen olyan nagyságú érték, mint az Avogadro-szám. Ki tudja elképzelni, mekkora embertömeg lenne ez, és mekkora földgömbön férnénk el ennyien? Ez már egyfajta számkáosz. Látványosan mutatja a mól nagyságát, ha például azzal szemléltetjük, hogy 1 mól mennyiségű, fél centiméter átmérőjű meggy mag 60 méter magasan beborítaná az egész Föld felszínét! Pedig érdemes lenne ezt a számértéket a köznapokban is jól érzékelni, mert tudjuk, hogy megszámlálhatatlanul sok trilliárd atom vagy molekula van a testünkben,² és még több vesz körül bennünket a Földön, nem is szólva a világűréről. Érthető hát, hogy szükségünk van egy jól működő hídra, egy jól kezelhető kapcsolatra a valós méreteiben nem érzékelhető atomi világ és a természet(tudomány)i napi valóság méretei között. Ezt a kapcsolatot teremtette/teremti meg az Avogadro-állandó (N_A). Ezért lett a ma is érvényes SI nemzetközi mértékegységrendszer („Resolution 1 of the 26th CGPM...”) alapegysége az *anyagmennyiség* (jele n). Mértékegységének neve *mól*, ennek jele: mol .³ (Összehasonlítául: *idő* [t], *másodperc* [s]; illetve *távolság* [l], *méter* [m].)

Az *anyag mennyiségét* egy adott rendszer esetén a *mól* számértékével adjuk meg, a rendszer *tömegét* viszont *grammban* mérjük. Például 1 mól mennyiségű arany kerekben 197 g tömegű aranyat jelent,⁴ 1 mól víz = 18 gramm vizet. Kémikusok, fizikusok (és mások) a koncentráció kifejezésére rendszeresen használják a *mólos* oldat kifejezést: $0,5$ mólos NaCl-oldat azt jelenti, hogy 1 liter (1 dm^3) oldatban a konyhasó $0,5$ mólja, azaz $29,22 \text{ g}$ só van feloldva (egyébként ennyi a tengervíz átlagos sókoncentrációja). A laboratóriumban a vegyszerpolcon „ $3,3 \text{ mol/dm}^3$ ecetsav” olvasható a lombikon („ $3,3$ mólos ecetsav” – mondjuk röviden). Az üzletekben ugyanezt az oldatot 20% -os

² Egy ember tömege kb. 70 kg , így „ 1 mólnyi ember” súlya $420 \times 10^{23} \text{ kg}$ lenne. A Föld tömege kerekben $60 \times 10^{23} \text{ kg}$. Egy mólnyi ember tömege tehát kb. hétszerese a Föld tömegének.

³ Angolul: *amount of substance* (N), az egység neve *mole*, ennek szimbóluma *mol*.

⁴ Az arany pontos atomtömege $196,966\,569(4) \text{ g/mol}$.

ételecetként vesszük meg, ott nem használjuk a mólkonzentrációt. Kisebb koncentrációkat – például az orvosi laboreredményeket – millimól/dm³, mikromól/dm³, nanomól/dm³ stb. értékekkel adhatunk meg. A „másik végen” a nagy koncentrációjú oldatok körébe tartozik például a tömény kénsav (≈ 18 mól/dm³), a tömény sósav (≈ 12 mól/dm³), a jégcet (≈ 17 mól/dm³), a tömény NaOH-oldat (≈ 19 mól/dm³).

S hogy az anyagmennyiség kérdése továbbra is aktuális tudományos, és nem csak tudománytörténeti téma, azt jól mutatja, hogy az SI-rendszer bevezetése után 11 évvel, 1971-ben vezették be hetedik alapegységként a hossz (egysége: m), a tömeg (kg), az idő (s), az áramerősség (A), az abszolút hőmérséklet (K), a fényerősség (cd) mellé. Végleges számértékét ($6,02214076 \times 10^{23}$ mol⁻¹) a közelmúltban, 2019-ben fogadta el az illetékes nemzetközi szervezet (Seshavatharam–Naidu–Lakshminarayana 2025).

Avogadro életútja

Amedeo Avogadro (teljes nevén Lorenzo Romano Amedeo Carlo Avogadro, Quaregna és Cerreto grófja) 1776. augusztus 9-én született egy arisztokrata családban Torinóban (németül és régebben a magyarban: Turin, lásd „turini remete”, akkor a Szárd-Piemonti Királyság fővárosa) (Ciardi 2020; „Amedeo Avogadro”; „Avogadro. Avogadro törvénye”). Apja Filippo Avogadro gróf, anyja Anna Maria Vercellone volt. A család férfi tagjai generációkon át jogásként tevékenykedtek; apja elismert ügyvéd és köztisztviselő, Piemont szenátora, majd a szenátus főtanácsosa, később a szenátus elnöke is volt. Ilyen erős jogi háttérrel Amedeo Avogadro természetes módon választotta a családi hivatást, miután már 16 évesen jogtudományi alapidiplomát, majd négy évvel később egyházjogi doktorátust szerzett. 1801-ben kinevezték Eridano provincia prefektúrájának titkárává. Közben magántanulmányokat folytatott matematikából és fizikából. 1806-ban demonstrátor (tanársegéd) lett a Torinói Akadémián (Collegio delle Provincie), majd 1809-ben gimnáziumi fizikatanár Vercelliben.

1820-ban meghívták a Torinói Egyetem Matematika–Fizika Tanszékére. Tudományos tevékenysége mellett aktívan részt vett az 1821-es politikai forradalmi mozgalmakban, aminek következtében 1822-ben elmozdították Tanszékéről. Ezután számvevőszéki tanácsosként működött. 1833-ban a király helyreállította az egyetemi tanszéket, visszahívták, és ott dolgozott nyugdíjazásáig, 1850-ig. Tudományos tevékenysége eredményeként számos fizikai és kémiai tartalmú értekezést írt, amelyek nagyobb részben a Torinói Akadémia kiadványaiban jelentek meg. Személyes kapcsolatokat csak szűkebb környezetével tartott, európai tudósokkal nem volt együttműködése, így saját korában nem vált ismert tudóssá. 1837 és 1841 között négy kötetben összesítette és adta ki tudományos munkásságát *Fisica dei corpi ponderabili, ossia Trattato della costituzione materiale de' corpi* címmel (A mérhető testek fizikája, avagy értekezés a testek anyagi felépítéséről).

1815-ben vette feleségül Felicita Mazzét (1795–1870). Hat fiúgyermekük született. 1856. július 9-én, 80 éves korában hunyt el Torinóban. Sírhelye Torinótól mintegy 70 km-re északkeletre, a kis Quaregna Cerreto faluban van, ahol a családnak birtokai voltak („Amedeo Avogadro di Quaregna”).

2. ábra. A torinói Istituto Amedeo Avogadro bejárata
Forrás: Lente Gábor felvételét az ő szíves hozzájárulásával közöljük

Megbecsülésének számos formáját ismerjük. Nevét egyetem viseli Kelet-Piemontban Vercelli székhellyel: Università degli Studi del Piemonte Orientale “Amedeo Avogadro”, az Istituto tecnico industriale statale Amedeo Avogadro è una scuola superiore oktatási intézmény Torinóban („Avogadro 1805”) (2. ábra), közterek névadója több olasz városban. Az olasz posta Avogadro-bélyeget (3. ábra) („8 settembre 1956 – Centenario della morte...”), az olasz Nemzeti Centenárium Bizottság pedig Avogadro-érmet adott ki 1956-ban („Science in Coins”). Mellszobra áll Vercelli parkjában („Amedeo Avogadro’s Bust”). Az Olasz Tudományos Akadémia három-évenként „Avogadro Colloquia” tudományos rendezvényt tart, rendszerint ekkor ítéli oda a Medaglia Amedeo Avogadro kitüntetést („Medaglia »Amedeo Avogadro«: aperto il bando”). Holdkrátert és aszteroidát is elneveztek róla („Krater Avogadro...”; Avogadro. 12294 Avogadro [1991 PQ2]).

3. ábra. Az olasz posta által Avogadro halálának centenáriuma kiadott emlékbélyeg.

A bélyegen levő szöveg az Avogadro-törvény

Forrás: <http://www.filatelart.com/>

Itthon az iskolai tananyagban (*Kémia 9. Kísérleti tankönyv* 2015, 26–27) és szakmai folyóiratokban is találkozunk Avogadro nevével (Inzelt 2011; Inzelt 2012; Lente 2019).

Az Avogadro-törvény és az Avogadro-szám története

Az a közlemény, amely Avogadro nevét később ismertté és elismertté tette, és a kémia fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű volt, a *Journal de Physique*-ben jelent meg 1811-ben. Címe magyarul: „Kísérlet egy olyan módszerre, amely lehetővé teszi az elemi testek molekulái relatív tömegének meghatározását és az ezekben a kombinációkban megjelenő arányokat”. (Piemont ekkor francia uralom alatt állt, ezért írta francia és nem itáliai folyóiratban és olasz nyelven a cikket.)

Ebben szerepel az a kijelentés, hogy a különböző minőségű, de azonos térfogatú gázok, azonos hőmérsékleten és nyomáson, azonos számú molekulát tartalmaznak – függetlenül a gáz kémiai természetétől. Ez a megállapítása Avogadro-törvényként vált később ismertté és elfogadottá, gyakran tananyagká.

Avogadro ezt az elképzelést azután fejtette ki, hogy Joseph Louis Gay-Lussac 1808-ban publikálta a gázok térfogatának hőmérséklet- és nyomásfüggésére és a reagáló gázok elegyének térfogatarányaira vonatkozó törvényeit. A legnagyobb nehézséget, amelyet Avogadrónak fel kellett oldania, az atom és molekula fogalmának értelmezése körüli bizonytalanság jelentette. Avogadro munkásságának egyik legfontosabb eredménye, hogy egyértelműen megkülönböztette ezeket egymástól, felismerve, hogy az egyszerű részecskék is lehetnek molekulák, és hogy ezek atomokból állnak. Avogadro adta meg elsőként a vízmolekula helyes képletét: H_2O . Nála valójában nem jelenik meg az „atom” szó, mivel a mai „atom” és „molekula” fogalmakat szinte különbség nélkül használta. Úgy vélte, hogy háromféle „molekula” létezik: *molécule intégrante*,

molécule constituante és *molécule élémentaire*. Ez utóbbi „elemi molekula” a mai atomunk. Nagy figyelmet fordított a tömeg meghatározására, megkülönböztetve azt a súlytól.

Avogadro nem élte meg a németországi Karlsruheban 1860-ban tartott első nemzetközi kémiai kongresszust, ahol Stanislao Cannizzaro („Stanislao Cannizzaro: Ki volt ő...”) olasz kémikus bemutatta Avogadro 1811-es cikkének jelentőségét. Cannizzaro világosan megkülönböztette az atom és a molekula fogalmát, megmutatta, hogy Avogadro elképzelése összhangban van a kémiai reakciók során megfigyelhető tömegarányokkal és a reakcióban részt vevő gázok térfogatával. Ez végül meggyőzte a tudományos közösséget Avogadro elméletének helyességéről, és lefektette a modern atomelmélet alapjait.

Bár Avogadro fogalmazta meg az alapelvet, ő maga nem határozta meg azt az állandót, amely ma a nevét viseli. A kezdeti becslések csak nagyságrendet adtak meg, konkrét számértékének meghatározása folyamatosan, egyre pontosabb mérési módszerekkel történt. Mint említettük, elsőként Johann Josef Loschmidt (4. ábra) adott meg értéket az egységnyi térfogatban lévő gázmolekulák számára 1865-ben. Ennek elismeréseként az ő nevét viseli a Loschmidt-szám („Loschmidt Constant...”), amely az ideális gáz egységnyi térfogatában lévő részecskék (molekulák vagy atomok)

4. ábra. Johann Josef Loschmidt
Forrás: Wikimedia Commons, közkincs

számát adja meg anyagi minőségtől függetlenül. Értéke – 0 °C hőmérsékleten és 1 atm nyomáson – $2,686780111 \times 10^{25}$ molekula/m³.

A 20. század elején Jean Perrin francia fizikus úttörő munkát végzett a Brown-mozgás vizsgálatában. Ennek keretében három független módszerrel is meghatározta a mólszámot: $68,2 \times 10^{22}$; $68,8 \times 10^{22}$; 65×10^{22} mol⁻¹ értékeket kapott, ahogy ez Perrin fizikai Nobel-díjának átadási ünnepségén 1926-ban Carl Wilhelm Oseen, a Nobel-díj Bizottság tagja köszöntőjében elhangzott („Award Ceremony Speech”). Perrin már 1909-ben javasolta, hogy ezt a számot Avogadro tiszteletére Avogadro-állandónak nevezzék el.

A Nemzetközi Súly- és Mértékegység Hivatal (International Bureau of Weights and Measures; francia nevén: Bureau International des Poids et Mesures, BIPM) 1971-ben úgy határozott, hogy az Avogadro-állandót az anyagmennyiség önálló mértékegységének tekinti, hasznos és fontos értéknek, amely ezért az International System of Units (SI) – a nemzetközi mértékegységrendszer – alapegysége lett („The International System of Units [SI]”). A múlt akkor olyan anyagmennyiségként határozták meg, amely annyi elemi egységet tartalmaz, ahány atom 12 gramm szén-12 (¹²C) izotópban van. Ebben a felfogásban az N_A értéke a kísérleti pontosság függvénye, így kicsit változtatható volt.

A General Conference on Weights and Measures (Conférence générale des poids et mesures, CGPM) 2018-ban – a BIPM-mel egyetértve – módosított ezen, és úgy döntött, hogy az Avogadro-állandó (N_A) értéke 2019. május 20-tól $6,02214076 \times 10^{23}$ mol⁻¹ lesz. Így a múlt olyan anyagmennyiségként definiálta, amely anyagi minőséghez (így például a ¹²C-hez) nem kötve, attól függetlenül pontosan ennyi alkotórészecskét (például atomot, molekulát, iont, elektront) tartalmaz. A számot mint a további kísérletek eredményeihez már nem igazított értéket véglegesként rögzítették (Bureau International des Poids et Mesures 2026). Úgy is tekinthetjük ezt, mint egyszersmind Amedeo Avogadro tudománytörténeti jelentőségének rögzítését.

Irodalomjegyzék

- „8 settembre 1956 – Centenario della morte di Amedeo Avogadro”. *iBolli. Dettaglio francobollo* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.ibolli.it/php/em-italia-1008-Ritratto%20di%20Amedeo%20Avogadro.php>.
- „Amedeo Avogadro”. *Britannica* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.britannica.com/biography/Amedeo-Avogadro>.
- „Amedeo Avogadro di Quaregna”. *Biellaclub* (letöltés 2026. máj. 21.). https://www.biellaclub.it/_cultura/personaggi/avogadro/.
- „Amedeo Avogadro’s Bust”. *Himetop* (letöltés 2026. máj. 21.). <http://himetop.wikidot.com/amedeo-avogadro-s-bust>.
- „Avogadro 1805”. *Istituto Superiore Amedeo Avogadro* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.itisavogadro.edu.it/>.
- „Avogadro Constant”. *IUPAC Gold Book* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://doi.org/10.1351/goldbook.A00543>.
- „Avogadro. 12294 Avogadro (1991 PQ2)”. *Spacerefence.org* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.spacerefence.org/asteroid/12294-avogadro-1991-pq2>.

- Avogadro, Amedeo (1811). „Essai d’une manière de déterminer les masses relatives des molécules élémentaires des corps, et les proportions selon lesquelles elles entrent dans ces combinaisons”. *Journal de Physique* 73, 58–76.
- „Avogadro; Avogadro törvénye”. *Pallas nagy lexikona* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/008/pc000892.html#7>.
- „Award Ceremony Speech” (2026). *The Nobel Prize* (2026. máj. 19.). <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1926/ceremony-speech/>.
- Bureau International des Poids et Mesures (2026). *Le Système international d’unités / The International System of Units*. 9. kiad. <https://doi.org/10.59161/AUEZ1291>.
- Ciardi, Marco (2020). „Icilio Guareschi, Avogadro e la storia della chimica”. *Atti e memorie dell’Accademia Italiana di Storia della Farmacia* 37/4, 69–76.
- Inzelt György (2011). „Avogadro cikkének 200 éves évfordulójára”. *Természet Világa* 142, 363–365.
- Inzelt György (2012). *Mély kútforrása a bölcsességnek*. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Kémia 9. Kisérleti tankönyv* (2015). Budapest: OFI. <https://tinyurl.com/354n6yaj>.
- „Krater Avogadro auf der Mondoberfläche im Detail”. *Der-Mond* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.der-mond.de/mondkarte/formation/mondkrater/avogadro/>.
- Lente Gábor (2019). „Az atomtömegek rövid története”. *Magyar Kémikusok Lapja* 74, 236–238.
- „Loschmidt Constant (273.15 K, 101.325 kPa)”. *The NIST Reference on Constants, Units, and Uncertainty* (letöltés 2026. máj. 21.). https://physics.nist.gov/cgi-bin/cuu/Value?n0std|search_for=physchem_in!
- „Medaglia »Amedeo Avogadro«: aperto il bando”. *Consiglio Nazionale delle Ricerche* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.cnr.it/it/news/13546/medaglia-amedeo-avogadro-aperto-il-bando>.
- „Resolution 1 of the 26th CGPM (2018)”. *BIPM* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.bipm.org/en/committees/cg/cgpm/26-2018/resolution-1>.
- „Science in Coins”. *Museo Galileo* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://exhibits.museogalileo.it/medals/medal/CelebrazioniAmedeoAvogadro1956.html>.
- Seshavatharam, U. V. Satya – Gunavardhana, Naidu T. – Lakshminarayana, Subhash (2025). „Avogadro’s Number: History, Scientific Role, State-of-the-Art, and Frontier Computational Perspectives”. *Current Trends in Mass Communications* 4/3, 1–10.
- „Stanislao Cannizzaro: Ki volt ő és hogyan formálta a kémiát?” *Vegyjelek* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://vegyjelek.hu/stanislao-cannizzaro-ki-volt-o-es-hogyan-formalta-a-kemiata/>.
- „The International System of Units (SI)”. *Bureau International des Poids et Mesures* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://www.bipm.org/en/measurement-units>.
- „Zetta”. *IUPAC Gold Book* (letöltés 2026. máj. 21.). <https://doi.org/10.1351/goldbook.Z06746>.

TUDÓSPORTRÉ

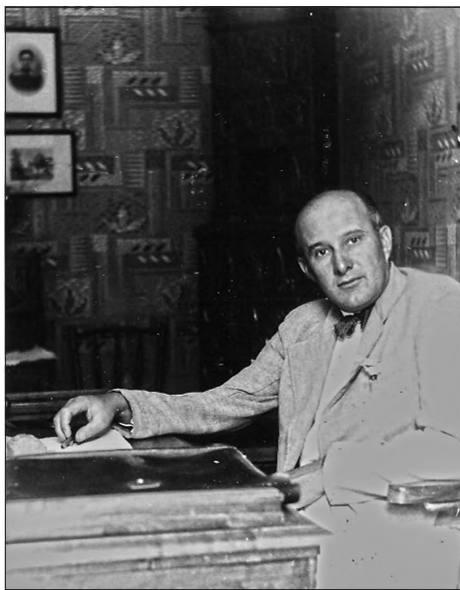
Id. és ifj. Várallyay György – apa és fia,
a magyar talajtani tudományok két klasszikusa

György Várallyay Sr. and Jr.: Father and Son,
Two Giants of Hungarian Soil Science

Rajkai Kálmán¹ – Makó András²

¹ kutató professor emeritus, HUN-REN Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani Intézet
Talajfizikai és Vizgazdálkodási Osztály, Budapest
rajkai.kalman@atk.hun-ren.hu

² az MTA doktora, HUN-REN Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani Intézet
Talajfizikai és Vizgazdálkodási Osztály, Budapest
mako.andras@atk.hun-ren.hu

1. ábra. Id. Várallyay György
Forrás: a család tulajdona

Id. Várallyay György 1900. január 1-jén született Kisgeresden. A Királyi József Műegyetemen szerzett vegyészmérnöki diplomát 1923-ban, majd 1928-ban Budapesten, az Országos Chemiai Intézet Talajtani Osztályán a „Sigmund-iskola” szakembergárdájában agrokémiai ismeretekkel gazdagodott. Innen a soproni (1930–1933),

majd a debreceni (1933–1936) Mezőgazdasági Vegykísérleti Állomás laboratóriumai élére került, ahol a növénytermesztés agrokémiai és talajtani vonatkozásait tanulmányozta. Érdeklődése a termés mennyiségét meghatározó talajtulajdonságok felé fordult, hogy a gazdáknak megfelelő szaktanácsot adhasson. Debreceni évei alatt eredményes kísérleteket végzett a talajművelés, a talajjavítás és az öntözés szakterületén. 1936-ban Magyaróvárra (a későbbi Mosonmagyaróvárra) költözött, és az Országos Növénytermesztési Intézetben fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy tudományos eredményei a gyakorlatban is hasznosuljanak. Tudományos alapelve a tenyészedényes, kisparcellás és szabadföldi kísérletekre épülő, talajvizsgálati adatokat használó trágyázási és növénytermesztési szaktanácsadás volt.

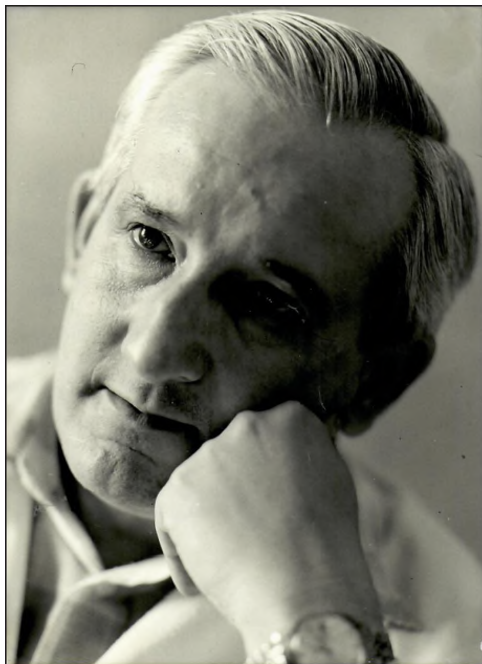
A termesztett növények harmonikus tápanyagellátását szolgáló szaktanácsadási rendszer kidolgozása a legjelentősebb tudományos eredményének tekinthető. További fontosabb eredményei:

- Nehring–Várallyay-eljárás a talaj könnyen oldódó és felvehető káliumtartalmának meghatározására. A módszert a magyar talajvizsgálati gyakorlatban általánosan alkalmazták.
- Érleléses eljárás a talaj mobilizálható ammónium- és nitrát-nitrogén-tartalmának meghatározására.
- A szezonális ingadozásból adódó tápanyagtartalom-különbségek minimalizálása, illetve figyelembevétele megfelelő mintavételi technikával és laboratóriumi vizsgálati módszerekkel.
- Módszerek kidolgozása a talaj növényi tápanyagforgalmának jellemzésére, illetve az érvényesülést befolyásoló tényezők (például kémhatás, tápanyagmegkötés, biológiai mobilitás) meghatározására és értékelésére.

Mindezek alapján id. Várallyay György máig érvényes termőhely- és növény-specifikus trágyázási és tápanyagellátási rendszert dolgozott ki, amely koncepcionális alapként szolgált a későbbi műtrágyázási szaktanácsadási rendszerek számára.

Eredményesen harcolt a savasságot tompító, a talajsavanyodást megelőző vagy mérséklő meszezés országos akcióvá fejlesztéséért és állami támogatásáért. Megszerkesztette Győr-Moson-Sopron vármegye 1:100 000 méretarányú talajtérképét. Részt vett a Kreybig-féle talajismereti térképezésben is: megszerkesztette a „Moson” térképlapot, üzemi térképeinek területi egységeit a mezőgazdasági táblák adták. A táblatérképeken a terület talajainak termékenységét befolyásoló tulajdonságait ábrázolta. A térképeken minden táblára vázlatos talajszelvényt közölt, feltüntetve a talajrétegek fizikai talajféleségét, valamint a talajvízszint átlagos mélységét. Térképei hosszú ideig szolgálták a szaktanácsadást, és értékes információkat nyújtottak az 1960-as évek elején megkezdett nagy léptékű genetikai üzemi talajtérképezéshez. Munkáját mindvégig az egyszerűség és észszerűség jellemezte. Több egyszerű talajfizikai módszert és számítási eljárást dolgozott ki a talaj vízháztartásának és nedvesésgforgalmának jellemzésére.

A talajvizsgálatokon és a kisparcellás szabadföldi kísérleteken alapuló talajhasznosítási és műtrágyázási szaktanácsadási rendszer munkásságának legfontosabb alkotása. Id. Várallyay György ezzel vált a magyar agrokémia, azaz a növénytaplálás tudományának klasszikusává.

2. ábra. Ifj. Várallyay György
Forrás: a család tulajdona

Fia, ifj. Várallyay György 1935. július 17-én született Debrecenben. Egyetemi tanulmányait a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen (GATE) végezte, 1957-ben szerzett agrármérnöki oklevelet. Pályáját az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Intézet mosonmagyaróvári Talajtani Osztályán a talajfelvételezés, a talajtérképezés és a talajjavítás gyakorlati kérdéseivel foglalkozva kezdte.

1960-tól az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (TAKI) Szikkutatási és Hasznosítási Osztályán dolgozott Szabolcs István szakmai vezetésével. Tudományos fokozatai karrierje állomásait mutatják: 1964-ben egyetemi doktor (Iván környéki szikes talajok), 1968-ban kandidátus (Duna-völgy szikes taljai), 1988-ban a tudomány doktora (a talaj vízgazdálkodása). 1976-ban a Talajtani Osztály vezetője lesz, majd 1981–1997 között az MTA TAKI igazgatója.

Intézményépítő tevékenysége mellett a GATE-n először címzetes (1983), majd kinevezett (1988) egyetemi tanárként vett részt a talajtani oktatásban. A képzésben

a korszerű talajfizikai, vízgazdálkodási és környezetvédelmi szemléletű talajtan eredményeit közvetítette.

A talaj anyagforgalmának vizsgálata, ezen belül a vízmozgás és vízviasszatartás mérése, illetve a só- és ionforgalom, valamint az ezekkel összefüggő talajdegradációs folyamatok voltak számára különösen fontosak. A talajfolyamatok *szabályozhatóságát* központi célnak tekintette a káros folyamatok kockázatának előrejelzése és megelőzése érdekében.

A *szikesedés és a sárfelhalmozódás* folyamatelmzése, valamint a mezőgazdasági vízhasználat (öntözés, vízrendezés) talajállapotra gyakorolt hatásának vizsgálata céljából módszertani fejlesztéseket végzett. A talajfizikai paramétereket, a vízháztartási jellemzőket és a talaj-víz-növény rendszer kölcsönhatásait együttesen értelmezte. Figyelmet fordított a *talajsavanyodásra*, a *szerkezetleromlásra*, a *tömörödségre* és más degradációs jelenségekre, valamint termékenységi és környezeti következményeikre.

Kutatásai markáns iránya a talajkészletek korszerű jellemzése, a változások nyomán követése volt. Közreműködött a talajdegradáció és a szikes talajok világtérképe, továbbá Európa talajtérképének megszerkesztésében. Több hazai tematikus térkép és kategória-rendszer kidolgozása kötődik a nevéhez. Az MTA levelező tagjává választását (1993) követően megalkotta és felügyelte a Talajvédelmi Információs és Monitoring Rendszert (TIM).

Ifj. Várallyay György tudományos közéleti szerepvállalása is széles körű: elnöke volt az MTA Talajtani és Agrokémiai Bizottságának és több akadémiai, illetve szakmai testületnek. Több nemzetközi projekt kelet-közép-európai koordinációját látta el. Tisztségeket viselt a nemzetközi talajtani szervezetekben (Nemzetközi Talajtani Társaság [International Society of Soil Science, ISSS]; majd Nemzetközi Talajtani Unió [International Union of Soil Sciences IUSS]). 2008-ban az IUSS tiszteleti tagjává választották. Az *Agrokémia és Talajtan* folyóirat főszerkesztője és több nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottsági tagja volt. Publikációs aktivitását több száz szakkikk, 16 könyv, 96 könyvrészlet és 14 egyetemi jegyzet mutatja.

Munkásságát állami és szakmai elismerések kísérték (például Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje; Széchenyi-díj). 2018. december 2-án hunyt el. Tudományos életművének lényegi eleme az a szemléleti és módszertani egység, amely a talajt természeti erőforrásként és komplex környezeti rendszerként kezelte, amivel a talajtan klasszikusaként tartósan befolyásolta a hazai és a nemzetközi talajtudományt.

A két Várallyay életműve együtt ritka folytonosságot jelenít meg a magyar talajtudományban: az apa a termékenységet meghatározó talajtulajdonságok, a talajvizsgálata és kísérletekre épülő szaktanácsadás, a talajjavítás és a talajtérképezés gyakorlati megalapozásával vált klasszikussá, míg a fiú ugyanezt a hagyományt korszerű talajfizikai és vízgazdálkodási szemlélettel, a só- és vízforgalom, a degradációs folyamatok, valamint a talajvédelem monitoringrendszerbe szervezett, nemzetközi léptékű értelmezésével emelte új szintre. Közös örökségük abban áll, hogy a talajt mérhető, térben leírható és időben változó rendszerként kezelték, és a róla szóló tudást akkor tekintették használhatónak, ha az adatokra, térképre, idősorokra és felelős beavatkozásokra épül.

KÖNYVSZEMLE

Köpeczi Béla

A tények igazsága.

Fejezetek a művelődéspolitika történetéből 1953–1988

Sem irodalmár, sem történész nem vagyok, ezért az alábbiak csupán úgy tekintendőek, mint egy Köpeczinél egy nemzedékkel fiatalabb értelmiségi (ez sem biztos, hogy vagyok) reflexiói a pártállam egy szürke eminenciás kultúrpolitikusának reflexióiról életútjára és a magyar kultúra alakulására nézve. Solymosi László akadémikustársam azzal biztatott az ismertetésre: „Te még ismerted őt.” Ismertem ugyan mint a magasságos hatalom távoli szigorú képviselőjét, de nem voltunk ismerősök. A főcím egyik olvasata az iratok hordozta igazság. Az MTA Levéltárában található, a főtítkár Köpeczi annotálta iratok is mutatják, hogy e tekintetben érvényes az igazság. A másik olvasat, a politikai igazság tekintetében már visszafogottabb lennék. A posztumusz számadás fontos történeti forrás, de sem az autoriter rendszert, sem annak hivatalnokát nem sikerül az igazság bajnokaként feltüntetnie.

A kötet 35 évet ölel fel, olyan hosszú időt, mint amennyi a rendszerváltás óta eltelt. A Rákosi országlásától a Kádár-rendszer (ma már tudjuk) haldoklásáig terjedő időszakot az igen precíz filológus Köpeczi nem tagolja drámaian. Végig az az olvasó érzése, hogy a négy évtizedben a kommunista párt kulturális politikájának megvalósulását látja, s ebben saját szerepe a fegyelmezett kivitelezőé. A Széchenyi Ágnes kiváló gondozásában megjelent szövegek a lefedett kor utáni évtizedekben születtek, néhol ki is derül, hogy éppen 1990-ben vagy már 2000-ben. Ugyanakkor mind a kor, mind Köpeczi saját szerepének kritikus értelmezése és értékelése, az önreflexió teljesen hiányzik belőlük. A Knopp, Lakos stb. elvtársak, pártkongresszusok és PB-határozatok kavalkádjában eligazító közel 400 lábjegyzet közül az utolsó, a 261. oldalon Köpeczi zárásmondatában Bethlen Miklós-idézetét azonosítja. „Megtette, amit lehetett, teljesítette a törvényt” – jellemzi saját pályáját Köpeczi. A naiv olvasó egy rendkívül száraz beszámolót kap, ami igencsak eltér a kor két másik kulturális irányítója, Ortutay Gyula és Király István naplóalapú emlékirataitól. Ortutay és Király könyvei – a peckes hímek szerelmi kalandjai és ágyjelenetei mellett – a Kádár körébe törekvő csúszó-mászó és az Aczél rosszálló pillantásaival fűszerezett karrierbeszámoló. Köpeczi más képet ad. Ő az a karrierista, akire illik a „káder nem vész el, csak átalakul” mondás, a korban a pártonkívüliek leírása pártos pályatársairól. Pozícióit és feladatait adottnak vevő hivatalnok jelenik meg az olvasó előtt, akit „kineveztek”, „megbízta” stb. Tényszerű meglepetést ne várjon az olvasó. Még amikor a forradalom utáni konszolidációról vagy 30 évvel később az MDF megalakulásáról van is

szó, az olvasónak magának kell kiegészítenie a háttértényezőket vagy a résztvevők motívumait. Köpeczi, mint az élőszó világában, itt is igen száraz.

Ugyanakkor a könyvben is megjelenik az értelmiségi rátarti önvédelme. Kevés reflexiója közül kitűnik, amikor az 1950-es években végzett tényleges cenzori munkáját nem hajlandó cenzorinak értékelni, és amikor az 1960-as években az írók visszaengedésében a mai szemmel tragikomikus mozzanatokat („foglalkozzon Déry etc. a mai élettel”) mint helyes politikát fogadja el. A kötetben ritka kivételként (78–88. o.) foglalkozik az ő szerepét bíráló mai szakirodalommal, például Ständeisky Éva munkáival. Köpeczi 40 év múltán is sérelmezi, ha hatvanas évekbeli irodalompolitikáját más értékrend alapján értékelik. Saját rendületlen értékrendjét viszont az egész kötetet átható efféle mondatok jellemzik. A hatvanas években „a szocialista realizmus értelmezése körüli vita lényegében véve a dogmatizmus elleni fellépést szolgálta, és hozzájárul az alkotói szabadság szélesebb értelmezéséhez”, majd a csehszlovákiai beavatkozás után „az alkotásban olyan irányzatok kerültek előtérbe, amelyek már nem voltak mérhetők a marxista esztétika és különösen nem a szocialista realizmus kritériumaival” (112. o.).

A könyv öt nagy fejezetéből az első három a kiadás- és irodalompolitikával, a negyedik a tudománypolitikával, MTA-főtitkári és -főtitkárhelyettesi munkájával, az ötödik pedig miniszterségével foglalkozik. Az irodalom- és művészetpolitikus az emlékirataiban is politikus maradt. 30 oldal foglalkozik a Lukács György körüli vitákkal és a szocialista realizmus körüli szócsépléssel. Meglepő például, hogy az e viták kapcsán sokat traktált Roger Garaudyról, aki francia kommunistaként a „parttalan realizmus” képviselője volt, a kiváló francia filológus Köpeczi meg sem említi, hogy realizmus ide vagy oda, az 1990-es évekre holokauszttagadó iszlamistaként kapott súlyos bírósági ítéletet. Kétségkívül kínos ezt egy „emberarcú, egyre enyhülő kommunizmus” legendáriumában elhelyezni.

A könyvet „Párt apácška” mindentudó tekintete és örök bölcsessége hatja át. Nem hibáztatom ezért Köpeczit. A kötettel a gondos filológus egy kulturálisan rémisztő kor kulisszái mögötti szorgos írnokoskodást mutatja be, egy olyan kort, amelyben minden igazi érték a magukat értékgondozónak hívók ellenére született.

A mi nemzedékünk kétféleképpen ismerte Köpeczit. Az egyik képem az, mikor egy ravaszkodásokkal a tihanyi párttüdülőben rendezett (kissé gyanús) szemiotikai konferencián a rekkenő hőségben kiszállt a fekete autóból a fekete öltönyös temetkezési vállalkozó, Köpeczi elvtárs, a lassú és száraz beszédű revizor. A másik kép pedig az állandóan habzsolva olvasó filológus, akiről sosem értettük, hogy van ideje a hivatalnokoskodás mellett ennyit olvasni. Az Akadémiai Könyvtár folyóirat-olvasójában egy külön „tepsi” gyűjtötte a főtitkár kikérte nemzetközi folyóirat- és lapszámokat. A miniszter Köpeczinek pedig a Szalay utcai épületben székelő Pedagógiai Könyvtárban volt külön katalógusgyűjtője. Az emlékirat sajnos nem ezt a szenvedélyes olvasó Köpeczit tárja elé, hanem a sokak szerint „nem pártmunkástípus” parthivatalnokot. Aki számára természetes, hogy: „*A pestis* és *A bukás* kiadásához

előszót is írtam, hogy a kiadást lehetővé tegyem” (110. o.). Semmi önirónia, még fél évszázaddal később sem.

A könyv kiváló apparátussal készült. Széchenyi Ágnes lábjegyzetei jól orientálják a majdani történész használót (ha lesz még ilyen). R. Várkonyi Ágnes újraközölt nekrológja pedig a tudós Köpeczire emlékezik. A Rákóczi-kutatónak, a hazai felvilágosodáskultusz-konferenciák szervezőjének s főként a háromkötetes *Erdély története* filológusának a bemutatása (erről maga Köpeczi is sokat beszél) kiegyenlíti a könyv egésze sugallotta apparatcsikképet. A kötet számot ad a történésről is, Köpeczi rendíthetetlen erdélyi identitásáról, aki miközben (pártérdektől függetlenül) Ceaușescu szellemi pribékjeivel is szembe mert szállni, emlékirata kiadását saját hagyatéki alapítványából finanszírozta. A kemény borítót a francia trikolór színezi. Sajnos ebből a francia kultúra iránti lelkesedéséből Köpeczi mint önmaga krónikása keveset ad vissza.

*

Köpeczi Béla. *A tények igazsága. Fejezetek a művelődéspolitika történetéből 1953–1988*. Budapest: Erdély Öröksége Alapítvány – Martin Opitz Kiadó, 2025, 286 o.

Pléh Csaba

az MTA rendes tagja, professor emeritus
Central European University, Bécs

Ungvári Zrínyi Imre
Egy életmű „képződésének” konstellációi.
Böhm Károly filozófiájának utóélete

Olyan kötet ez, amelynek már a címe is magyarázatra szorul. Ha pedig még az alcímét is ideidézzük – *Böhm Károly filozófiájának utóélete* –, akkor végképp elbizonytalanodunk. A cím bonyolult, az alcím meg, látni fogjuk, tulajdonképpen hiányos.

A cím a kortárs filozófiatörténet-írás újabb, német eredetű irányzatára, a konstellációkutatásra utal. A konstellációkutatás kidolgozója a közelmúltban elhunyt Dieter Henrich, aki a hagyományos szövegközpontú értelmezés helyett az elsődleges szövegen radikálisan túllépő értelmezést javasol. Eszerint a filozófia történetében olyan, kölcsönösen egymásra ható személyek, eszmék, elméletek összefüggését kell vizsgálnunk, akiket és amelyeket éppen magának ennek az összefüggésnek az elemzése tesz megragadhatóvá. A személyek, eszmék vagy elméletek fejlődésének megértéséhez ez az eljárás másként pótolhatatlan többlettudás birtokába juttat bennünket. A filozófiatörténet-írás módszertanának idehaza legismertebb tipológiáját egyébként Richard Rorty dolgozta ki híres tanulmányában, melyben azt javasolja, különböztessük meg a racionális és a történeti rekonstrukciót, a „Geistesgeschichte” történetírását és az „intellektuális történelmet”. Az első esetben a régi szerzőket kortárs vitapartnernek tekintjük, a másodikban a saját koruk gondolati kontextusába helyezve próbáljuk megérteni őket; esetleg – ez volna a „Geistesgeschichte” – a filozófia nagy szerzőinek és műveinek a kánonját alkotjuk meg; vagy pedig – ez végül az „intellektuális történelm” – annak megértésére törekszünk, mit is jelentett a vizsgált szerző korában értelmiséginek lenni, az illető milyen tudás birtokában és milyen lehetőségek között filozofált. Nos, a konstellációkutatás a Rorty megfogalmazta négy filozófiatörténet-írási típust egy ötödikkel javasolja kiegészíteni: az értelmiségtörténetet radikalizálva a szerzőket és műveket összekapcsoló kontextusok vizsgálatára összpontosít. Jelen Böhm-monográfia valódi tétje alighanem ez: az új módszertan teljesítőképességének kipróbálása a hazai filozófiatörténet kiemelkedő alakjának a példáján.

Ha a kötet cím bonyolult, akkor – ahogy említettük – az alcím hiányosnak látszik. Az alcím szerint Böhm filozófiájának „utóéletéről” lesz itt szó. Pedig nem: maga a gondolatmenet nem csupán a Böhm-recepció történetét meséli el, hanem a böhmi filozófia „előéletét” is földolgozza. Az életmű nem csak a recepcióban „képződik meg”: a hozzá tartozó művek megalkotásának folyamatában is. A konstellációkutatás által számba vett kontextusok ebben az alkotói előéletben is megmutatkoznak. A könyvészeti adatokat közlő oldalakat leszámítva a kötet jó 250 oldalas. Ebből a 250 oldalból mintegy 150 tárgyalja magát a recepciót, az első közel 100 viszont a művek kialakulásának filológiaiilag aggályosan alátámasztott és az említett kontextusokban körültekintően értelmezett történetét dolgozza föl.

A kötet szerzője, Ungvári Zrínyi Imre kolozsvári filozófus a legkiemelkedőbb Böhm-specialistának számít. Noha vannak etikai-morálfilozófiai meg filozófiai antropológiai munkái is, elsősorban filozófiatörténész: a magyar filozófia történetével, főként Böhm Károly munkásságával foglalkozik. Több mint két évtizede már publikált egy, az életmű finom értelmezését nyújtó Böhm-monográfiát (*Öntételezés és értéktudat: Böhm Károly filozófiája*, Szeged: SZTE, 2002). Ha az elsődleges olvasattal szolgált, ez a mostani, két évtizeddel későbbi vállalkozás, mondhatni, metaszintű vizsgálódásnak látszik. Nem a Böhm-szövegekkel foglalkozik, hanem a Böhm-szövegek elő- és utóéletével, azaz megalkotásuk előzetes forrásaival és megszületésük utáni olvasataikkal. A bevezetésben szerzőnk meg is említi, könyve eltekint attól, hogy előzetesen ismertesse az életművet: olvasóitól éppenséggel föltételezi Böhm előzetes ismeretét – ez pedig megint csak nem könnyíti meg annak a dolgát, aki a könyvével ismerkedni próbál.

Említsük meg hát itt ezért, hogy Böhm Károly (1846–1911) a hazai bölcséleti hagyomány – a most formálódó magyar filozófiai kánon – egyik legkiemelkedőbb alakja, akit az első magyar filozófiai rendszer megalkotójaként és a német neokantianizmus gondolatainak megelőlegezőjeként szokás számontartani. Bölcséletének alakulása paradigmatikusan követi korszaka filozófiájának változásait: a pozitivizmustól indul el, és a normatív értékfilozófiához érkezik meg. Életművének befogadását jelentősen megnehezíti, hogy nagyszabású rendszere jelentősrészt kiadatlan marad: hat kötetéből életében mindössze három jelenik meg, a következő három, szorgalmas tanítványi közreműködés nyomán, hosszú évek, sőt évtizedek után láthat csupán napvilágot – egy egészen megváltozott filozófiai légkörben nem fejtheti ki hát a szerzőjétől intencionált hatást.

Kurta ismertetésünk keretében az „előélettől” most tekintsünk el, koncentráljunk az „utóéletre”, Ungvári Zrínyi monográfiájának meghatározó összetevőjére. Szerzőnk a befogadástörténet értelmezése számára összetett szempontrendszert dolgoz ki. Lényegileg háromféle befogadástípust különít el egymástól: a felmutató-regisztráló jellegű, a böhmi gondolatokat értelmezői keretként tárgyaló, végül Böhm rendszerét saját értelmezésben működtető, alkalmazó jellegű hatástörténeti recepciós formát. A felmutató-regisztráló recepció javarészt Böhm korai munkáira irányul: legelső publikációit, illetve rendszerének nyitódarabjait az első értelmezők voltaképpen mindössze számba veszik. A későbbi gondolkodók azután értelmezési keretként, a maguk bölcséletével szembeesítve veszik számba a böhmi gondolatokat. Ebben a körben a legjelentősebb szereplők maguk is a magyar hagyomány kanonikus szerzői: így a századforduló kiemelkedő jogfilozófusa, a sokban a Böhméhez hasonló gondolati utat bejáró Somló Bódog vagy a századelő és a két háború közötti korszak talán legkiemelkedőbb gondolkodója, a nagyszabású logikai platonista rendszert kiépítő Pauler Ákos – az ő recepciós tevékenységüket a monográfia részletes tárgyalásban részesíti. A Böhm-hatástörténet meghatározó vonulata mégis a harmadik, a böhmi rendszert belülről ismerő és a maga, mesterétől megörökölt problémáira alkalmazó teoretikusok recepciója: a Böhm-tanítványok műveiben megképződő befogadói hagyomány.

A két háború közötti protestáns teológus- és filozófusnemzedék meghatározó személyiségei – Makkai Sándortól Ravasz Lászlóig, Bartók Györgytől Tankó Bélán és Varga Bélán keresztül Tavaszy Sándorig – valamennyien Böhm kolozsvári tanítványaiként, a „kolozsvári iskolának” a tagjaiként indulnak pályájukon, és később más, egymástól eltérő szellemi irányokban tájékozódva is megőrzik az egykori indíttatás hatását – valamennyien hozzájárulva így a böhmi rendszer szövevényes utóéletéhez.

Külön figyelemre méltó, hogy a monográfia kitér a Böhm-kultusz jelenségére is. A hazai irodalomtudományban jól intézményesült és fontos vonulatot képező kultusz kutatásnak mindeddig nemigen volt megfelelője a magyar filozófiatörténeti kutatásokban. Szerzőnk most meggyőzően érvel amellett, hogy az utóélet számos jelensége a filozófus körül kiépített kultusz megnyilvánulásaként fogható föl. A mesternek szentelt emlékkönyv, a mester műveinek kiadása és dokumentumainak gyűjtése, a nevét viselő ösztöndíjak alapítása és egyesület létrehozása, nevének obligát megemlítése és az életművére való rituális hivatkozás: mind-mind a recepció kultikus vonulataként értelmezhető.

Ami a későbbi utóéletet illeti, a Böhm-recepció elhalásáért nem csupán a kommunista berendezkedés lesz felelős, hanem az erdélyi kultúra átalakulása is. A második világháború után kiépülő kommunizmus – a szerző terminusával a „nemzeti kommunista totalitárius rendszer” –, persze, ideokratikus jellegű alakulat lévén, szisztematikusan üldözi a szovjetmarxizmus bármiféle alternatíváját jelentő gondolatokat. Az erdélyi kultúrában azonban már korábban, a két háború között is föltűnnek azok a fejlemények – a *Korunk* baloldali-marxista orientációja például –, amelyek nem kompatibilisek a böhmi örökséggel. Mint ahogy viszont most az sem véletlen, hogy a politikai rendszerváltás után a magyar filozófia múltjára irányuló történeti vizsgálódások megjelenésével és intézményesülésével a Böhm-kutatások újjáéledése főként éppen az erdélyi, kolozsvári szerzőknek köszönhető.

A monográfia legfőbb tanulsága talán, hogy a forráskutatási és hatástörténeti vizsgálódások nyomán a böhmi rendszer a korábbi státuszához képest most mint ha alacsonyabb kanonikus rangra került volna. Böhmöt, az első magyar bölcséleti rendszeralkotót a német-badeni neokantiánus értékfilozófia közvetlen követőjeként, sőt társalkotójaként szokás számontartani. A magyar filozófus kanonikus rangját *autochton* magyar bölcséleti hagyomány híján az szokta meghatározni, hogy az illető milyen gyorsan követi, és mennyire eredeti módon adaptálja az idegen-nyugati filozófiai irányt. Minél gyorsabban és eredetibb módon hozza be az idegen filozófiát, annál jelentősebb magyar gondolkodónak számít. Böhmöt mindeddig, a tanítványai által fölvázolt és az újabb kutatások által kontúrossá rajzolt képen is, ilyen nagyságnak láttuk: aki nem egyszerűen követi, hanem kortársként maga is építi, egyenesen megelőlegezi a külső mintát.

Ennek a monográfiának az eredményei most arra figyelmeztetnek, hogy nem, bölcselőnk nem nevezhető a német értékfilozófia nagy szerzőihez, Windelbandhoz, Rickerthez vagy Laskhoz fogható gondolkodónak: inkább csupán a neokantianizmus

előző nemzedéke kismestereinek teljesítményeihez hasonló művet hozott létre. Ungvári Zrínyi Imre kitűnő könyvével most alacsonyabb polcra helyezi kedves hőst – de élesebb fénnel világítja meg.

*

Ungvári Zrínyi Imre. *Egy életmű „képződésének” konstellációi: Böhm Károly filozófijának utóélete*. 2., jav. kiad. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2024, 280 o.

Perecz László

DSc, filozófiatörténész, egyetemi tanár
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem;
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Publikáljon az Akadémiai Kiadónál, tegye munkáját maradandóvá és láthatóvá!

CSATLAKOZZON AZ AKADÉMIAI KIADÓ SZERZŐI CSAPATÁHOZ!

- Minden publikáció szigorú lektori bírálaton esik át, garantálva ezzel a tudományos hitelességet és megbízhatóságot.
- Könyve megjelenik a MeRSZ.hu online okoskönyvtárban is, amely szinte a teljes magyar felsőoktatási és kutatói közösség számára elérhető.
- Lehetősége nyílik Open Access publikációra is, mely tovább növeli munkájának láthatóságát.

Egyetemi partnerkapcsolatainknak köszönhetően egyre több intézmény kutatási és oktatási anyagai kapnak helyet a MeRSZ-en.

www.mersz.hu/szerzoknek